

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDАȚIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul III – Nr. 22 noiembrie 1994

32 pagini 500 lei

Germania redivivus

Timothy Gorton Ash

Aspecte ale tranzitiei

Anatomia comunismului

Jan Gross

Economie

Politica internatională

Cărți și autori

Samuel Huntington
Pavel Câmpeanu
Andrei Marga

Texte fundamentale

Karl Jaspers

Contents

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHITĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMÁS

Fundatia Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:

Stela Arhire, Cătălin Avramescu,
Mircea Boari, Romulus Brâncoveanu,
Aurelian Crăiuțu, Mihail Dobre
Liana Ionescu, Gabriel Ivan, Bogdan
Popescu-Necșești, Victor Neumann
Dan Pavel, Cristian Preda, Cristian R.
Pîrvulescu (redactor-sfăt adjunct),
Florin Sicoie (secretar general de
redacție), Valentin Stan, Stefan
Stanciugelu, George Voicu

Graphics:

Tomnita Florescu

Economist:

Alice Dumitrache

Desktop Publishing:

Ω OMEGA PRESS '93

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

* Reproducerea articolelor
apărute în publicația noastră se
face numai cu acordul redacției.

Acest număr
a fost ilustrat cu gravuri
din albumul
Mon Pays
de Frans Masereel, 1964

3. Germany	Timothy Garton Ash	Germany's Choice
7.	Bogdan Popescu- Necșești	Germany between the Recovery of Identity and the Status of European Power
9.	Jonathan Olsen	Nature and Nationalism: Right- wing Ecology in Germany
12.	Stela Arhire	Germany and the New European Architecture
14. <i>The Anatomy of</i>	Jan Gross	War as Revolution
16. <i>Communism</i>	Stelian Tănase	Revolution as Failure
18. <i>Economics</i>	Virgil I. Ionescu	How Does a "Social Market Economy" Work?
20. <i>Aspects of Tranzitions</i>	Henry F. Carey	The Emerging Electoral Reform Debate
22. <i>International Politics</i>	Iacob Prada	Objective and Subjective Difficulties in Building a Euro- pean System of Security and Co- operation
25. <i>Books and Authors</i>	Dan A. Petre	Samuel Huntington – <i>Viața politică americană</i>
26.	Cristian R. Pîrvulescu	Pavel Câmpeanu – <i>România: Coada pentru hrană</i>
27.	Cristian Preda	Andrei Marga – <i>Explorări în actualitate</i>
28. <i>Fundamental Texts</i>	Daniela Pîrvulescu	Karl Jaspers and the Consciousness of Guilt
29.	Karl Jaspers	German Guilt
32. <i>Editorial</i>	Stelian Tănase	The Beginning

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului,
de cei mai importanți oameni de afaceri,
de intelectuali, oameni politici și studenți.
Sfera Politicii ajunge acolo unde se iau decizii,
se creează imagine, se cîștigă influență.

Un abonament la *Sfera Politicii*
– pentru șase luni – **6.000 lei,**
– pentru un an – **12.000 lei.**

**Abroad: annual subscription readers is
\$50 or its equivalent in your country's cur-
rency.**

Cont lei: 402466026422 Bankcoop SA SMB
Cont USD: 402466028405 Bankcoop SASMB

Adresa: str. Armenească 13, sector 1,
între orele: 12-15 luni-joi; 11-13 vineri;

Telefoane:
– redacție și administrație: 211-8765,
– tehnoredactare: 614-0827.
Fax: 312-8689

Oficiul poștal
22/212 București

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul
publicațiilor din România la numărul 4165.
Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Oficiul Poștal 22,
Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă •
București, Tel.: 614.08.27

NUME, PRENUME.....
ADRESA .....
ORAS ..... COD POȘTAL .....
CĂSUȚA POȘTALĂ .....
FORMA PLATĂ Numerar CEC Dispoziție plată Carte credit
ABONAMENT 1 AN ÎNCEPÎND CU.....
                           LUNI
SEMNĂTURA .....

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Optiunea Germaniei

TIMOTHY GARTON ASH

Un moment istoric

Marea dezbatere privind politica externă din Germania de abia a început. De fapt, natura însăși a actorului politicii externe – Germania – este încă disputată. Este aceasta o nouă Germanie sau doar o Republie Federală mărită? După prima unificare a Germaniei din 1871 era clar pentru toți că Europa trebuia să se confrunte cu o nouă putere. În pofta continuității subiacente a politiciei prusace, noul imperiu german, sau cel de-al doilea Reich, nu era doar o Prusie mai mare.

După cea de-a două unificare a Germaniei, schimbarea a fost cu mult mai puțin vizibilă imediat. Pe plan extern, această unificare s-a realizat cu telefonul și carnoul de cecuri mai degrabă decât cu sângue și arme. Pe plan intern, forma con-

stitutională a unificării a fost alipirea directă a fostei Republici Democrate Germane la Republica Federală. Republica Federală mai mare este în continuare integrată în Uniunea Europeană (UE), NATO și în alte instituții importante ale internaționalismului occidental. Nu s-a schimbat prea mult nici la suprafață în viața cotidiană din Germania de Vest. În sfîrșit, există continuitatea pronunțată a politicii guvernului, astăzi de masiv. Întruchipată de cancelarul Helmut Kohl – în toate sensurile, una dintre cele mai impunătoare figuri din viața politică europeană de astăzi.

Anul acesta, în Germania au loc nu mai puțin de 19 alegeri, culminând cu alegerile generale din 16 octombrie. Prezenta coaliție conservator-liberală – compusă din Uniunea Creștin-Democrată, Uniunea Creștin-Socială și Partidul Liber

Democrat – nu este sigură că va rămâne la putere. Totuși, rivalul social-democrat al lui Kohl la postul de cancelar, Rudolph Scharping, depune eforturi deosebite pentru a-i asigura pe alegătorii germani, precum și lumea din afară, că nu se va produce nici o schimbare în politica externă germană dacă partidul său ajunge la putere.

În timp însă, profundele schimbări subiacente ale situației interne și externe a țării vor afecta în mod necesar politica externă a Germaniei. Chiar dacă politica externă nu este în sine o temă electorală majoră, alegerile vor fi catalizatorul acestui proces.

Ce înseamnă un nume?

În Germania, analiza și prescripția se împletește în mod inextricabil. Afirmațiile despre ceea ce este Germania sunt și afirmații despre ceea ce ar trebui să fie Germania. Statul se numește în continuare Bundesrepublik Deutschland, care este tradus oficial prin "Republica Federală a Germaniei", dar, în traducere literală, el este "Republica Federală Germania".

Unii argumentează cu patimă că, la nume, ceea ce contează cu adevărat este în continuare "Republica Federală": o democrație postnațională cu un patriotism constitutional în locul nationalismului și cu suveranitatea de stat transmisă atât în jos, landurilor, cât și în sus, "Europei", adică UE. Alții spun că, acum, ceea ce contează este "Germania", care ar trebui să devină un "stat-națiune normal", ca Marea Britanie sau Franța, cu toate atributile tradiționale ale suveranității, o mare capitală numită Berlin, un patriotism pur și simplu și urmărind responsabilitatea, dar cu hotărâre, realizarea interesului național. Cei mai mulți se situează undeva pe la mijloc, înțelegând că Germania este – și simtind că ar trebui să fie – un amestec al celor două, după cum indică și numele. Dar ce fel de amestec?

Această Germanie este mai mare, mai puternică și mai suverană și ocupă o poziție geopolitică mai centrală decât vechea Republie Federală. Unii comentatori germani s-au grăbit să afirme că Germania este iarăși în vechea *Mittellage* a celui de-al doilea Reich al lui Bismarck: acea situație fatală de "măgar la mijloc", căreia un lung sir de istorici germani conservatori i-au imputat politica externă nedescrisă și în final agresivă a Reich-ului. Alții spun că Germania este din nou un stat central-european sau chiar centrul Europei. Astfel de afirmații frapante trebuie examinate cu scepticism.

Conducătorii vechii Republici Federale au fost totdeauna conștienți de poziția Germaniei, în timpul Războiului Rece, de centru divizat al unei Europe divizate, precum și de poziția Berlinului de centru divizat al centrului divizat. Politica externă a republicii de la Bonn a fost făcută în condiții de tensiune constantă între legăturile cu Vestul și cu Estul. Guvernul de la Bonn era vulnerabil la săntajul Moscovei și al Berlinului de Est. Astăzi, Germania nu mai depinde într-un anume mod de Est. Ultimul soldat rus va părăsi Germania până la sfîrșitul lunii august 1994. Din punct de vedere al ordinii constitutionale și al legăturilor internaționale, Germania este acum acum în mai mare măsură în Vest decât a fost perioada Războiului Rece.

Mulți politicieni germani le place să spună că integrarea Germaniei în Occident, și în particular în Europa, este ireversibilă. Întrucât istoria europeană oferă puține exemple de integrare ireversibilă a statelor în entități mai mari și întrucât anii care au trecut de la încheierea Războiului

Rece au fost bogăți în cazuri contrare, această afirmație este îndrăzneală, dacă nu cumva nesabăuită. A devenit un truism să observi că Vestul îi lipsește mult integratorul negativ sovietic. Cu toate acestea, piata europeană unică și instituțiile politice ale UE, comandamentul integrat al NATO, precum și obiceiurile asociate cu acestea de a coopera în permanență diferă prin natura lor de alianțele anterioare dintre state europene.

Geografic, această Germanie este de asemenea situată mai la vest decât Reichul lui Bismarck. O privire aruncată asupra unui atlas istoric ne arată Germania întinzându-se în Europa Centrală și de Est, cu Prusia extinzându-se până în ceea ce este astăzi Lituania și teritoriul rus al Kaliningradului (fostul Königsberg). Harta politică de astăzi arată un teritoriu compact la vest de Oder și Neisse și de triunghiul de diamant al Boemiei. Germania se confruntă în continuare cu probleme speciale, sensibile, la est, dar centrul țării este situat înspre vest.

În 1967, cancelarul federal Kurt Georg Kiesinger observa că o Germanie reunificată ar avea o "dimensiune critică... prea mare pentru a nu juca nici un rol în echilibrul de forțe și prea mică pentru a menține singură în echilibru forțele din jurul ei". Exact așa. Germania este acum cea mai puternică țară din Europa. Dar nu este o superputere. Detine mari avantaje în fiecare din cele trei dimensiuni principale ale puterii – militară, economică și socială. Dar prezintă și puncte vulnerabile în fiecare domeniu.

Din punct de vedere militar, Germania are una dintre cele mai mari și mai bune armate din Europa. Totuși, în tratatul de unificare "2 plus 4", noua Republie Federală a reafirmat în mod solemn angajamentul vechii Republici Federale de a nu achiziționa arme atomice, biologice sau chimice. Aceasta s-ar putea schimba. Nu putem lua drept un dat permanent oraarea publicului din perioada post-Hitler față de puterea militară națională. Dacă Germania nu ar căuta, se termen lung, să promoveze și această dimensiune a puterii sale, pentru a le completa sau sprijini pe celelalte două, s-ar comporta diferit de cele mai multe state mari din istorie. Dar, în momentul de față, se pot face cu încredere cîteva afirmații. Germania nu este în superliga mondială a puterilor militare. Este încă virtual de neconcepție ca un guvern german să folosească unilateral forța sau amenințarea cu forță pentru a realiza un obiectiv național, cu excepția apărării propriului teritoriu. Orice creștere calitativă a puterii sale militare, inclusiv o formă de control asupra armelor nucleare, ar surveni aproape sigur într-un context multilateral (probabil european).

Din punct de vedere economic, Germania este în superligă și această putere a fost desfășurată activ, deși în două moduri distincte. În primul rînd, instrumentele și stimulele economice au fost utilizate cu larghețe și priceperă de către guvern german pentru a-și atinge obiectivele politiciei externe. În al doilea rînd, urmărirea în mod independent de către Bundesbank a obiectivelor politicilor monetară și fiscală interne a avut un impact direct asupra economiilor vecinilor și partenerilor comerciali ai Germaniei și deci asupra relațiilor externe ale țării. Bundesbank-ul, cum s-ar zice, a făcut politică externă nefăcind politică externă.

Totuși, Germania este acum afectată de o dublă criză economică. Este, evident, costul uriaș al încorporării și reconstrucției fostei Germanii de Est. Dar este și, mai puțin evidentă, criza vechii "economii sociale de piată" vest-germane,

(continuare în pag. 4)

(urmare din pag. 3)

care începuse să-și piardă din competitivitate înainte de unificare.

Opiniile expertilor diferă cu privire la cum și cât de repede va depăși Germania această dublă criză, dar pentru următorii cîțiva ani consecințele pentru politica externă sănătoasă. Dacă este în continuare foarte puțin probabil ca Germania să folosească tunurile ca instrument de politică externă, ea nici nu va mai fi atât de dispusă să folosească untul. Toate deciziile, inclusiv cele din cadrul UE, vor fi analizate mai îndeaproape din punctul de vedere al impactului acestora asupra bugetelor și competitivității germane pe piețele europeană și mondială.

Cea de-a treia dimensiune a puterii se referă la atracția generală pe care o exercită o societate, o cultură și un mod de viață particulară. Unitatea de măsură cea mai brută este numărul de oameni dintr-o țară care vor să iasă comparat cu numărul celor din afară care vor să intre. (Am putea numi aceasta testul Statului Liberației.) În anii '80, aceasta a fost o componentă vitală a puterii germane. Germania, considerată în 1945 o amenințare și un sinonim pentru orăre, devenise pînă în 1985 un model și un magnet (este vorba de Germania de Vest). Cînd, în 1989, oamenii de la est de Cortina de Fier vorbeau de reîntoarcerea în Europa și la normalitate, Germania de Vest era o parte centrală a "normalității" liberale, democratice, civile și burgheze pe care o aveau în vedere.

Dar această realizare este supusă unei presiuni. Deschiderea și civilitatea exemplare a vechii Republici Federale nu au fost încă restaurate pe întreg teritoriul său mărit. Acest eșec nu este pur și simplu o problemă a esticilor care prezintă simptomele patologice ale postcomunismului. Este în același măsură o problemă a condescendenței, și uneori realmente a atitudinilor necolocviale ale vesticilor față de estici. Există mai mult decît un simbure de adevăr amar în glumă că în 1989, cînd

est-germanii au început să scandeze "Sînt un popor", vest-germanii au replicat "Și noi".

Societatea civilă, deschisă și toleranță în apărătură din vechea Germanie de Vest s-a arătat a fi, prea adesea în ultimii patru ani, o societate de consum defensivă, atât pretinzînd că și misând pe o creștere economică perpetuă în vreme ce ţinjea după confortul pierdut al traiului cu spatele la Zidul Berlinului. Punctul în care vesticii și esticii au găsit un teren comun a fost uneori considerarea dreptăți și spălătorii a străinilor primiți în țară în număr mare, dar cărora li s-a acordat cu mai puțină larghete cetățenia. Uneori, Republica Federală pare să fi crescut în dimensiune, dar să se micșorat în spirit. Aceste tensiuni, precum și opiniile extremiste cărora le dău naștere la dreapta și la stînga vor juca un rol în procesul politic al alegerilor din acest an. O națiune încă preocupată să devină o națiune se poate să aibă mai puțin timp și răbdare, precum și mai puțini bani, pentru politica externă.

The Random House Dictionary of the English Language, publicat în 1968, definea într-un mod memorabil Germania drept o "fostă țară din Europa Centrală". Astăzi, Germania este o țară în Europa Centrală de Vest. De fapt, împreună cu Austria, constituie Europa Centrală de Vest. Este un stat occidental, dar unul care se confruntă direct cu multe dintre problemele caracteristice ale Estului fost comunista. O putere de categoria semigrea și o națiune în starea sa perenă de devenire.

Proces, tradiție și opțiune

Ce politică externă se va face date fiind aceste temelii substanțiale, dar mișcătoare, și cum se va face? Se sugerează uneori că Germaniei îi lipsește o clasă politică sau o elită internațională precum cele care există la Paris, Londra sau

Washington. Totuși, Germania nu duce lipsă de practicieni și de analiști ai afacerilor externe (inclusiv mulți dintre cei care formulează această critică) foarte sofisticati, informați și plurilingvi.

Este adevărat că apare o generație de mijloc de politicieni cu putină experiență dincolo de politica profesionistă partizană din Republica Federală. Dar același lucru s-ar putea spune despre Kohl cînd a venit la Bonn, precum și despre mulți președinți americanii. Unii învață la locul de muncă. Este adevărat că nimeni din Germania nu se aştepta și nu era pregătit pentru creșterea spectaculoasă a puterii Germaniei și a responsabilităților de după unificare. Dar nici elitele americane nu erau pregătite pentru creșterea spectaculoasă a puterii și răspunderilor Statelor Unite din cea de-a doua jumătate a anilor '40. Ele s-au arătat a fi la înălțimea situației.

Germania ocupă o poziție mult mai puțin clar dominantă de bogăție și putere decît cea a Statelor Unite acum o jumătate de secol și are o situație geopolitică cu mult mai dificilă. Dar ceva din sfidarea umană la adresa conducătorilor, precum și din agitația care însoțește o asemenea sfidare se simte că există în Germania (și se simte că nu există în Franță sau în Marea Britanie). Pe lîngă problema calităților personale însă se mai ridică și cele ale procesului și tradiției.

Procesul de elaborare a politicii externe în Germania suferă de unele dezavantaje familiare și altor democrații occidentale. Ca în toate democrațiile televiziunii, politicienii germani par adeseori mai degrabă să urmeze opinia publică decît să conducă. (Accasta, și nu vreun calcul subtil sau sinistru al interesului național, a determinat inițiativa Germaniei de recunoaștere diplomatică a Croației în 1991.) Faptul că responsabilitatea pentru politica externă este împărtășită între un cancelar și un ministru al afacerilor externe din partide politice diferite poate uneori să producă mai curînd confuzie decît clarificări. Si atât Bundesbank-ul din Frankfurt, și Curtea Constituțională din Karlsruhe au devenit – mai degrabă împotriva voinei lor – instituții importante în politică externă.

Cu toate acestea, Germania a dus în ultimii 30 de ani una dintre cele mai consecvente politici externe ale vreunei puteri occidentale. În consecință, are o tradiție bine formată de politică externă. Această tradiție, un amestec de Westpolitik a lui Adenauer și de Ostpolitik a lui Brandt, are cîteva trăsături distinctive. Pe lîngă renunțarea la forță și promovarea reconciliierii cu foștilui dușmani, există ceea ce s-ar putea numi un multilateralism de uzură. Diplomatica germană a excelat în urmărirea cu răbdare și discreție a obiectivelor naționale prin intermediul instituțiilor și negocierilor multilaterale, fie în Comunitatea Europeană, NATO, fie în procesul Helsinki.

În strînsă legătură cu aceasta este obișnuita convergență a intereselor german și european. În cazul Germaniei, această politică nu a fost doar vechiul și binecunoscut joc european de urmărire a intereselor naționale în numele Europei. În politică germană postbelică a existat și o mare doză de angajament idealist autentic în slujba procesului integrării europene. Dar tocmai din această cauză factorii de decizie germani au întîmpinat dificultăți în a departaja unul de celălalt.

În același timp, un leitmotiv din întreaga istorie a Republicii Federale a fost esfertul, întreprins de toți cancelarii, de a lărgi limitele suveranității și puterii germane. Desigur, cancelarii germani remiteau în același timp în mod demonstrativ Europei elemente ale suveranității. Dar efectul paradoxal al acestei disponibilități de a renunța la suveranitate avea să fie cel de a-i convinge pe principalii aliați și par-

teneri că Germaniei i se putea încredința din nou suveranitatea deplină. Furnizînd căuzele de aur, Germania s-a eliberat.

Încetătenită în această tradiție este și politica lui *sowohl als auch*: nu "sau-sau", ci "atât cît și". Esenta și marea realizare a ghenscherismului au constat în menținerea și îmbunătățirea relațiilor cu o gamă mare de state care urmăreau obiective foarte diferite și contradictorii. Acest act complex de echilibrare implică să se spună lucruri întrucătiva diferențe în locuri diferite. Ambiguitatea a fost nucleul ghenscherismului. Aceasta poate că i-a făcut pe prietenii săi mai sinceri în afirmații să nu îndrăgească întotdeauna Bonnul, dar o astfel de abordare a fost adecvată pentru realizarea scopurilor Germaniei în ultimele două decenii ale Războiului Rece.

Această politică externă a fost încununată de un succes depășind visele celor care au făcut-o. Așa încît nu este surprinzător faptul că factorii de decizie germani nu au fost încinați să o continue. Chiar și după retragerea lui Hans-Dietrich Genscher în 1992, motto-ul Ministerului Afacerilor Externe era "Herr Genscher a plecat, trăiască ghenscherismul!"

Totuși, politica care a servit atât de bine vechea Republică Federală este înai puțin adecvată pentru noua republică. Dependența externă a fost redusă în mod decisiv, dar cererile externe au înregistrat o creștere semnificativă, iar resursele pentru a satisface aceste cereri nu au crescut în aceeași măsură. Pe termen scurt, chiar s-au redus. Concluzia ar trebui să fie împedite: Republica Federală poate și trebuie să facă opțiuni mai clare decît în trecut. Acestea nu sunt opțiuni "sau-sau" absolute – într-o anumită măsură toate marile state trebuie să ghenscherizeze –, ci alegeri ale unor priorități: între cererile impuse de relația sa specială cu Statele Unite și cele impuse de relația sa specială cu Franța, între adâncirea Uniunii Europene în jurul nucleului franco-german și largirea sa pentru a include vecinii estici, între relațiile cu Europa Est-Centrală și cele cu Rusia. Nu toate aceste lucruri sunt compatibile. Cu siguranță că nu toate pot fi făcute deodată.

Punctul evident de plecare în determinarea unor astfel de priorități ar fi o definiție a interesului național. Interesul național german însă este deosebit de dificil de definit cînd națiunea însăși este în formare. Mai mult, în Germania a afirmă că trebuie definit interesul național sărănește controverse. Cei care cred că Republica Federală este sau ar trebui să fie o democrație post-națională, pe calea unei autentice uniuni europene, consideră însăși ideea de a defini interesul național suspectă, retrogradă, reațională chiar. Pe de altă parte, cei care doresc să vadă Germania devenind un stat-națiune normal folosesc ideea definirii interesului național aproape ca un slogan de campanie electorală.

Totuși, acest argument este în sine un semn că o dezbatere majoră de politică externă este încet-încet pe cale de a se declanșa. În coloanele ziarelor, în discuții și în talk-show-urile omniprezente la televiziune din Germania se pot auzi ecouri ale unor dintre marile dezbatări din anii '50 și '60 – școala lui Carol cel Mare, a integrationiștilor vest-europeni, gaulliștii germani, atlantiștii, mondialiștii economici ai lui Ludwig Erhard – precum și frânturi din melodii mult mai vechi.

Patru opțiuni

Pentru a da un contur precis dezbatării, să luăm în considerare patru priorități posibile pentru politica externă germană de după 1994, cu cîțiva factori militanți pentru sau contra adoptării acestora.

Împlinirea proiectului carolingian

Pentru această școală, prioritatea absolută ar constitui-o o adâncire decisivă în continuare a Uniunii Europene existente, în jurul unui nucleu franco-german. Germania, Franța și țările din Benelux ar lăua-o înaintea altor state membre într-o Europă cu viteze variabile, pe care Tratatul de la Maastricht o ia de fapt în considerare. Uniunea monetară s-ar realiza în acest grup-nucleu la sfîrșitul secolului și s-ar dovedi un pas decisiv – ca și unificarea germană – către uniunea politică. În zece ani am putea avea dacă nu Statele Unite ale Europei, atunci cel puțin o Republie Confederală a Europei de Nord-Vest – imperiul lui Carol cel Mare.

Pro: Aceasta a fost prioritatea personală absolută a lui Helmut Kohl și pare să figureze în capul listei personale a lui Rudolph Schäping. (Nu întâmplător, amândoi au fost prim-ministrai ai landului vestic, Renania-Palatinat, o regiune cu legături istorice strînsă cu Franța.) Axa Paris-Bonn are o vechime de 30 de ani și cunoaște un avînt personal și instituțional. Această versiune simplistă a Europei ca răspuns la problema germană este încă atractivă; pare să fie ceva către care să se îndrepte Germania. Maastricht, a scris președintele Richard von Weizsäcker, oferă Germaniei "șansa de a scăpa de *Mittelalte*".

Contra: Relațiile franco-germane se clatină de la unificarea germană încoace. Este departe de a fi sigur că euro-idealismul generațiilor de mijloc sau mai tinere din Germania este la fel de răspîndit și de profund, ca acela al generației de imediat de după război. În această privință, Helmut Kohl începe să arate ca un dinozaur magnific. Succesorii săi probabili au o viziune mai realistă asupra Uniunii Europene, la fel și mulți dintre colegii lui Rudolph Schäping din conducerea social-deinocrațiilor.

La o scară mai largă, în ultimii doi ani Germania a cunoscut reacția populară, întîlnită și în alte părți în Europa, împotriva modelului funcționalist, democratic, "de-la-Messina-la-Maastricht" al integrării europene de sus.

Un apel la Curtea Constituțională împotriva Tratatului de la Maastricht a însemnat că Germania a fost de fapt ultima țară din Europa care l-a ratificat. Curtea a pronuntat un verdict complicat, care, cu toate acestea, refuză progresul automat spre uniunea monetară. Întrucât bugetele germane sunt limitate, există un resentiment din ce în ce mai puternic față de contribuția disproportională de mare a Germaniei la bugetul Uniunii Europene. Prim-ministrul bavarez Edmund Stoiberg, căruia i se mai spune uneori "Edmund Thatcher", un sincer euro-sceptic, este un caz extrem, dar nu pur și simplu o aberație.

Cercurile bancare și de afaceri germane sunt, de asemenea, departe de a fi entuziasmate de uniunea monetară europeană. În general, ele cred că o piată unică poate funcționa perfect și fără aceasta. Măsurile ulterioare în vederea armonizării politicilor economice, monetare și sociale în cadrul Uniunii Europene nu sunt concepute pentru a spori competitivitatea germanilor pe alte piete.

Subiacent, există problema mai profundă a suveranității. Una este să renunță la suveranitatea pentru a o recăști. Dar și-a redobîndit Germania suveranitatea doar pentru a renunța la ea? Chiar și pentru cea mai dialectică națiune s-ar putea să fie prea de tot.

Europa largită

Orice s-ar spune, există o tensiune permanentă între concentrarea asupra adâncirii sau asupra largirii Uniunii Europene. Aceasta ne duce la a doua prioritate posibilă: largirea UE și a NATO pentru a include și pe vecinii estici ai Germaniei. Germania ar face tot ceea ce i-ar sta în putință pentru a garanta că în zece ani Republica Cehă, Polonia, Ungaria, Slovacia și Slovenia ar urma Austria, Suedia, Norvegia și Finlanda (țările AELS), întrînd în Uniunea Europeană, Uniunea Europei Occidentale și NATO. În afară de aceasta, ar încerca să ajute statele baltice, România, Bulgaria, Albania și, dacă devin cu adevărat democrații pașnice, Croația, Serbia și Bosnia să se pregătească să urmeze în deceniul următor. Europa s-ar construi pornind de la Uniunea Europeană.

Pro: Aceasta este o abordare care să păstreze unii derogați de la ideea unui *acquis communautaire* unic, cu perioade lungi de tranziție economică pentru noile state membre, precum și alte prevederi speciale de genul celor din prima rundă de largire. Cu toate acestea, Germania ar căuta să mențină în această Europă cu peste 20 de state și 400 de milioane de oameni, nivelul prezent, fără precedent în istorie, de cooperare permanentă instituționalizată, cu elemente majore de integrare economică și legislativă.

Contra: Germania a manifestat deja un mare interes pentru largire. Ministrul afacerilor externe, Klaus Kinkel, a contribuit la încheierea cu succes a negocierilor cu țările din AELS. Pe baza rezultărilor unui sfert de secol de *Ostpolitik*, Germania a jucat în ultimii patru ani un rol conductor și constructiv în Europa Est-Centrală (în ciuda unor probleme legate de minoritățile germane, din prezent sau din trecut). Ea este virtual interesată să aibă democrații pașnice, stabilă la frontierela sale estice. Polonia este acum la mai puțin de o oră de mers cu mașina de Berlin sau la câteva minute cu un avion de vînătoare. Nu este întâmplător faptul că ministrul apărării, Volker Rühe, a fost singurul ministru vest-european care s-a pronunțat clar în favoarea unei largiri rapide a NATO pentru a-i include pe vecinii estici ai Germaniei. Probabil că este vorba și de puțină recunoștință pentru ceea ce au făcut bravi polonezi, inteligenții unguri și principalii cehi pentru a face posibilă unificarea germană. Teama exagerată de imigrăția în masă dinspre Est a concentrat, de asemenea, atenția asupra acestei probleme. Lărgirea ar mări piața internă europeană pentru bunurile germane. Producătorii germani profită deja de forța de muncă mult mai ieftină, dar calificată, care se găsește imediat dincolo de frontieră, reamplasând acolo producția. În sfîrșit, dar în nici un caz mai puțin important, Germania ar fi în centrul acestei Europe largite.

Contra: Această opțiune presupune costuri substanțiale pe termen scurt. Spre deosebire de țările din AELS, acești noi membri nu ar avea, desigur, o contribuție netă la bugetul UE. Importurile mai ieftine din Europa de Est și Centrală ar putea submina produsele mai scumpe germane. Pe termen scurt, a salva locuri de muncă în industrie în Boemia, ar putea însemna să le pierzi în Bavaria. Pe termen lung, vîntul puternic al concurenței ar fi benefic pentru economia germană, așa cum Acordul Nord-American de Comerț Liber ar fi benefic pentru economia americană, dar spuneti-le aceasta sindicatelor germane și alegătorilor, care sunt deja artagoși pentru că nu se îmbogătesc

Documentar

Sistemul de partide al RFG

Constituția Republicii Federale Germania a consacrat formarea liberă a partidelor și le-a conferit acestora funcția formării voinei politice a poporului. Principalele partide reprezentate de-a lungul cîtorva decenii în Bundestag, respectiv Uniunea Creștin Democratică (Die Christliche Demokratische Union Deutschlands – CDU), Partidul Social-Democrat (Die Sozialdemokratische Partei Deutschland – SPD), Partidul Liber Democrat (Die Freie Demokratische Partei – FDP) și Uniunea Creștin Socială din Bavaria (die Christlich Soziale Union in Bayern – CSU) s-au format în perioada 1945-1947, în landurile federale vestice. Ele au anumite antecedente în viața politică din timpul Republicii de la Weimar, lichidată de regimul hitlerist, și au rezultat dintr-o concentrare de forțe politice; căci, la primele alegeri legislative din anul 1949, numărul partidelor intrate în concurență se cifra la 36. Ulterior, concentrarea forțelor politice s-a întărit și mai mult, îndeosebi după introducerea, în 1953, a unei clauze care prevede că numai partidele care întrunesc 5% din voturile valide exprimate sau trei mandate directe pot accede în Bundestag. În acest organ constituțional, CDU și CSU alcătuiesc un grup parlamentar comun.

În anul 1979 s-a format la scară federală Partidul Verzilor (Die Grünen), care a ajuns să fie reprezentat în Bundestag din 1983. În preajma momentului unificării statale s-a format Bündnis 90 (Alianța 90) care, la 14 mai 1993, s-a unit într-un singur partid cu Verzii sub denumirea Alianța 90/Verzi (Bündnis 90/Green). De altfel, la alegerile din anul 1990, cele două formațiuni politice se asociaseră pe listă electorală comună. Tot atunci, în virtutea unei aplicări separate a clauzei electorale menționate în noile landuri federale ivite după unificarea statală, a obținut reprezentare în Bundestag Partidul Socialistul Democratic (Die Partei des Demokratischen Sozialismus – PDS), succesorul fostului "partid socialist unificat" din RDG.

În afara celor reprezentate în Bundestag, mai există și alte formațiuni politice, minore, precum cea a extremităților de dreapta etc., cu aderență la populație și priză electorală scăzute.

În februarie 1993, SPD avea 905.000 aderenți, CDU – 714.000, CSU – 181.000, FDP – 100.000, PDS – 165.000, Bündnis 90/Green – 39.800.

Sistemul electoral consacrat pentru germanii în vîrstă de 18 ani dreptul de vot și de eligibilitate. Fiecare alegător dispune de două voturi: unul prin care decide care deputat să intre în Bundestag pe filiera listelor de land ale partidelor; scrutinul direct personalizat oferă cetățeanului șansa de a opta pentru un om politic determinat. Candidații în alegeri sunt desemnați de partide. Populația manifestă un interes semnificativ față de alegeri; în 1990, de exemplu, participarea electorală a fost de 77,8%. Alegerile legislative din anul respectiv au condus la următoarele rezultate:

Partidul	Două voturi valide	Procentaj	Deputați
CDU	17.055.116	36,7	268
SPD	15.545.366	33,5	239
FDP	5.123.233	11,0	79
CSU	3.302.980	7,1	51
Grünen	1.788.200	3,8	–
PDS	1.129.578	2,4	17
Bündnis 90/Green	559.207	1,2	8
Diverse	1.952.062	4,3	–
Total	46.455.772	100	662

(Apud *Tatsachen über Deutschland*, Societäts-Verlag, Frankfurt/Main, 1993, passim și Dietrich Staritz (Hrsg.), *Das Parteiensystem der Bundesrepublik*, 2 Auflage, Leske-Verlag + Budrich GmbH, Opladen, 1980, passim) (V.I.I.)

și mai mult.

Unei astfel de deschideri spre Est i se opune și unii dintre partenerii mai puțin dezvoltăți economic ai Germaniei. (A salva locuri de muncă în agricultura din Galicia poloneză poate însemna să le pierzi din Galicia spaniolă.) În formula actuală, în UE interesele speciale naționale, sectoriale și regionale, sunt mai degrabă agrégate decît depășite. De aici continuul ei protectionism, pe față și mască, împotriva bunurilor estice. Până acum, partenerul european cheie al Germaniei – Franța – s-a dovedit extrem de rezervat în ceea ce privește largirea, preferind menținerea unei Europe mai mici, cu Franța, în continuare, drept centrul ei.

Nu există în Germania nici un lobby important în favoarea acestei opțiuni. Mai puțin tangibil, nu există nici o tradiție mare ca Germania să acorde prioritate vecinilor săi estici mai săraci și mai slabi. Istorice vorbind, cînd Germania a primit spre Est s-a uitat spre Rusia; aceas-

ta ne aduce la a treia prioritate posibilă.

Mai întîi Moscova

Aceasta este opțiunea răsăriteană clasica a politiciei externe germane. Nouvechea mare putere din centrul Europei dezvoltă o nou-veche relație specială cu ceea ce este, încă, cel mai puternic stat din Europa de Est. Făcînd aceasta peste capetele popoarelor dintre ele, Germania sustine că o astfel de politică servește cel mai bine interesele Europei, ba chiar și ale lumii. Căci ce ar putea fi mai important decît o Rusie cooperantă, pașnică sau cel puțin stabilă?

Pro: Probabil că este vorba de recunoștință față de Moscova pentru că a fost de acord cu unificarea germană. Uniile mai pot să-și imagineze o mare simbioză între sursele abundente de materii prime și de energie ale Rusiei și know-how-ul

(continuare în pag. 6)

(urmare din pag. 5)

german (Germania ca Ivan Stolz și Oblomov din Rusia). Mai este și acea parte din tradiția politicii externe germane, care pune ordinea înaintea libertății. În sfârșit, mai este și teama.

Contra: Aceasta este mare evoluție care nu a survenit în ultimii patru ani. În 1989-1990 era o adeverătă euforie germano-sovietică. Vecinii estici și vestici ai Germaniei căuta cu teamă semne ale celei mai vechi relații speciale din Europa după "Stavropol", cum a fost denumit acordul Kohl-Gorbaciov de la jumătatea lui iulie 1990. Ulterior, Germania i-a dat Rusiei partea leului din asistența economică a Occidentului pentru această țară (deși o mare parte din contribuția germană a fost legată în mod explicit de unificare sau de promovarea comerțului). Helmut Kohl a încercat să stabilească niște raporturi speciale cu președintele rus Boris Elțin, similară cu cele avute cu Mihail Gorbaciov.

Dar, în măsura în care a făcut-o, guvernul de la Bonn a privilegiat relațiile cu Europa de Est și Centrală față de cele cu Moscova. Dacă a dus cineva o politică "mai întîi Moscova", aceasta a fost administrația Clinton. Într-o din acele curioase schimbări transatlantice de rolu, care se întâmplă din cind în cind, Statele Unite au jucat rolul Germaniei față de Rusia lui Elțin, în timp ce Germania a jucat rolul Americii față de Europa de Est și Centrală.

Dacă lui Bill Clinton și Strobe Talbot le-ar fi ieșit pasența – adică, dacă Rusia ar fi pe cale să devină o democrație capitalistă cooperantă – atunci acesta ar fi un argument puternic pentru ca Germania să acorde prioritate relației sale cu Rusia. Aceasta însă nu a devenit, și pare prea puțin probabil că va deveni în viitorul previzibil. O Rusie puternică, dar cooperantă, ar fi un partener minunat pentru Germania. O Rusie slabă, dar cooperantă,

ar mai putea fi un partener. O Rusie puternică, dar necooperantă, ar fi un *sparing partner*. Dar o Rusie care este atât slabă, cât și cooperantă?

Putere mondială

Germania ar acorda prioritate absolută atât drepturilor, cât și îndatoririlor de putere mondială, începând, desigur, cu un loc permanent în Consiliul de Securitate al ONU. Republica Federală ar accepta binevenită oferă Statelor Unite de a fi "parteneri la conducere". Așa cum America a fost odinioară pregătită (cu rezerve) să "preia povara Omului Alb", pentru a folosi expresia dizgrațios de incorectă politică a lui Rudyard Kipling, Germania ar prelua acum povara dusă de G.I. (nume generic pentru soldatul american, de la Government Issue, stampilă pusă pe efectele și echipamentele militare – n. r.). Aceasta ar însemna sporirea puterii sale militare, care să corespundă economiei, dimensiunii și magnetismului său social. Astfel echivalentă, Germania ar fi șeful unui mare bloc comercial european, traficând de la egal la egal cu Statele Unite, șeful blocului comercial american, și cu Japonia și China, șefii rivali ai blocurilor din Asia.

Pro: O asemenea perspectivă ar atrage multe națiuni. Lărgirea tacită a limitelor puterii germane a fost un obiectiv central al politiciei externe a Republiei Federale timp de peste 40 de ani, iar obiceiurile vechi dispar greu. Ideea unei Germanii ca un stat-națiune normal, ocupându-și locul care îi revine la masa principală a politiciei mondiale, este una dintre cele două vizuni importante dezbatute acolo.

SUA par să-și facă puține probleme în legătură cu rolul conducerii al Germaniei în Europa; ba chiar i-au impus acest rol. Această încurajare americană este însotită de amenințarea implicită de a reduce în continuare angajarea americană în Europa – o veche și familiară temă din istorie.

ria relațiilor transatlantice, dar mai credibilă în lumea de după Războiul Rece.

Această prioritate ar putea găsi sprijin astă în tendința atlantistă, cât și în cea mondialistă din Germania. Si America a evoluat istoric de la stadiul de stat comercial continental, protejat de forța militară a altora la acela în care se apără singură și-și proiecteză puterea.

Contra: Germania nu este precum cele mai multe națiuni. Ea poartă povara specială a istoriei și a îndoelii de sine. Hitler și Auschwitz au fost acum mai puțin de o viață de om. În posida schimbărilor profunde, istorice, din Germania, a încrederii în Republica Federală liberală, democratică, mulți oameni și – la fel de important – mulți germani ar detesta s-o vadă fie și numai încercând să joace un asemenea rol. Mai mult, ea nu este suficient de mare, suficient de puternică și suficient de bogată. Germania nu domină nici măcar Europa în măsura în care dominase America lumea în 1945. Dacă însă propunerea ar fi aceea de a fi partenerul de rang inferior al SUA, această politică ar reactiva curând reacții complexe, dar profunde, cunoscute sub eticheta simplistă de "antiamericanism". Celelalte trei priorități posibile par mai aproape de preocupările Germaniei și mai potrivite mijloacelor ei.

Opțiunea corectă

Pentru ce ar opta deci Germania? Va opta, cred, să nu opteze. Fidelă tradiției sale de politică externă, Republica Federală va încerca să facă cîte puțin din toate cele de mai sus. *Sowohl-als-auch* sau, în nemuritoarele cuvinte ale lui Yogi Berra, "dacă vezi o răspîntie, mergi înainte!". Această tendință se va accentua indiferent de rezultatele alegerilor din 1994.

Chiar și fără Genscher, Germania va genscheriza. Într-o oarecare măsură, aceasta este inevitabil pentru o mare putere în complexa poziție geopolitică a Germaniei. Dar cu cereri mai mari și resurse limitate, există pericolul ca încercând să facă totul, Germania să nu realizeze nimic.

Mai mult, a opta să nu optezi nu înseamnă să nu faci nici o opțiune. Înseamnă doar că opțiunea va fi făcută reactiv, ca un răspuns la combinația de evoluții externe neasteptate (în special în estul și sud-estul Europei) și presiuni interne ale opiniei politice, publicate și publice. Din nou, acest fenomen nu este specific Germaniei. Într-un fel, este o altă dovadă a americanizării Republiei Federale. Aceasta poate fi doar o slabă consolare.

Într-o încercare, probabil zadarnică, de a face ca această profecie să nu se îndeplinească, îmi voi permite acum să spun ce cred că ar trebui să facă Germania.

Sînt profund convins că Germania ar trebui să urmeze cea de-a doua cale: acordarea priorității absolute, în următorii 20 de ani, construirii unei Europe largite, extinderii UE și NATO către Est pas cu pas.

Desigur că Germania nu ar putea face acest lucru singură. Ar trebui să obțină acordul și sprijinul activ al SUA, Franței, Marii Britanii, Italiei și, pe cît posibil, al altor parteneri din UE pentru această prioritate. Sprijinul american ar trebui să fie, și probabil că va fi, cel mai ușor de obținut. Desi, în forma actuală, trebuie să punem serios la îndoială capacitatea britanicilor de a elabora o politică europeană cît de cît coerentă, o astfel de redifinire a obiectivului european – începînd cu planurile în vederea Conferinței Interguvernamentale a Uniunii Europene din 1996 –

ar constitui pentru Marea Britanie o cale de a ieși din izolarea actuală care nu duce nicăieri. Marea Britanie ar putea și ar trebui să meargă pe această cale.

Italia a fost în mod tradițional o promotoare pătimașă mai curînd a adîncirii decît a lărgirii Uniunii Europene existente, dar, cu un nou ministru al afacerilor externe care a fost membru fondator al grupului Thatcherist de la Bruges, cu propriile interese în Europa Centrală și de Est și cu șanse reduse de a fi ea însă inclusă într-un nucleu carolingian intern de uniune monetară europeană, Italia ar putea de asemenea fi gata să opteze pentru această prioritate. Partenerul cel mai greu de convins pentru un asemenea curs este și cel mai important: Franța. Ajutată de Statele Unite, Marea Britanie și Italia, Germania ar trebui pur și simplu să-și susțină poziția în fața celui mai apropiat partener european al său și încă de pe acum există semne ale unei revizuiri a strategiei defensive franceze a Europei mici.

În Germania, argumentul în favoarea acestei priorități este în general formulat negativ, în termeni amenințării pe care o prezintă imigratia în masă, ai pericolelor instabilității din Europa de Est, ba chiar ai necesității unui cordon sanitar. El poate și ar trebui să fie formulat pozitiv.

Occidentalizarea voluntară a ceea ce a devenit Germania de Vest după 1945 a fost o revoluție pașnică în bine. (Revoluția a fost proclamată în Est, dar a avut loc în Vest.) Cu toate defectele sale, vechea Republică Federală a fost o democrație burgheză model și cel mai bun stat german din istorie. Dar treaba a fost făcută doar pe jumătate: securitatea internă și liniștea lăuntrică a Germaniei de Vest erau consecința ancorării geopolitice și existențiale în Occident; securitatea, nesiguranța și chiar schizofrenia erau consecința stării trecutului și a împărății.

Acum are o șansă istorică de a termina treaba. Pentru a recrea acele virtuți ale vechii Republici Federale pe teritoriul său mai mare și pentru a găsi un echilibru interior durabil, Germania ar trebui doar să realizeze occidentalizarea fostei Germanii de Est. Ea trebuie, de asemenea, să ajute la occidentalizarea la care s-au angajat noile democrații de la est de că și să le aducă în structurile de integrare occidentală și europeană de care aparține deja Republica Federală. Dacă vrei cu adevărat să fii o țară normală ca Marea Britanie, Franța sau America, atunci ai nevoie de vecini occidențali la est de tine.

Obiectivul strategic al politiciei externe germane în cei 20 de ani de după 1970 ar putea fi rezumat într-o propoziție din așa-numita scrisoare despre unitatea germană: "a actiona în vederea unei stări de pace în Europa, în care poporul german să-și redobîndească unitatea într-o auto-determinare liberă". Obiectivul strategic al politiciei externe germane în următorii 20 de ani ar trebui să fie acela de a actiona în vederea unei stări de libertate în Europa în care Germania să aibă aliați și parteneri occidențali la est de ea.

Acesta nu este doar un obiectiv clar, pozitiv. Este și un realist, pe măsura dimensiunii țării, resurselor și disponibilității limitate a cetățenilor săi de a sustine angajamente externe mai mari. Mai mult ar fi mai puțin. □

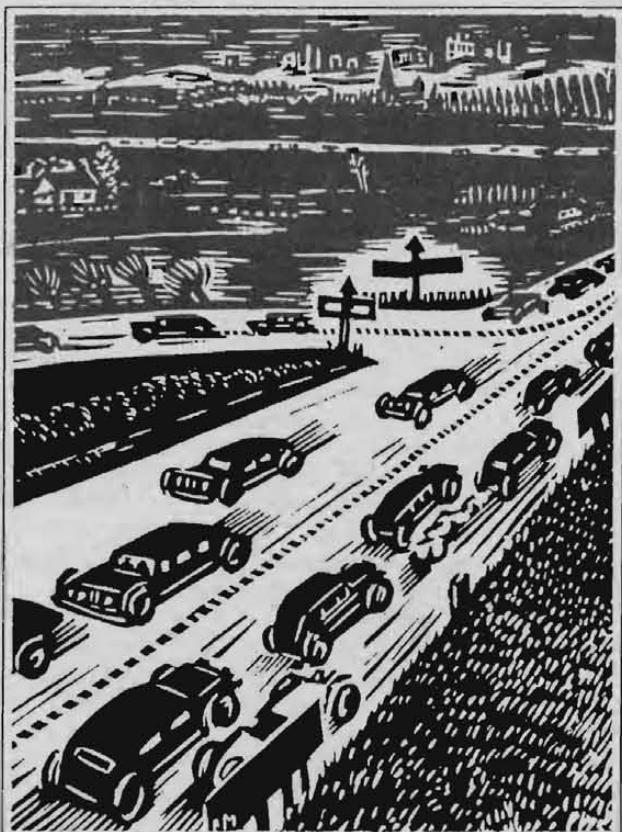
Traducere de
Andrei A. AVRAM

(Tradus după Foreign Affairs,
iulie-august 1994.)

Germania între regăsirea identității și statutul de putere europeană

BOGDAN POPESCU-NECSEȘTI

The article analyzes the possibility that Germany would become a superpower, after being a strong military and economic state. Referring to the general German elections, there are presented the German political parties, the Kohl - Scharping confrontation, the post-electoral situation and the post-electoral Kohl - Scharping confrontation. Germany is situated in the new European architecture and there are analyzed the up-to-date evolutions in the Romanian-German relations.

I. Germania, o viitoare mare putere?

Germania a fost și a rămas un cuvânt care inspiră teamă, respect, admiratie. Aceste sentimente, devenite pe alocuri atitudini și chiar prejudecăți, au început să renască o dată cu revoluția pașnice sau violente ce au schimbat fata și destinul Europei în perioada anilor 1989-1990. Temerile sunt exprimate astăzi de analiști europeni din afara Germaniei, cît și de o anumită parte a elitelor intelectuale germane. Un exemplu il constituie Profesorul Ralf Dahrendorf, care afirma, întrebându-ne, în același timp, în cadrul analizei pe care o face situației din Germania, în capitolul intitulat "Mai ales despre Germania și noua arhitectură a Europei" din volumul *Reflectii asupra revoluției din Europa*: "Dintre cele trei reunificări ale lui André Fontaine, cea al limbajului este fără rezerve binevenită, cea a Europei este un proiect agreeabil, deși oarecum îndepărtat, însă cea a Germaniei este o amenințare pentru toți... Este uimitor că de rapid a reușit spectrul german să ia locul inamicului preferat al tuturor, care, pentru astăzi amar de vreme, a fost monopolul exclusiv al Uniunii Sovietice."

Întrebarea din textul lui Dahrendorf sintetizează și explică pe deplin starea de spirit a europeanilor negermani: "Oare nu vom vedea o Europă balcanizată dominată de singura putere care, în loc să se destrame, se unește?"

În privința intelectualilor germani îngrijorați de posibilele evoluții, reacția lui Günter Grass este prin ea însăși un semnal de alarmă. Ca replică la folosirea excesivă de către Helmut Kohl a cuvântului *Vaterland*, patrie-mamă, care conține reverberații ambiguie și are legături pri-mejdioase cu trecutul nu prea îndepărtat, Grass a scris un text în care s-a autodenit drept "cel fără patrie-mamă".

În același context, el a afirmat: "Nu numai că mă tem de o simplificare a Germaniei transformate din două state într-un singur, dar resping statul unit și mă simt ușurat dacă datorită consum-

țământului german sau obiecțiilor vecinilor, acesta nu s-ar realiza". Când a fost rugat să se explice, răspunsul lui Günter Grass a fost: "Oricine se gândește azi la Germania și caută răspunsuri la problema germană trebuie să aibă în minte și Auschwitz-ul.

Analizând cele două atitudini față de Germania unificată, trebuie să observăm că, în cazul Germaniei, încă în mintea multor oameni procesul firesc de regăsire a identității naționale este asociat aproape instantaneu cu frica față de o viitoare mare putere dominantă.

Timothy Garton Ash, un expert în probleme central- și est-europene, autorul cărții *În numele Europei, Germania și continentul divizat*, face o analiză globală a perspectivelor Germaniei reunificate, în eseu său *Opțiunea Germaniei*, publicat în numărul din iulie-august 1994 al revistei *Foreign Affairs*.

El descrie astfel cele două curente principale ce concurredă la configurația în viitor a strategiei și acțiunii Germaniei. Uniunea susțină cu convincere că componenta determinantă din numele de Republica Federală Germania este totuși sintagma Republica Federală, ceea ce implică existența unei democrații postnaționale, a unui patriotism constitucional care să înlocuiască nationalismul și a unei suveranități de stat difuzată astăzi în jos, către statele federale, cît și în sus, către Europa, adică către Uniunea Europeană.

Altii consideră, dimpotrivă, că ceea ce este important acum este cuvântul *Germany*, care ar trebui să vrea să devină un stat-național obișnuit, ca Marea Britanie sau Franța, cu toate atributele tradiționale ale suveranității, o mare capitală numită Berlin, un patriotism sincer nedivizat și urmărind în mod responsabil, dar hotărât, promovarea intereselor naționale.

Se pare că majoritatea germanilor cred că poziția Germaniei ar trebui să rezulte din sinteza celor două poziții.

Poziția actuală este exprimată în mod clar de vorbele rostite de fostul cancelar federal Kurt Georg Kiesinger, încă în 1967, cu privire la viitorul unei Germanii unificate, citate de Ash: "O Germanie unită va avea o mărime ce atinge punctul critic. Va fi prea mare ca să nu joace nici un rol în echilibrul de forțe și prea mică ca să poată să mențină sin-

gură forțele din jurul ei în stare de echilibru".

Pornind de la această vădită ambiguitate psihologică, politică, militară și economică, Ash afirmă că "Germania este acum țara cea mai puternică din Europa, dar nu este o supraputere". Argumentele sale, pe care noi le împărtășim pe de-a-

ntregul, sunt:

1. Din punct de vedere militar, este încă de neimaginat că un guvern german ar folosi forța sau amenințarea cu forța în mod unilateral ca să-și atingă un obiectiv național în afara apărării propriului teritoriu.
2. Din punct de vedere economic, Germania este încă de adevăr în frunte. Guvernul german a folosit instrumentele economice ca să-și atingă obiectivele de politică externă. Acum însă ea este confrontată cu o criză dublă. Este vorba, pe de o parte, de costurile presupuse de reconstrucția fostei Germanii de Est, dar și de criza vechii economii sociale de piată vest-germane.
3. Din punct de vedere al atraktivității sociale, limita este dată de evoluția din ultimii patru ani, cind societatea civilă, apărând astăzi de toleranță, din vechea R.F.G., a părut a fi o societate de consum răsfătată și care se apără, care pretinde să asumă o continuă creștere economică, ținând după comoditatea pierdută dată de trațiul cu spatele lipit de zidul Berlinului.

Pornind de la această situație specială, autorul identifică patru opțiuni strategice de politică externă pentru Germania:

1. Prioritatea principală ar constitui-o adâncirea Uniunii Europene în jurul unui nucleu franco-german. Împotriva acestei opțiuni ar fi instabilitatea relației franco-germane de la unificare începând, iar pentru ea ar fi faptul că constituie o prioritate a lui Kohl, și a fost și a lui Scharping.
2. Extinderea UE și NATO pentru a include vecinii estici ai Germaniei. În favoarea acestei opțiuni ar pleda chiar interesul manifestat de Germania pentru largire. Împotriva ei ar fi costurile mari pe termen scurt.

3. Privilegierea relațiilor cu Rusia. În favoarea ei ar pleda recunoștința pentru acordul Moscovei la reunificarea Germaniei. Împotriva ar pleda faptul lipsei unei evoluții semnificative în ultimii patru ani.

4. Cea de-a patra opțiune ar implica faptul că Germania să devină o putere mondială. Lucrul ar conveni multora, dar Germania are o povară istorică și o tradiție a îndoelii. Ea nu este destul de mare, de puternică și de bogată.

Ash se pronunță în favoarea celei de-a două opțiuni, argumentând: "Acesta nu

este doar un tel evident pozitiv, ci este și unul realist, conform cu mărimea resurselor sale și cu capacitatea limitată a populației de a sprijini angajamente externe pe termen lung. Mai mult ar însemna de fapt mai puțin".

II. Alegerile din Germania

a) Situația preelectorală

1. Partidele politice competitoare

Reunificarea Germaniei a fost fenomenul-reper care a polarizat atenția în timpul alegerilor din 1990.

Acum, în 1994, problema crucială o constituie confruntarea cu consecințele acestui fenomen. În plan politic, consecințele au început să apară cu claritate cu ocazia alegerilor din 16 octombrie anul acesta.

Partidul Social Democrat (SPD) a încercat să se scuteze de imaginea negativă pe care și-o crease în 1990, ezitând să consimtă entuziasmat la reunificarea Germaniei. Rudolf Scharping, noul lider social-democrat, admirator al lui Kennedy, a muncit ca să poată plasa partidul mai spre centrul.

Uniunea Creștin Democrată, împreună cu ramura ei bavareză, Uniunea Creștin Socială, și-a propus în alegeri modernizarea Germaniei, consolidarea familiei și protecția cetățenilor împotriva criminalității.

În cadrul Congresului Uniunii Creștin Democrate din 20-23 februarie, UCD a propus de asemenea în programul său companiilor aflate în dificultate să accepte finanțarea pensionării timpurii sau a programelor de jumătate de normă prin-tr-un ajutor special din partea statului, pe care îl vor putea plăti după ce vor obține din nou profituri. Programul prevedea, de asemenea, contracte de salarizare mai flexibile și afirma că germanii trebuie să preia mai multe activități prost plătite, executate de obicei de muncitorii veniți din țările din afara Uniunii Europene.

Partidul Liber Democrat, al treilea partener de coaliție al creștin-democraților, se află într-o situație-limită. El pierde alegerile din landuri ca Sachsen, Brandenburg sau Bayern, fără să atingă pragul de 5% necesar pentru intrarea în parlament. Confruntat cu perspectiva pierderii alegerilor pe plan național, pragmaticul, realistul și lucidul Kinkel a

(continuare în pag. 8)

(urmare din pag. 7)

încercat să-și salveze partidul de la naufragiu.

Elementul nou intervenit în ecuația politică de la Bonn este apariția Partidului Socialismului Democratic, condus de Gregor Gysi.

El este, conform sondajelor de opinie, bazașul de acumulare pentru cei ce se opun acuratei unificări a Germaniei. 90% din adeptii săi ar fi preferat un stat propriu, succesor al RDG, în locul reuniunificării; 57% din adeptii acestui partid au afirmații, în cadrul unui sondaj de opinie al Institutului pentru Democrație din Altenbach, că există o altă democrație mai bună decât democrația din RFG, văzută ca cea mai bună formă de stat; numai 28% din est-germani au aceeași părere, 58% din cetățenii est-germani și 48% din suporterii Partidului Socialismului Democratic speră într-o creștere a sentimentelor de unitate și apartenență.

PSD speră să ajungă în parlament prin intermediul a trei mandate directe, deoarece obținerea a 5% în plan național este îndoioanelnică.

Verzii speră și ei într-o creștere a ponderei lor pe acest fond de nemultumire, deși au obiective ca: ieșirea din NATO, dizolvarea Bundeswehr-ului și abolirea în mare măsură a căsătoriei și familiei.

2. Confruntarea Kohl-Scharping

La Congresul UCD din februarie anul acesta, cancelarul Kohl a afirmat, în ciuda faptului că la sfârșitul anului 1993 Partidul Social Democrat și Rudolf Scharping conduceau cu 14 procente în sondajele de opinie: "Dorim să cîștigăm aceste alegeri – obiectivul este victoria, nu locul doi!"

Dorinta lui Kohl pare să se împlintească. Cu puțin timp înainte de 16 octombrie, data alegerilor federale, social-democrații au suferit un recul serios, sitându-se cu cele 37 procente ale lor cu cel puțin 5 procente în urma unui UCD reînviat. Cheia acestei probleme pare să se afle în modul cum a decurs confruntarea Kohl-Scharping. Aceasta din urmă a făcut apel la activism civic, dar mulți germani cred că un impozit pe venit de 47%, datorat în mare parte unificării, este tot activismul civic de care au nevoie. Scharping și-a îndepărtat, de asemenea, membrii clasei de mijloc cînd a declarat în mai a. c. că va mări impozitele pentru cei ce cîștigă mai mult de 60.000 de mărci. Măsura avea efect tocmai asupra clasei de mijloc. Scharping a fost, de asemenea, o victimă a ciclurilor economice. După doi ani de adîncă recessiune, Germania își revine în sfîrșit, și într-un grad care a surprins pe mulți analiști.

Elisabeth Noelle Neumann, directorul Institutului de Sondare a Opiniei Publice din Altenbach, a fost citată într-un articol din *Newsweek* din 10 octombrie, spunînd: "Chiar înainte ca fenomenul de însănătoșire să ia avînt, alegătorii se îndreptau masiv către UCD, convinși că partea cea mai rea a trecut. A fost o fugă către stabilitate. Saltul făcut de Kohl datorită revigoririi economice a fost extraordinar".

b) Situația postelectorală

1. Situația partidelor

Uniunea Creștin Democrată – Uniunea Creștin Socială: 42%; Partidul Social Democrat: 36,4%; Verzii (ecologici): 7,3%; Partidul Liber Democrat: 6,9%; Partidul Socialismului Democratic: 4,4%.

Cota de participare la vot a fost de 78,1%.

Tabloul de mai sus confirmă faptul că Helmut Kohl a avut dreptate cînd a afir-

mat în februarie, la Congresul partidului său: "Oamenii mă privesc într-un fel ciudat și mă întrebă cum mai pot vorbi despre cîștigarea acestor alegeri. Dar eu mă bazez pe experiența mea".

Ba, mai mult, și partenerul său de coalicie, Partidul Liber Democrat, și-a îndeplinit obiectivele: a trecut de pragul celor 5% și a rămas membru al coaliției guvernamentale. Social-democrații sunt și ei în progres, deținând și majoritatea în Bundesrat. Verzii au înregistrat un rezultat foarte bun, care le încununează aspirațiile către o reprezentare semnificativă la nivel național.

Partidul Socialismului Democratic, deși a luat doar 4,4% din voturi, a intrat în Bundestag, unde are 30 de deputați: "Vom fi o echipă colorată, care se va angaja cu vivacitate în dezbatere. Sigur că vom avea păreri diferite", afirma Gregor Gysi.

Bernd Posselt, membru al Parlamentului European și vice-președintele ramurii germane a Uniunii Pan-europene, făcea într-un articol intitulat "Dincolo de Kohl" și publicat în buletinul intern *Pan-Europa*, o analiză a perspectivelor partidelor politice din Germania după alegerile din 1994. El consideră că UCD a devenit, după aceste alegeri, mai ales în zona renană din vestul Germaniei, cu mult mai slabă. Ea ar trebui să devină mai creștin-democrată, deși în cadrul unui sondaj de opinie 60% din alegătorii Partidului Liberal și-au declarat preferința pentru UCD și Uniunea Creștin Socială. Posselt afirmă că social-democrații ar trebui, la rîndul lor, să fie în viitor mai social-democrați, adică în spiritul lui Kurt Schumacher, radical antamarxist.

Liberalii, intrați pe linia spirituală a lui Möllemann, fostul ministru al economiei, sunt considerati un partid nemobil, trăind din împrumuturi, ajuns la punctul cel mai de jos al evoluției lui. Deputatul european consideră că, din punct de vedere social politic, își vor regăsi profilul la stînga, dar, în același timp, ar trebui, conform analizei lui Bernd Posselt, să se întoarcă la liberalismul clasic.

Verzii ar putea deveni un autentic partid al apărării mediului înconjurător, care se ocupă în primul rînd de apărarea vietii, adică mai ales de apărarea oamenilor născuți, handicapăi, bolnavi și bătrâni.

Cazul Partidului Socialismului Democratic este analizat din perspectiva îndeplinirii în viitor a două obiective: să devină și în landurile vestice o stîngă socialistă aristocrată în tradiția Rosei Luxemburg, care să decidă cine este valabil și cine nu, în cadrul establishment-ului cultural revolutionar, să devină, ca urmare, un partid de coalicie guvernamentală al Partidului Social Democrat în landurile estice.

2. Confruntarea postelectorală Kohl-Scharping

Această confruntare nu a avut pînă acum decît un preludiu, cînd Rudolf Scharping a propus o amnistie parțială a foștilor lucrători STASI, fapt respins în bloc de conducerea UCD. Ea va căpăta accente dramatice după 15 noiembrie, ziua în care probabil Kohl va fi reales, iar el își va prezenta echipa și programul pentru viitorii patru ani.

III. Germania și noua arhitectură europeană

"Acum putem vedea cîță dreptate a avut Bismarck cînd a afirmat că destinul naționului este decis de politica externă și de securitate", a afirmat Kohl în cadrul Congresului UCD din februarie. Lăsînd

la o parte orice conotații amenințătoare, vom încerca să vedem ce elemente definesc poziția Germaniei în și față de arhitectura europeană, aşa cum este ea conturată de conducătorii ei.

În cadrul unei ședințe speciale a guvernului din 23 iulie, ministrul de externe Kinkel a declarat: "Germania nu dorește să joace rolul de jandarm mondial și va fi foarte precaută în folosirea dreptului său aprobat recent de Curtea Constituțională de a lăsă parte la misiunile internaționale de menținere a păcii".

La rîndul său, cancelarul Kohl a afirmat clar în cadrul unor interviuri acordate ziarelor *Le Monde*, *The Independent*, *El País* și *La Republica* la 3 octombrie că: "Pentru noi, consolidarea unității Germaniei și dezvoltarea pe mai departe" a proceselor de integrare reprezintă două fațete ale aceleiași medalii". În același context, Kohl afirmă: "În mod teoretic, se poate pe deplin concepe că unele țări vor avansa mai mult decât altele pe calea integrării, dar garnitura unității europene nu trebuie să fie separată de vagoane", el nefiind adeptul unei Europe după comanda individuală.

Referitor la rolul R.F.G în viitor, Kohl afirmă: "Vecinii noștri cu greu ar privi în mod favorabil, și au toate temerile pentru aceasta, o încercare a Germaniei de a juca din nou rolul de garanție politic. Este incontestabil că trebuie să ne asumăm o răspundere internațională mai mare, dar vom actiona totdeauna împreună cu partenerii noștri".

Toate aceste afirmații configurează o poziție echilibrată, care respiră multă grijă ca orice declaratie legată de afirmarea Germaniei ca actor internațional să fie combinată cu asigurări privind lipsa oricărei tendințe de dominație și hegemonie din partea Germaniei.

IV. Evoluții recente în relațiile româno-germane

Klaus Kinkel, ministrul de externe german, a făcut în 13 iulie a.c. o vizită la București.

Importantă pentru poziția României în viitoarea arhitectură europeană este declarația lui Klaus Kinkel după întîlnirea cu ministrul de externe Teodor Meleşcanu: "România este o țară importantă pentru guvernul de la Bonn, iar modul cum poate fi integrată ea în UE este o problemă deosebită pentru Germania, în calitate de președinte al UE".

În alt context, ministrul de externe a declarat că România și Bulgaria se vor bucura de un tratament egal cu cel al țărilor din Grupul de Vișegrad; o condiție enunțată de Kinkel pentru integrarea europeană este ca țările care aspiră la intrarea în UE să devină atrăgătoare pentru investitori, pentru capitalul străin; astfel, prin ajutorare, ele pot găsi drumul ce duce spre Europa.

Acest microeveniment diplomatic indică de fapt o atitudine constantă și consecventă în politica externă și de integrare europeană, de care România ar trebui să profite, valorificându-și șansele ei strategice și politice.

V. Concluzii

O dată încheiat – evident, ca întotdeauna provizoriu – periplul prin multiple aspecte ale realității politice germane, revenim oarecum previzibil la întrebarea inițială: "Trebue să ne fie frică de Germania, de evoluțiile ei viitoare?".

Cred că răspunsul ar putea fi structurat pe 3 nivele: cel al acțiunii politice propriu-zise și al puterii institutionale, al mentalității și al culturii politice.

Din punct de vedere al acțiunii politice, este clar că, în cazul Germaniei, re-

găsirea identității merge mînă în mînă cu dobîndirea statutului de putere europeană. Acest fapt a fost demonstrat în mod clar de victoria în alegeri a coaliției cancelarului Kohl, pro-europeană prin excelență. Am denumit însă intenționat Germania doar o putere, și nu o supraputere, deoarece considerăm că, spre deosebire de situația din trecut, o națiune sau un popor nu mai poate deveni o mare putere doar folosind forța militară, abilitatea diplomatică și un comportament de tip hegemonic.

Astfel, trecem la analiza celui de-al doilea aspect, și anume cel al puterii institutionale. Considerăm că acesta este astăzi elementul central ce poate defini statutul de mare putere al unei țări în condițiile interdependenței globale.

Din acest punct de vedere, Germania mai are de trecut de două obstacole successive, succesul nedepinzînd exclusiv de performanța ei. Unul este admisarea ei și a Japoniei ca membri permanenti în Consiliul de Securitate ONU, iar celălalt este rezultatul sesiunii Consiliului de miniștri al UE din 1992, care are drept obiectiv principal reformarea instituțiilor Uniunii Europene. Este neîndoianic că unele puteri vor pierde, iar altele vor cîștiga influență instituțională cu caracter dominant.

Ambele obiective – sau mai exact atingerea lor – ar putea însemna pentru Germania dobîndirea statutului de lider european, echivalent cu cel de mare putere mondială. Totuși, noi nu considerăm că faptul în sine ar putea constitui o amenințare pentru Europa, deoarece există cel de-al treilea nivel component al puterii politice, cel al mentalității și culturii politice.

Acest al treilea nivel al analizei va juca, după părerea noastră, un rol foarte important în stabilirea viitorului rol politic al Germaniei unite, el întruchipînd în anăză factorul intern.

Factorul denumit generic *opinie publică*, expresia interesului și a modului de a gîndi al celor mulți, va acționa constant ca un element de echilibrare și de frânător față de orice tendințe de renăștere a spiritului militarist și de dominație ce ar putea apărea mai ales în condițiile crizei reunificării, cînd identitatea de tip ideologic nu a fost înlocuită încă pe deplin de una națională transeuropeană clară.

Sîntem de părere că, aşa cum afirma acum patru ani profesorul Dahrendorf în capitolul dedicat Germaniei din volumul *Reflecții asupra revoluției din Europa*: "În final, există o singură garanție, și aceasta este o țară care și-a învins nevrozele istorice prin găsirea unui model ce nu mai face necesară compensarea insatisfațiilor interne ale cetățenilor prin crearea unui dezastru în afara granițelor lor. O democrație germană solidă, atât în sensul Constituției, libertății, cât și al societății civile, este pentru noi o garanție mai sigură decât ar putea fi vreodată un document semnat,oricără de distinse ar fi semnaturile de pe el".

De aceea, răspunsul nostru este că atîmp cît condițiile de mai sus vor fi îndeplinite, nu trebuie să ne temem de Germania, iar efortul ei și al celorlalți membri ai comunității internaționale ne fac să credem că aşa va fi.

BOGDAN POPESCU NECȘEȘTI (born in 1964) Graduated from the Faculty of Foreign Languages Department German and English, 1987. He was also a postgraduate student of the National School for Politics and Administration Department for Political Science (1991-1993). Currently, expert in the Department of Foreign Relations, the Section for Analysis Synthesis and Parliamentary Documentation of the Chamber of Deputies.

Nature and Nationalism: Right-Wing Ecology in Germany

JONATHAN OLSEN

The idea that right-wing political movements and parties would advocate radical changes in our relationship to nature seems wildly incongruent, especially to an American. Despite the fact that environmental concerns are no longer considered politically marginal in the United States, the popular perception of environmentalism is that it is largely a leftist agenda. Not surprisingly then, "radical" environmentalism is equated with "radical" leftism. Conversely, ultra-conservatives in the US almost all share what could be called a "hyper-liberal"¹ approach to the natural world, one that is characterized by a rejection of any public restrictions on the use of "natural resources".

In contemporary Germany on the other hand, ecological concerns have long been at the center of the politics of such radical right-wing organizations as the WSL (*Weltbund zum Schutz des Lebens*), and parties such as the NPD (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*) and the DVU (*Deutsche Volksunion*). That this phenomenon has grown more pronounced in recent years with the entrance of the "Republicans" (*Republikaner*), the ÖDP (*Ökologische-Demokratische Partei*) and other parties onto the political stage raises a host of questions: What is the motivation behind the German radical right's use of nature discourse? Is it "merely" tactical, a crassly instrumental attempt to make their policies more palatable to a larger electorate sometimes sympathetic, but often hostile, to the radical right's crude, but visceral political programs? Or is there a more organic (!) connection between the ideology of the contemporary radical right and the use of a modern, "ecological" naturalism?

The Precursors

Environmental conservation of course has a long history in Germany from around the late 19th century onwards. Although *Naturschutz* attracted a variety

of reformers with very different political beliefs, all too often its most radical defenders came from the ranks of the conservative and radical right. At bottom, the appeal of using biological/ecological categories to interpret the social world had its appeal in its anchoring function, the stabilization of identity in the face of a modern onslaught against pre-modern and traditional ways of life, for the rapid industrialization and urbanization of Germany in the late 19th and early 20th centuries affected not only Germany's political and economic structures but rapidly transformed its' social structure as well, creating a vacuum of identity. In short, the attraction of ecology was that it provided a "scientific", "natural", and moreover – in the tradition of German Romantic thought – culturally specific underpinning to anti-modern social critique.

Several themes in the nature discourse of this period demonstrate the intertwining of ecological concerns with a call for the renewal of German identity. First and most directly, Enlightenment thought was blamed for not only the destruction of the German "spirit" but environmental destruction as well. For many, the Enlightenment (and its ideological expressions, Liberalism and Marxism), with its' division between "man and materials on one side of life, nature on the other", radically separated humans from nature and, in turn, humans from themselves. The philosopher Ludwig Klages for example, suggested that Enlightenment thought was to blame for the destruction of nature, because it separated "spirit and soul" (*Geist und Seele*) and therefore sacrificed the "holistic" quality of life.

Second, there was a rejection of the Enlightenment's equation of reason with progress, technological and otherwise. Wilhelm Dilthey, father of *Lebensphilosophie* suggested that, contrary to the claims of the Enlightenment, knowledge was not gained through reason but rather through "intuition". *Lebensphilosophie* had a strong influence on German intellectual life in the early 20th century: not

only did interest in "non-rational" schools of thought, such as "Theosophy" and "Anthroposophy" flourish, but later writers were to give a more direct anti-modern spin to *Lebensphilosophie*. Thus Ernst Junger extolled the "irrational" in man and castigated democracy for its "domestication" and "feminization" of human instincts.

A third theme that was prominent of the thinkers of this era was a call to "re-embed" human beings in the natural world and to normatively ground the political order by interpreting social relationships through biological categories. The *völkisch* thinkers of the late 19th and early 20th centuries for example suggested that a closeness to nature was essential to the rediscovery of human "authenticity" – a notion that was to be explored in a slightly different way by the young Heidegger. The founder of the science of Ecology, Ernst Haeckel, also advocated a "return to nature": any social order must be a "naturalized social order" (*naturgemäßes Gesellschafts-ordnung*) built on Darwinian "eternal laws" of nature. Indeed for many, Darwin's work provided a point of departure. However, in contrast to the Anglo-American conception of Social Darwinism, as Daniel Gasman² has reminded us, German Social Darwinism was based on a racial conception of the "survival of the fittest", an interpretation that was to have disastrous consequences.

Finally, thinkers of this era advocated a "return to nature" in a more specific sense: the cultivation of a rural sensibility and the extolling of the "natural life" of the peasant. Novels dealing with peasant life, such as those of the writer Knut Hamsun, sold millions of copies; "back to nature" movements, such as the *Wandervogel* movement, were immensely popular, and organizations dedicated to agricultural reform and the "defense of the peasant", such as Walther Darré's, enjoyed wide support.

It was out of this background that National Socialism emerged, despite the

fact that, as Jeffrey Herf has argued³, Nazi ideology and practice was a peculiar "reactionary modernism" that synthesized technology, rational organization, and modern technical and bureaucratic administration with pre-modern romantic longings. Does the contemporary radical right then simply echo the cultural pessimism of the early 20th century? Are its ecological politics a return to pre-war nature discourse? Is contemporary radical right nature discourse a "modernization of fascism"? Although it would be tempting to make this ready identification, there are some differences between pre-1945 nature discourse and that found today in the German radical right. Nevertheless, contemporary radical-right nature discourse suggests that pre-modern critiques are being refashioned for a post-modern age.

The Eco-Politics of the Contemporary German Radical Right

Several things can be noted at the outset in attempting to understand the nature discourse of the German Radical Right. First, most of these parties, while not calling for a return to the NS state⁴, nevertheless argue for a more authoritarian one, for only a strong state can prevent an "ecological apocalypse". Second, it is important to distinguish between the organized groups and parties of radical right and relatively disorganized neo-Nazi groups, radical right "soccer hooligans", etc. Although such relatively disorganized groups are certainly important for understanding the political culture of contemporary Germany, most radical right parties have distanced themselves from the violence of these groups.

(continuare în pag. 10)

(urmare din pag. 9)

Finally, and perhaps most importantly, it should be remembered that the German Greens themselves have always been in danger of tilting towards radical right positions, not merely because radical right ideologues played important roles at the beginning of the environmental movement⁵, but because a significant portion of Green discourse has always been loaded with a "fundamentalist" naturalism particularly well-suited to right-wing appropriation.

The search for a "natural" foundation for ecological politics is perhaps the defining mark of radical right nature discourse. As Richard Stöss has argued⁶, an important characteristic of the contemporary radical right – in addition to its Nationalism and marked antipathy to political pluralism and Liberalism – is its utopian model of the state as a "community in harmony with the natural order of things". This characteristic can be seen in three major "ecological" themes of the radical right: (1) the insufficiency of contemporary politics and political ideologies in dealing with a coming "environmental apocalypse"; (2) an attack on modernity buttressed by arguments drawn from ecology; and (3) the necessity for an authoritarian state to deal with environmental problems.

The first theme is not unique of course to the radical right. Ever since the "Club of Rome" report in 1972, environmentalists have warned of imminent environmental catastrophe through overpopulation, the emission of "green house" gases, the poisoning and depletion of fresh water supplies, and the exhaustion of natural resources such as oil. For many environmental critics, these problems stem from the premises of industrial society and its intellectual underpinnings in the Enlightenment. Given an "Enlightenment" view of nature, Humankind's task is to transform nature into something serviceable for use: thus Bacon's new science promised to "put nature on the rack" in order to "extract her secrets".

The inert view of nature in turn underlies the major historical ideologies of modernity. For example, according to radical environmentalists Liberalism can only presuppose nature as property, a thing without economic value unless improved by human hands. Marxian Socialism also shares a view of nature as raw material, for Marx argued against the effects of capitalism (its' waste of resources, human and non-human) rather than its' trajectory, the ever-increasing power of humans over the natural world.

According to environmental critics of Liberalism and Marxism however, humans do not stand apart from their environment and are inextricably interdependent with it. The nature discourse of the contemporary radical right can be seen therefore as an ecological critique of existing political ideologies based on this assumption. What is unique to radical right thought – a position which set them apart from the Green mainstream – is the implication drawn from the rejection of nature which is then used as an intellectual foundation for the social order.

Since the human world appears "out of balance" with the natural world, the radical right has argued that the social world should draw its "lessons" from nature. For example, using the model of the delicate balance of any eco-system (i.e. the dangerous results from importing a new species of plant or animal into a stable eco-system), radical right theorists suggest that "uniqueness" and "particularity" are goals to be achieved in the social and political world.

This argument provides the underpinnings for an attack on the Enlightenment's legacy of equality. According to one new right author⁷, those who believe in the equality of human beings, are "dangerously intolerant" since this condones the destruction of diversity,

Documentar

Structura statală a RFG

Ca și în alte țări democratice, structura statală a RFG este întemeiată pe constituție, respectiv pe Constituția din 23 mai 1949, care după 3 octombrie 1990 a intrat în vigoare în întreaga Germanie.

Constituția consacrată din capul locului drepturile fundamentale și obligația statului de a respecta și proteja demnitatea omului. Această garanție este completată cu dreptul general la libera înflorire a personalității, prin care se asigură o întinsă protecție împotriva intervențiilor ilicite ale statului. Printre libertățile clasice înscrise în Legea fundamentală a statului german se află libertatea credinței, libertatea exprimării opiniei (din care face parte și libertatea presei) și garantarea proprietății. La acestea se adaugă libertatea în domeniul artei și în cel al științei, protecția împotriva obligației de a munci și a muncii forțate, inviolabilitatea domiciliului etc.

Libertățile consacrate se cupleză cu garantarea egalității drepturilor; în consecință, toți oamenii sunt egali în fața legii, neexistând nici dezavantaj, nici favorizare pe considerente de sex, ascendență, rasă, limbă, patrie de proveniență sau origine, credințe și concepții religioase sau politice. Pentru străini există dreptul revendicării azilului (care a căpătat o formă și o procedură aparte în anul 1993). Aderind la Convenția Europeană privind protecția Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale, RFG s-a supus controlului internațional corelativ.

La temelia regimului politic se află cinci principii, de asemenea înscrise în Constituție: Germania este republică și o democrație, un stat federal, un stat de drept și un stat social.

Forma de stat republicană își găsește expresia în însăși denumirea constitutionalizată a statului – Republica Federală Germania (Die Bundesrepublik Deutschland). Constituția a consacrat totodată principiul suveranității poporului și s-a optat pentru democrația reprezentativă, autoritatea publică trebuind astfel să fie recunoscută și aprobată de popor, cu ocazia alegerilor; cu titlu excepțional sunt prevăzute referendumul și plebiscitul. Opțiunea în materie de democrație, copleșitor reprezentativă, este de natură "combativă", în sensul admiterii jocului forțelor politice pînă la limita încercării de a elimina democrația cu mijloacele democrației (trăgindu-se astfel învățăminte din cele petrecute cu Republica de la Weimar).

Federalismul consacrat constituțional conferă calitatea de stat nu numai statului federal, ci și celor 16 landuri, care au, fiecare, propria suveranitate statală limitată la anumite domenii, pe care o exercită prin cele trei puteri proprii.

Cheia de boltă a principiului statului de drept este separația puterilor, care implică independența unei față de altă a puterilor legislativă, executivă și juridică. Obiectivul acestui principiu îl constituie libertatea individului. Statul de drept implică totodată conformitatea cu legea, primatul legii.

Principiul statului social, care este un complement modern al noțiunii tradiționale de stat de drept, atrage statul în protejarea celor socialmente defavorizați, pe calea realizării justiției sociale. Sistemul securității sociale constituie manifestarea principală a statului social și include prestații corelative bătrînetii, invalidității, maladiei și somajului, asistență socială persoanelor nevoiașe, alocării locative, familiale, drept de protecție a muncii și a timpului de muncă etc.

Emanarea suveranității de la popor, principiu de bază al democrației, stipulat în Constituție, se evidențiază prin exercitarea autorității publice de către popor în mod direct, pe parcursul alegerilor și scrutinelor, și indirect, prin organele specifice ale puterii legislative, ale puterii executive și ale puterii juridice.

Organele constituționale ce posedă puteri esențialmente legislative sunt *Bundestag-ul* și *Bundesrat-ul*. Sarcinile executive – altfel spus, cele de acțiune statală – sunt asumate în

originality, and particularity in nature and culture. In short, the "universal" ideologies of modernity have led to the complete dissolution of bonds within communities and between humans and nature. With the slogans "Anatolia for Turks, Schleswig-Holstein for Germans" (DVU) and "Each citizen his own fatherland" (Republikaner) radical right theorists suggest that only they truly respect the particularity of a people and its environment.⁸

Accompanying this attack on the ideologies of modernity is the reevaluation of National Socialism. The comments of Rudolf Bahro – erstwhile East German cause célèbre and West German Green – are instructive here. Bahro sees in Nat-

ional Socialism a "positive element" – the rejection of industrial society and the cultivation of a new spirituality – that was later perverted.⁹ Similarly, the WSL has suggested that despite its' "mistakes", National Socialism's positive aspects included "its striving for health and the tendency to cultivate and revere traditional values such as rural culture, folk customs, and the beauty of nature."¹⁰ A new version of the "stab in the back theory" (Dolchstoss) has been offered moreover by Schonhuber and the Republikaner: in evaluating National Socialism a distinction must be made between those "ordinary Germans" who "served Germany with loyalty and honor", and the NS leadership who made serious mistakes.

The need to reevaluate National Socialism is at the same time a reappraisal of the liberal order. In order to prevent a coming ecological apocalypse, Herbert Gruhl has argued for a "restricted democracy" – a stronger state – prepared to "...abolish many liberties, in order to prevent chaos".¹¹ Gruhl based his position on a kind of "tragedy of the commons" logic: the environmental crisis demands restraint; because people cannot control themselves, the state will have to control them; and since the modern liberal state is held captive to people's demands and expectations for material satisfaction, it must be replaced by a more ecologically sound, "authoritarian" one. Similarly, Bahro has spoken of the

primul rînd de guvernul federal cu cancelarul federal și președintele federal. La nivel constituțional, funcția puterii judiciare este asumată de Curtea Constituțională Federală.

Președintele federal este șeful de stat al Republicii Federale Germanie. El este ales de Adunarea Federală – organ constituțional ce se reunește anume în acest scop și care este alcătuit din deputații Bundestag-ului și dintr-un număr dedelegați aleși de parlamentele landurilor. Ales pe cinci ani, poate fi reales numai o dată. El reprezintă RFG în exterior, încheind tratate cu țări străine, în numele Federației; dar politica externă însăși constituie o prerogativă a guvernului federal. Propune Bundestag-ului un candidat la funcția de cancelar, iar la propunerea cancelarului, numește și revocă ministră.

Președintele federal întruchipează unitatea colectivității politice și se afirmă, dincolo de frontierele partidelor, ca o forță conciliatoare și neutră.

Bundestag-ul este Adunarea Națională a RFG. Aceasta este ales de popor pe o perioadă de patru ani. Cu titlu excepțional, poate fi dizolvat. Sarcinile sale principale rezidă în a vota legile, a alege cancelarul federal și a controla guvernul. Este forumul marilor dezbatări parlamentare iar, pentru lucrările preliminare adoptării legilor, se servește de comisii anume numite, care vizează coincidența voinței politice cu competența tehnică a expertilor. Prin comisiile parlamentare instituite se creează și posibilități suplimentare de control asupra activităților guvernamentale. Proiectele de lege care privesc landurile în mod specific sunt supuse aprobării Bundesrat-ului.

Deputații Bundestag-ului sunt alesi prin vot universal, direct, egal, liber și secret. Ei reprezintă ansamblul poporului și nu se supun decât proprietății lor constituționale, având deci mandat liber. Aceștia sunt constituiți în grupuri parlamentare în funcție de colorată lor politică. Libertatea constituționale poate intra cîteodată în conflict cu solidaritatea de partid.

Bundesrat-ul asigură reprezentarea celor 16 landuri și își dă concursul pe plan legislativ și administrativ federal. Contra sistemelor parlamentare care conțin senat, acest organ constituțional nu este alcătuit din reprezentanți alesi de popor, ci regroupează membrii guvernului de land sau plenipotențiarii acestora. Acordind prioritate intereselor particulare de land, favorizează îmbinarea adecvată a federalismului cu autonomia regională și chiar cu autonomia comună.

Guvernul federal este format din cancelar și miniștri federali, cancelarul având un statut autonom și superior, fapt relevant de fixarea de către acesta a liniilor directive. Datorită acestui fapt, sistemul guvernamental german a fost calificat drept "democrația cancelarului". Cancelarul răspunde în fața parlamentului, fiind singurul membru al cabinetului în această poziție.

Curtea Constituțională Federală veghează la respectarea Legii fundamentale a statului și își spune cuvîntul în materie de litigii între Federație și landuri, între organele federale. Ea este abilitată să constate dacă un partid are în vedere răsturnarea ordinii constituționale liberale și democratice, cerînd în consecință dizolvarea lui. Tot ea verifică dacă legile federale și cele ale landurilor sunt compatibile cu Constituția. Este alcătuită din două senate de cîte 8 judecători; jumătate dintre aceștia sunt alesi de Bundestag, iar celalată jumătate de Bundesrat.

Sistemul juridic are la bază exclusiv dreptul scris. În prezent, după unificarea statală, continuă procesul armonizării legislative, al realizării unității pe plan juridic. Ca *stat de drept*, RFG oferă garanții perceptibile în dreptul material și în cel procedural. Libertatea individului nu poate fi restrînsă în virtutea unei legi formale; numai judecătorul poate ordona privația unei de libertate, prin decizie judiciară. Exercitarea justiției este încredințată judecătorilor independenți, care nu răspund decât în fața legii. Este instituită o largă protecție juridică față de actele autorității publice.

(Apud *Tatsachen über Deutschland*, Societäts-Verlag, Frankfurt/Main, 1993, passim). (V.I.I.)

need for a "strong state" guided by a "Green Adolf".

Reactionary Post-Modernism: An Identity for the Radical Right?

Disturbing as these ideas may be, they are best understood by placing them in the context of questions of identity emerging throughout Europe today. Often seen as a "protest vote" primarily of an economic nature, increased voter support for the radical right is on the contrary integrally tied to larger social and political debates underway in most European countries today, such as EC integration, immigration into Europe, the continued clash over "traditional values" (illustrated by debates over abortion), the contested nature of the welfare state etc. As Hans-Georg Betz, in his theoretically rich book *Post-Modern Politics in Germany*, has argued, right-wing radicalism can be traced to "...a renewed concern with cultural and national identity that has emerged throughout industrial and postindustrial Europe".¹²

This renewed concern with identity is a product of the transformation of Western industrial society to a "post-industrial" or "post-modern" society. Indeed, whatever the merits of describing the current economic and social processes underway in Western societies as a fundamentally new epoch (rather than a development or acceleration of changes within industrial society or modernity), it is clear that profound changes have already occurred: the centrality of the production and control of information within modern economies and the rapid expansion of the service sector have meant at the same time a decline in direct raw material production ("rust belt" industries) with a concomitant economic marginalization of the old industrial work force.

With economic dislocation has come social and psychological dislocation as well. As many have argued, in the transformation from an industrial society to a post-industrial or information society, there are social classes, groups, and strata who are clear "post-modernization" losers. Not surprisingly, it is from these groups that the contemporary radical right draws its strength.¹³ What this suggests is that many in post-industrial society are adrift in a sea of shifting identities: the previously fixed identities of modernity (reflected politically in terms of left/right and economically in terms of class/capital) have given way to a smorgasbord of contextualized identities of gender, class, race, ethnicity, etc. One result of this redefinition of political and socio-economic codes, as Betz notes, has been an attempt by the radical right to "recover lost unity, identity, and community by redefining them in opposition to the new politics grounded in contextualized identities by emphasizing 'naturally' ascribed identities such as the national culture".¹⁴

How do these facts help us to understand the significance of nature discourse of the radical right? I would suggest that nature provides a field of meaning and identity in a post-modern age in which meanings and values are in flux. Nature in itself has no objective meaning. The "subjective" meaning of nature on the other hand, appears to oscillate between two different poles: that of the original "other" against which humans define themselves, and that of an ontological home of existential meaning through which individuals and groups define themselves.

In the nature discourse of the radical right, it is this "existential meaning" – because identity itself appears to be in

danger – that is most often invoked. On the one hand, the "naturalness" of rural life, small-scale enterprise, law and order, discipline, and a whole range of "traditional values" are championed; on the other hand, the Enlightenment's legacy of universal values and social homogenization is derided as "unnatural".

The most vivid illustration of the intertwining of "ecology" with identity – and the practical implications of this position – can be found in the radical right's equation of multiculturalism with environmental destruction. For example, the WSL defines the "question of foreign workers as an ecological problem".¹⁵ Not only had the implantation of foreign workers "overburdened" the natural environment of the Federal Republic, it had led to alienation and the loss of cultural identity. Herbert Gruhl has also emphasized the "natural order" as a basis for the "social order" in arguing that German immigration policy (changed in 1993) was "antiecological": People are not "exchangeable like numbers": "when one thinks ecologically, one must recognize that there exist very different peoples, languages and cultural communities"; Germany should be for "those who share our historical fate and direct bloodline".¹⁶

Identity, Ideology, and Threat

Ideologies have never been historically insulated; rather, they develop and change with both changes in society and through contact with other ideologies. For the contemporary German radical right what should be emphasized then is their reaction to the mobilization of the new left during the late 1960s and 1970s: a new constellation of "post-materialist" concerns which continue to influence German politics. In brief, the perception of supporters of the radical right that there exists a threat to their lifestyles, values, and social position is at the same time a perception of a threat to their very identity.

Such a reaction has its historical parallels. In the early 20th century the more urbanized, industrialized, and "rationalized" Germany became, the more their opposites – rural life, small artisans, intuition – were praised by those intellectuals alienated by the processes of modernity. Similarly, the more Germany has become a "post-industrial" society with its attendant multiculturalism, trans-national Capitalism, and international political integration, the more the radical right has championed the opposite values of ethnic exclusion, state Capitalism, and insular political nationalism. And just as nature discourse in early 20th century Germany functioned as a way to retrieve a lost identity, a lost unity, so too today radical right groups and parties suggest that a return to nature will be a return to a "true" identity as well. While the dangers from the contemporary radical right are not the same as 60 years ago – precisely because historical circumstances have changed (and some of the nature discourse of the radical right with it) – this doesn't mean that their presence is simply a "structural feature" of modern liberal regimes of which we should take little heed. For those of us who worry about the dangers of populism and nationalism to democracy as well as the health of our planet, the intertwining of environmental themes with the ethnocentric politics of the radical right is both fascinating and deeply disturbing.

NOTE:

1. That is to say, a "hyper-Lockean" Liberalism.

2. Daniel Gasman, *The Scientific Origins of National Socialism: Social Darwinism in Ernst Haeckel and the German Monist League*

(New York: American Elsevier; London: MacDonald and Co., 1971).

3. See Herf's *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* (New York: Harper & Row, 1977).

4. It is thus mistaken, as many do, to characterize today's radical right as "Nazi", not to mention "Fascist".

5. "Eco-conservatives" played important roles in the nascent environmental movement of the 1970s, spearheading, for example, the anti-nuclear power movement that grew into a variety of environmental groups that would later coalesce into the Green party.

Of course by 1982, the year that the Greens entered the Bundestag, "Eco-conservatives" had left the party in droves. From the new left's perspective, the authoritarian style of the conservatives was at odds with the party's emphasis on "basis democracy". Added to this was the friction between traditional conservatives and the more flamboyant leftist policies (on women's issues, the state's use of violence, worker-management questions, etc.) of the majority of Greens.

Eco-conservatives on the other hand believed that radical leftists had engineered a coup of the party through the massive influx of the K-gruppen (Leninist and Trotskyite splinter groups) into the party at the founding convention. Moreover, Eco-conservatives argued that while many of the goals of the Greens – the reduction of the work week without a reduction in wages, a more comprehensive welfare state, etc. – appear to belie an ecological restructuring of society (inasmuch as these goals would be difficult to achieve without economic growth and therefore a continued "exploitation" of nature) only an eco-conservative stance is ecologically "grounded".

6. See Stöss's *Extreme Rechte in der Bundesrepublik*, translated as *Politics Against Democracy: Right-wing Extremism in West Germany*, trans. Lindsay Batson (New York/Oxford: Berg, 1991).

7. Pierre Krebs, *Die Europäische Wiedergeburt*. Thule-Forum, no. 2 (Tübingen: Grabert, 1982).

8. It should be noted here that Social Darwinism in its crude, early 20th century form plays very little role here: there is no attempt to develop a "hierarchy of race", no explicit calls for the "survival of the fittest".

nor any ready identification of genetic make-up with character and intelligence. Nevertheless, contemporary Radical Right ideology is a "refashioned" Social Darwinism or, better expressed, a refashioned Ecology: Data drawn from the study of ecosystems are used as arguments for a vision of a socio-political system.

9. Rudolf Bahro, *Logik der Rettung. Wer kann die Apokalypse aufhalten? Ein Versuch über die Grundlagen ökologischer Politik* (Stuttgart, Wien: Edition Weißbrecht in K. Thienemanns Verlag, 1987).

10. Quoted in Hans-Georg Betz, *Postmodern Politics in Germany: The Politics of Resentment* (New York: St. Martin's Press, 1991), p. 93.

11. Herbert Gruhl, *Ein Planet wird geplündert* (Frankfurt: Fischer Verlag, 1978), p. 110.

12. Betz, p. 91.

13. Thus Republikaner support is overwhelmingly drawn from lower and middle-level civil servants, those with only a primary school education, and semi-skilled workers. Radical right groups are also clearly male-dominated, both in leadership and followership. Moreover, a large percentage of these males are between the ages of 16 and 29: this group could be said to represent a backlash against feminist politics and a more assertive role for women in German society. This data doesn't suggest that all or even a clear majority of those groups who are marginalized by socio-economic changes are radical right supporters; nor does this suggest that right-wing radicalism can be "overcome" by better economic policies. Nevertheless it is by and large from these aforementioned groups that the radical right draws its support and to whom we should look for clues to its appeal.

14. Betz, p. 10.

15. Betz, p. 52.

16. Interview with Gruhl in *Die Grünen: Zehn bewegte Jahre*, hrsg. Michael Schroeren (Wien: Überreuter, 1990), p. 148.

JONATHAN OLSEN - a PhD candidate in the Department of Government and Politics at the University of Maryland-College Park.

Germania și noua arhitectură europeană

STELA ARHIRE

The fall of the Berlin Wall as a symbol of the end of bipolarism created the premises of the German reunification and by this of a legitimate search of Europe's unity too. As the key central power in Europe, Germany is determined to continue the processes of European integration, showing a similar interest in integrating Central and Eastern European states into the Western institutions to accomplish both its concerns of security and Europe's broader goals of a peaceful, stable and prosperous continent.

Germania și noua ordine mondială

Orice încercare de evaluare a rolului și locului Germaniei în lumea de azi trebuie să țină seama de realitățile actuale ale vieții internaționale, de cadrul oferit de redimensionarea contextului politic mondial, ca urmare a încheierii Războiului Rece, ce a redeschis speranțe noi – pe deplin justificate – pentru întreaga omenire. Speranțe într-o "nouă eră" – mai liberă de amenintarea terorii, mai puternică în înfăptuirea justiției și mai sigură în drumul spre pace, o eră în care națiunile lumii, Estul și Vestul, Nordul și Sudul pot prospera și trăi în armonie". În această epocă, în care Europa joacă un rol fundamental, forme de integrare economică și politică promovate de Uniunea Europeană (UE), în care Germania ocupă un loc central, pot constitui un exemplu pentru toate statele lumii, cu atât mai mult pentru tinerele democrații din centrul și estul Europei, ce aspiră la o integrare în structurile comunitare.

"Noua ordine mondială" a debutat în Europa prin punerea sub semnul întrebării a două principii fundamentale care au marcat perioada anterioară: cel al frontierelor și cel al suveranității statului, dar și prin consacrarea unei noi realități ce ține de cel dintâi principiu enunțat: apariția Germaniei unite, prin reunificarea celor două Germanii. Dispariția Zidului Berlinului a devenit, astfel, simbolul sfîrșitului bipolarității.

O nouă Germanie într-o nouă Europă

Soluționarea "problemei germane", prin reunificarea din 3 octombrie 1990, a constituit obiectivul constant al tuturor diplomaților occidentali timp de o jumătate de veac și scopul nemijlocit al "celei mai consecvente politici externe a vremii puteri occidentale, în ultimii 30 de ani". Este o realitate de necontestat că Germania unificată a creat o nouă situație geopolitică în centrul Europei, cu noile democrații din estul său bătând insistent

la ușile UE și NATO și posibilitatea Europei de a se întregi în libertate.

Reunificarea germană a dezvăluit Europei și o altă realitate: o Germanie care și-a redobîndit suveranitatea plenară, a cărei populație reprezentă aproape un sfert din populația Uniunii Europene, care este primul exportator mondial, a treia economie națională a planetei, cu un PNB egal cu cele ale Franței și Marii Britanii luate împreună. Germania mai prezintă și "atractivitatea generală a unui mod de viață, culturi și societăți deosebite" pentru un număr impresionant de actuali și potențiali imigranți. Dacă adăugăm la acestea faptul că, deși redusă la 370.000 de persoane, armata convențională germană este "cea mai puternică și mai sofisticată din Europa, după cea a Rusiei", sătem îndreptățiti să punem problema implicațiilor politico-stategice ale noii realități: problema eternă a echilibrului de putere în Europa. Pentru că realitatea Europei de mîine ne va înhătișa, foarte probabil, o Germanie unită care, o dată ce va trece de încercarea dificilă a reconstrucției economice a "noilor lănduri" – ceea ce va dura, după părerea practicienilor, 4-5 ani – va renaște ca puterea centrală a Europei.

La întîlnirea cu o nouă epocă, Germania se prezintă decisă să folosească întregul său potențial economic, pentru a recăști poziția de mare putere politică nu numai în Europa, ci și în lume. Fie că este vorba de aportul său la accelerarea proceselor de integrare în cadrul UE, după "modelul" german, fie că este vorba de propunerile sale privind reforma ONU, ca și de cererea sa de a intra în rîndul membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate al ONU, Germania demonstrează că este ferm decisă să își asume un rol de prim rang în lume.

Urisul său potențial economic și finanțier și poziția sa în structurile comunitare sănătățile folosite de Germania pentru a atinge, acum, obiective fundamentale în Europa, pe care nu le-a putut atinge pe calea armelor, niciodată. În acest context, "viitorul ordinii europene și al instituțiilor ce o compun (NATO, UEO, UE și altele) va depinde, înainte de toate, de evoluția Germaniei unite și de opțiunile pe care aceasta le va lăsa sau nu în ceea ce privește locul său în Europa".⁵

O Germanie europeană sau o Europă "germană"? Germania și ideea federală

Paradoxal, ideea edificării unei Europe unite prin Piața Comună – în prezent, Uniunea Europeană – ca soluție la o problemă istorică, aceea a ostilității franco-germane și a "controlării" Germaniei din interiorul unei structuri, a început să funcționeze în interesul și beneficiul Germaniei. Astfel, mulți analiști se întrebă astăzi dacă opera vizionarilor Adenauer, Schuman, Gasperi a reușit să "lege" Germania într-o structură europeană sau aceasta funcționează din ce în ce mai mult după "chipul și asemănarea" Germaniei.

Integrarea RF Germania într-oalianță occidentală a constituit, într-o primă fază, o soluție europeană pentru "problema germană", convenabilă în special Franței, care a văzut în ideea europeană un mijloc de a obține avantaje economice și de a-și asigura securitatea, față de o eventuală "revenire" a Germaniei la politica sa tradițională.

În nota de reflectie prezentată membrilor cabinetului francez, alături de planul Schuman privind constituirea unei Comunități Europene a Cărbunelui și Otelului, Jean Monnet i-a "înspăimântat" pe aceștia cu viziunea unei Franțe izolate, având în față o Germanie occidentală renămată, puternică economic și cu legături directe cu SUA și Marea Britanie. Propunerea privind Comunitatea Europeană a apărut, în mod logic, ca un mijloc de reconciliere cu Germania, de orientare a energiilor acesteia într-o direcție pașnică, și, totodată, un mecanism de control al politicilor germane. Relația franco-germană a evoluat într-o relație de echilibru, pe care s-a dezvoltat ulterior o întreagă structură, susținută și stimulată de procesele de integrare europeană.

În aceeași logică, Alianța Nord-Atlantică (NATO) a avut ca finalitate, pe lîngă apărarea Germaniei – "frontul" central al unei Europe divizate – și încadrarea puternică a Germaniei în acest ansamblu, pentru a proteja Europa "împotriva eventualei resurgente a nationalismului sau puterii germane", obiectiv foarte plastic exprimat de butada lordului Ismay, primul secretar general al NATO, în legătură cu rolul Alianței: "să-i țină pe americani înăuntru, pe sovietici afară și pe germani la pămînt".⁷

Încă din secolul al XIX-lea, ideea unei piețe comune a prins viață în statele germane prin faimosul "Zollverein" (uniune vamală – n.n.) din 1834, începutul unității economice a statelor germane și premisa a unității politice a Germaniei. În 1834, economistul german Friedrich List a văzut realizarea unității economice a Germaniei prin includerea, în sistemul menționat și a Austriei: "numai prin Austria poate Germania, în viitor, să obțină posesia gurilor Dunării, prin care această cale de apă continentală și-ar căpăta pentru prima oară adevarata sa valoare".⁸

Aceeași idee, întruchipată de politica expansionistă germană, este minuțios concretizată în planurile împăratului Wilhelm al II-lea de constituire sub egida germană a "Statelor Unite ale Europei împotriva Americii", ceea ce sună foarte familiar analiștilor realităților politice europene contemporane.

Dar cel mai valoros plan german de uniune europeană aparține lui Walter Rathenau, ministru de externe al Republicii de la Weimar, care a văzut într-un "zollverein" european modalitatea de a rezolva problemele economiei germane și de a se reconcilia cu Franța: "dacă economia Europei fuzionează într-o comunitate

și aceasta se va întimpla mai degrabă decât credem noi, politica sa va fuziona și ea".¹⁰

Fie că a urmat sau nu gîndirea germană, Uniunea Europeană oferă astăzi un cîmp larg de acțiune inițiativelor germane. Sensul acțiunii germane în Europa, aşa cum îl definesc tot mai mulți analiști occidentali, ar fi acela de a "modela Europa după imaginea Germaniei, pentru că este națiunea cea mai puternică a Comunității, ... și pentru că sistemul său democratic și structurile sale înalt descentralizate sunt cel mai bine adaptate la epoca noastră".¹¹

Dezvoltarea relației franco-germane ca axă a integrării europene a ancorat Germania într-o strucțură comunitară, care în opinia unora îi limitează tendințele expansive, iar în a altora îi permite Germaniei să angajeze instituțiile comunitare în activități benefice intereselor naționale germane. Afirmații privind configurația mai degrabă a unei Europe germane, ca efect al integrării europene, decât a unei Germanii europene sunt susținute prin teoria potrivit căreia "instituțiile supranacionale (comunitare – n.n.) lucrează în două direcții, dar cel mai adeșă în favoarea cclui mai puternic dintre statele membre".¹²

Reunificarea Germaniei găsește Europa într-un proces efervescent de transformare din Europa "celor 12" în Europa "celor 16" și, în perspectivă, a celor 20 sau 25, iar procesele de integrare europeană în translație, "de la o comunitate economică de tip supranational la o uniune europeană, cu vocație federală".¹³ Pentru că, schimbarea calitativă produsă de Tratatul de la Maastricht privind UE este accentuarea caracterului federal al structurilor comunitare, prin introducerea principiului *subsidiarității*, "cuvîntul" care a evitat menționarea expresă, dar care a păstrat "vocația federală" a Uniunii Europene. Această viziune federală – împărtășită și susținută de germani, întrucît corespunde organizării descentralizate a Germaniei, tară federală care își va păstra cîstigurile democrației într-un ansamblu european federal – răspunde cel mai bine intereselor germane, dar și ale vecinilor săi. "O asemenea Uniune federală, germană înțeleg să-o controleze la fel de bine prin marca germană, eventual delegată unei Bănci Centrale europene, administrată în manieră germană, ca și prin Parlamentul European, ce va fi dominat de prezența lor".¹⁴

Ost-politik și echipa de Germania

Analiștii occidentali au surprins foarte clar rolul Germaniei de "deschizător de porți" între Uniunea Europeană și Marea Europe. Ceea ce în terminologia politică germană se cheamă "Ost-politik", reflectată, de altfel, de poziția fermă a Germaniei în problema recunoașterii internaționale a independenței Croației și Sloveniei, dovedește că în materie de politică în Est statul german are o poziție bine definită, care depășește pînă și consensul astăzi de invocat al politicilor externe comunitare.

La fel de clar a devenit și interesul reciproc, al Estului față de relația cu Germania, mai ales după 1989, cînd "vidul" de securitate și prăbușirea CAER au generat preocupări și întrebări legitime ale acestora, legate de alianțe și opțiuni posibile: către cine să se îndrepte Europa de Est?

La întîlnirea cu Estul, Germania se prezintă într-o poziție privilegiată. Flancată în sud de "verii săi germani" din UE (Austria) și din AELS (Elveția) și avînd în flancul nordic țările scandinave "Germania este... în prim plan, față în față cu noile democrații ale Europei de Est și asupra ei se așează privirile acesto-

ra îndreptate spre Vest".¹⁵

Vîitorii membri ai UE, Austria, Suedia, Norvegia și Finlanda, nu pot decât să întărească "blocul german" din interiorul organismelor comunitare, deoarece "ei cad în sfera influenței economice germane și pot oferi piețe mai largi pentru produsele germane".¹⁶

În plus, "Germania este centrul unei zone lingvistice compacte, cea mai importantă din Europa, cu excepția celei ruse. 90 milioane de europeni vorbesc germană și patru state o folosesc ca limbă oficială: Germania, Austria, Elveția și Liechtenstein. Este, de altfel, recunoscută prezența minorităților lingvistice în Luxemburg, Belgia, Danemarca și în Italia. O familiaritate lingvistică există în regiunile de dialect german, astăzi în Franța (Alsacia și Lorena de Nord), cît și în Țările de Jos, pe versantul estic. Minorități germanofone există în Est, în Cehoslovacia, Polonia, România și în Rusia".¹⁷

În același timp, cu toate dificultățile integrării "noilor landuri", interesele economice germane sunt bine reprezentate în centrul și estul Europei. Sumele investite de Germania în Europa de Est, în ultimii ani, îi conferă locul 4, după SUA, Italia, Marea Britanie, iar investițiile sale în fosta URSS sunt considerate "cele mai riscante de la sfîrșitul acestui secol", fără a socoti milioanele de mărci alocate sub formă ajutoarelor externe. Numai în Cehia, Germania a investit, din 1990, 641 milioane dolari, reprezentând 31% din totalul investițiilor străine, în cele 2.000 de firme mici, și ocupă, în prezent, 25% din importurile și exporturile cehesti.

În procesul evoluțiilor pe continentul european, trebuie să mai avem în vedere un factor, care în mare măsură a determinat o atitudine retinută a țării europene față de Germania, "un sentiment multă vreme refuzat: teama de Germania".¹⁸ Analizînd evoluția evenimentelor pe continent, apare evident că teama de Germania este un *lux* pe care nici o țară din estul Europei nu-și poate permite să-l ridice la rangul de politică de stat. Într-o lume obsedată de mitul integrării europene, pentru care statele aspirante caută soluții dintre cele mai diverse, de la "experienta" Visegrăd la individualismul premierului ceh Vaclav Klaus, teama de Germania nu poate dicta politică externă a unei țări, măcar pentru faptul că procesul de unificare a celor două Germanii "servește ca primul model al unei rapide și irezistibile integrări a țărilor central-europene în arhitectura vest-europeneană".¹⁹

Mai presus de orice însă, Germania este actorul politic cel mai influent din Uniunea Europeană, care are un cuvînt greu de spus la "examenul" de intrare în UE a noilor democrații din centrul și estul Europei.

Dincolo de imensa capacitate economică a Germaniei de a cărei asistență are nevoie estul Europei pentru apropierea de Europa comunităților și de relația politică benefică cu statul considerat "motorul" UE, un rol fundamental îl au factorii de securitate. Acest element al politiciei externe germane ce se concretizează în continuitatea apartenenței sale la NATO, prezenta sa în UEO și consecventă sa în întărirea rolului CSCE face din Germania o "putere europeană normală, capabilă să-și urmeze propriile interese, care vor cîntări în materie de stabilitate și securitate în Europa Centrală și de Est mai greu decât cele ale vecinilor săi europeni".²⁰

Dintre propunerile cuprinse în documentul de poziție privind viitorul integrării europene, al Uniunii Creștin-Democrație (UCD), partidul cancelarului federal german reales, Helmut Kohl, reține atenția sublinierea după care, datorită situației sale geografice, a suprafetei și istoriei sale, "Germania are un interes special pentru asigurarea unei ordini stabilă în partea de est a continentului ...

singura soluție ce ar putea împiedica reîntoarcerea la sistemul instabil anterior războiului, ce i-a creat o poziție inconfortabilă între Est și Vest, este integrarea vecinilor central- și est-europeni ai Germaniei, în sistemul... vest-european".²¹

Făcînd din obiectivul largirii spre est a UE, prioritatea numărul unu a programului său la președinția UE, Germania se prezintă, în perspectiva Consiliului European de la Essen din decembrie 1994, cu o strategie ambițioasă pentru pregătirea aderării "celor 6" state asociate. Atunci cînd UE urmărește largirea sa prin integrarea tinerelor democrații din centrul și estul Europei, pentru asigurarea stabilității politice și a păcii în Europa, ea înțîlnește un obiectiv clar conturat al politiciei externe germane, întrucît expansiunea spre est reprezintă și pilonul activității Germaniei ca președinte al UE.

Concluzia este evidentă: Europa este marcată de prezența și influența Germaniei și, de aceea, "teamă" de Germania nu mai poate fi un răspuns la imperativul securității statelor central- și est-europene. Cel mult o temă de reflectie.

Germania și viitorul integrării europene

Depășind concepția construcției europene, prezentă în diferitele proiecte ale lui Rathenau, Briand și Schuman, reunificarea Germaniei a creat premisele edificării unei Europe diferite de cunoscuta relație franco-germană, printr-o asociere politică mai largă, dar și mai dificilă, ale cărei instituții și competențe sunt greu de prevăzut.

Deși a existat un oarecare scepticism privind voîntă politică reală a Germaniei unite de a renunța la suveranitatea plenară, astăzi de curînd după recărtigarea sa, afirmațiile lui Helmut Kohl din recenta campanie electorală dau motive de optimism: "unificarea germană și unitatea europeană sunt două fețe ale aceleiași monezii". Dar, adevarata confesiune de credință și loialitate față de construcția europeană, în care Germania se dorescă a fi parte integrantă, ancorată ireversibil, este propunerea UCD privind viitorul integrării europene.

Incepînd cu Tratatul de la Maastricht asupra Uniunii Europene, astăzi forma, cît și continutul proceselor de integrare au devenit probleme "de interes vital pentru toți cei preocupati de viitorul Europei și al țărilor lor în cadrul acesteia".²²

Conferința Interguvernamentală a statelor membre ale UE, ce se va desfășura în 1996, stimulează formularea unor concepții, teorii și strategii diverse privind reforma posibilă a edificiului comunitar, care, dincolo de "incorsetările" dictate de interesele naționale ale autorilor lor, să chemate să răspundă în modul cel mai eficient la două deziderate la fel de importante: pacea și stabilitatea politică a continentului european și competitivitatea globală. De asigurarea celor două obiective va depinde, în viitor, prosperitatea și securitatea europeană.

În mod necesar, noua arhitectură europeană trebuie să eliminate deficitul de democrație acumulat de centralizarea excesivă a puterii decizionale la nivelul Comisiei, să redifinească rolul instituțiilor comunitare și raporturile dintre Comisie, Consiliu și Parlamentul European. În același timp, ea reclamă o reașezare a raporturilor dintre statele membre și UE, prin descentralizarea unor competențe decizionale spre statele membre. Altfel spus, noua arhitectură trebuie să asigure supletea, flexibilitatea edificiului european. Totodată, viitoarea construcție europeană trebuie să fie una robustă, pentru ca Europa să devină mai puternică în competiția cu celealte structuri economice regionale. Astfel, integrarea trebuie continuată, mai mult, aprofundată, iar Europa "întregită" și stabi-

lizată politic și prin integrarea noilor democrații din estul său.

Proiectele idealiste vizînd realizarea unității europene, a stabilității și păcii continentale prin includerea estului european sănătate anorate în realitate, într-un pragmatism determinat și stimulat de interese economice precise, astăzi ale statelor membre, cît și ale UE în ansamblu; deoarece în noua configurație politico-strategică globală Europa nu-și poate recărtiga și menține competitivitatea globală decât prin includerea țărilor din Est, cu potențialul lor încă nevalorificat suficient, la fel cum SUA procedează în prezent prin includerea Mexicului în NAFTA sau Japoniei cu China și sud-estul Asiei.

Dincolo de costul ridicat al integrării celor șase state asociate, al obstacolelor pe care agricultura, siderurgia și industria textilă ale acestora le opun, ele oferă o piață de desfacere de aproape 100 milioane de consumatori. Totodată, au nevoie de o întreagă infrastructură de transporturi și telecomunicații, precum și de infrastructura cerută de integrarea în lumea financiar-bancară. Se estimează că numai reconstruirea sistemului telefonic din aceste țări ar aduce Europei occidentale, pe termen lung, un export potențial de 200 miliarde dolari pe an. La aceasta se adaugă o forță de muncă relativ ieftină și bine calificată, zona Europei de Est și a fostelor republici sovietice însumînd circa 25% din numărul total de ingineri existenti în lume.²³

Neabdicînd de la interesul său constant pentru centrul și estul Europei, pentru largirea spre "Est" a UE prin integrarea fostelor state comuniste, în prezent asociate la UE – dar în perspectivă și a țărilor baltice și Sloveniei –, Germania caută formule pentru conjugarea celor două obiective, aparent contradictorii, ale integrării europene: adâncirea și largirea.

Cu scopul de a preveni o posibilă încetinire a ritmului integrării europene prin extinderea componentei Uniunii și a unei iminenti reforme institutionale, ceea ce va înregistra inevitabil o diminuare a "disciplinei" existente în sinul Comunității în perioada Războiului Rece, Germania propune – prin glasul Uniunii Creștin Democrație, forta politică de guvernămînt – o formulă de integrare europeană prin crearea unei *Europe în mai multe trepte, cu un nucleu dur*. Această formulă prevede posibilitatea ca unele țări (Franța, Germania, Belgia, Olanda, Luxemburg și, eventual, Austria) să continue integrarea în toate domeniile prevăzute în Tratatul de la Maastricht, să realizeze Uniunea Monetară, care ar deveni "piatra unghiară a uniunii politice", dar, totodată, și în alte domenii: politica externă și de securitate comună. Fără să exclude posibilitatea ca celelalte state membre să se alăture, atunci cînd "doresc și pot", acestui *nucleu dur* – care să ar baza pe relația franco-germană –, propunerea UCD le oferă acestora alternativa unei integrări într-un ritm mai lent, răspunzînd astfel criticilor frecvenți referitoare la limitarea progresivă a suveranității statelor, produsă de adâncirea integrării. Documentul UCD mai subliniază necesitatea dezvoltării instituționale a UE, aplicarea principiului subsidiarității și o repartizare practic federală a competențelor între diferite nivele de decizie în cadrul UE, probleme de natură "constituțională" care ar trebui stipulate într-un document evasi-constituțional.

Desigur, este foarte probabil ca ceea ce prea franceză a numit "la rudesse allemande", impoliteata de a nominaliza statele de "elită" care ar urma să facă parte din nucleul dur, să declanșeze reacții de respingere a acestei formule, după cum remarcă renunțul analist britanic Timothy Garton Ash: "un nucleu dezirabil exercită mai degrabă repulsie decât atracție magnetică".²⁴ Ceea ce nu este imposibil, întrucît o reacție similară a

produs și anunțarea sprijinului franco-german pentru candidatura lui Jean-Luc Dehaene, primul ministru belgian, la președinția Comisiei Europene, după întîlnirea la nivel înalt Kohl-Mitterrand din primăvara acestui an, situație ce l-a propulsat ulterior pe Jacques Santer în această funcție. Și nu este exclus să asistăm în viitor la apariția altor *nucleu* în cadrul UE, ale marilor "exclusi" (Marea Britanie, Italia, Spania), ceea ce ar complica și mai mult negocierile pentru realizarea unui compromis în problema viitorului Europei. Important este însă de realizat că Europa a fost întotdeauna o structură cu "mai multe viteze". Cînd Spania, Portugalia și Grecia au aderat la Comunitatea Europeană, ele nu au fost obligate să răspundă imediat tuturor condițiilor de membru, iar aderarea statelor la Uniunea Monetară, aşa cum este prevăzută în Tratatul de la Maastricht, va fi deschisă tuturor celor care îndeplinește criteriile de "convergență" economică.

Pentru statele asociate la UE, reține atenția posibilitatea oferită de orice formulă de Europă cu "geometrie variabilă", "mai multe viteze", în "mai multe trepte", de "cercuri concentrice" ca în situația unei admiteri timpurii în UE să poată fi integrate deplin în anumite domenii (politica externă și de securitate comună, justiție și afaceri interne), urmînd a participa gradual la piața unică pentru anumite produse, aşa cum urmează să se convingă la momentul respectiv.

Dincolo de orice compromis ce se va realiza în 1996, pentru statele asociate rămîne însă valabilă afirmația remarcabilului economist Vaclav Klaus, președintele guvernului ceh, potrivit căreia "este mai ușor să urci într-un tren de mică viteză".

NOTE:

1. President G. Bush, *Toward a New World Order*, US Department of State Dispatch I:3, 17 September 1990, p. 9.
2. Timothy Garton Ash, "Germany's Choice", în *Foreign Affairs*, Vol. 74, No. 4, July, August 1994, p. 71.
3. *Ibidem*, p. 69.
4. Pierre Lellouche, *Le nouveau monde : De l'ordre de Yalta au désordre des nations*, Ed. Grasset & Fasquelle, Paris, 1992, p. 523.
5. *Ibidem*, p. 522.
6. *Ibidem*, p. 89.
7. *Ibidem*.
8. Friedrich List, *Schriften, Redon, Brefe*, Band VII, Berlin, 1931, p. 186.
9. Walter Rathenau, *Tagebuch: 1907-1921*, Dusseldorf, 1967, p. 157.
10. *Ibidem*, p. 185.
11. Sophie Gherardi, "Europe: l'heure allemande", în "Dynasteurs", nr. 65, decembrie 1991, p. 36.
12. Anthony Hartley, "The Once and Future Europe", în *The National Interest*, Winter 1991-1992, p. 50.
13. Jean Charpentier, "Quelle Subsidiarité?", în *Pouvoirs*, nr. 69, 1994, p. 54.
14. Pierre Lellouche, *op. cit.*, p. 526.
15. Sophie Gherardi, *loc. cit.*, p. 36.
16. Anthony Hartley, *loc. cit.*, p. 52.
17. Sophie Gherardi, *loc. cit.*, p. 40.
18. *Ibidem*, p. 38.
19. Eckart Arnold, "German Foreign Policy and Unification", în *International Affairs*, Vol. 67, No. 3, July 1991, p. 455.
20. *Ibidem*, p. 464.
21. Wolfgang Schäuble (coautor al proiectului UCD pentru Europa, fost președinte al fracțiunii UCD din Bundestag), "La future Union Européenne selon le gouvernement allemand", în *Le nouveau quotidien*, Paris, 14 septembrie 1994.
22. Wolfgang Wessels, "Rationalizing Maastricht: the search for an optimal strategy of the new Europe", în *International Affairs*, Vol. 70, No. 3 (1994), p. 446.
23. Vezi: Jay Branigan, "Europe", în *Time*, 19 September, 1994, p. 41.
24. Timothy Garton Ash, "The European Disunion", în *Time*, September 19, 1994.

STELA ARHIRE - currently works with the Ministry of Foreign Affairs. She graduated International Economic Relations at the Academy of Economic Studies in Bucharest, a post-graduate course in International Law at the University of Bucharest and is preparing a Ph.D. thesis in International Economics.

Războiul ca revoluție*

JAN GROSS (I)

The article presents the experiences of the society under war and occupation, external situations unnegociable and uncalled for, in Poland, Jugoslavia, Czechoslovakia, Hungary, Bulgaria and Romania. This zone belonged to a new international division of work in the period 1938-1945, division made to support the imperialistic ambitions of the German Reich. The local economies where pointed to other directions than that the Occidental and slowly taken by the state.

În general, cînd mă gîndesc la subiectul de care ne ocupăm aici, reacția mea este de a înțelege experiențele unei societăți în război sau sub ocupație ca și cum ele ar fi endogene. Această înțelegere s-ar putea să nu fie deosebit de originală, dar ea se detasează de abordarea istoriografică adoptată din rutină, conform căreia statele sau societățile trîrîte îngîr-un război sau puse sub ocupație sînt studiate în primul rînd ca niște obiecte expuse unor circumstanțe externe, impuse. În termeni practici aceasta înseamnă că este mult mai probabil să găsim istorii politice ale regimurilor de ocupație decît istorii sociale ale țărilor aflate sub ocupație.

Și totuși, toate sistemele sociale acționează într-o anumită măsură pe calea controlării și a manipulării interne ca fiind, într-un unic sens, să spunem, nenegociabile și de nedorit. Îar impactul unor asemenea factori n-ar fi mai putin decisiv și destabilizator asupra cursului (altele "normal") al dezvoltării sociale. Indiferent de clarificările conținute în scrisoarele marxiste referitoare la rolul individului în istorie, și nici un student serios din sec. XX nu ar ezita să amintească voința lui Hitler ca pe o forță majoră care a configurat destinul Germaniei, și nici pe aceea a lui Stalin ca pe o forță crucială care a configurat destinul Rusiei.

Ca atare, as propune să se scrie istoria războaielor Poloniei în cadrul același sistem de gîndire și a aceleasi abordări metodologice ca și războiele Germaniei, spre exemplu. Desi substanța relațărilor respective ar fi unică, noi am cautat totuși răspunsuri la întrebări similare: ce efect are stresul prelungit asupra vietii colective?, unde caută lumea autoritatea cînd este sub stres sau teroare?, cum sînt noile élite care apar în diferite momente, avînd în vedere noile posibilități de mobilitate socială?, ce se întîmplă cînd barbații mari lipesc din caminele lor?, cum sînt

afectate forta de muncă, viața și structura familială în cazul unei activări fără precedent a tinerilor și femeilor? O asemenea agenda de cercetare, extinsă și perfecționată dincolo de cele cîteva întrebări cadru, ne-ar putea oferi posibilitatea să vedem cum prelucră o societate socal enorm pe care războiul îl are asupra difuzelor sale instituțional și scheme de interacție. În acest sens, o istorie socială a societății/statului ca subiect al războiului și/sau al ocupației ne-ar putea face să ne gîndim la război ca la o revoluție.

Inainte ca țările din Europa Centrală și de Est să fie incluse într-un lot comun în blocul sovietic, ele nu ar fi manifestat un interes deosebit una față de alta. Cooperarea regională pe care au reușit să o realizeze în perioada interbelică – Mica Înțelegere – a fost îndreptată împotriva unei țări din zonă, și anume Ungaria. Încercările de a dezvolta soluții federaliste în timpul celui de al doilea război mondial au fost și ele zădănicite, de data aceasta de diplomația sovietică². Din perspectiva anului 1950, cînd toate țările din Europa Centrală și de Est au fost puse la loc sigur, în "tabăra" democrațiilor popoarelor, care avea o structură foarte asemănătoare cu instituțiile monopartite ("regimuri-replică învecinate geografic" cum au fost ele numite într-un studiu recent)³, ar fi fost imposibil de ghicit cît de diferențiate au fost evoluțiile interne ale acestor țări de-a lungul decenilor care au precedat consolidarea statului comunist.

Istoria războaielor este foarte diferențată. Unele din aceste istorii s-au sfîrșit în tabăra Axei, altele în tabăra Aliaților; unele state au fost ocupate, altele nu; unele dezmembrate, altele cu teritoriul extins. Cînd s-a semnat pactul Ribbentrop-Molotov, în August 1939, întreaga Europă I-a întîmpinat cu tristețe și neîncredere confuză, întreaga Europă cu excepția Bulgariei. Acolo, pactul a fost larg salutat, iar poziția PCB a fost consolidată semnificativ. Cuînd după aceea, cîteva sute de bulgari de orientare de stînga care luptaseră în războiul spaniol și-au reîmpărat cetățenia, cu timpul a fost permisă intrarea în țară a cărților, filmelor și ziarilor rusesci. Cu toate acestea, Bulgaria,

membra loială a Axei, a reușit să-și mențină relațiile diplomatice cu Uniunea Sovietică pînă în vara lui 1944. Ea nu a trimis trupe pe frontul de est și nici nu și-a trimis cetățenii evrei în lagările de exterminare⁴.

Vecina Bulgariei, România, ca de altfel și Ungaria, n-ar fi tolerat o activitate pro-rusă clară. În ambele țări, viața politică era destul de vie, cu schimbări de cabinet, cu coalitii, cu politicienii din opozitie care se puteau exprima. Conducerea a oscilat între o dreaptă conservatoare și una radicală, aceasta dominând în ultimele luni ale războiului. După cum știm, acest lucru a dus la consecințe oribile pentru minoritatea evreiască de acolo. Evreii români, deși nu au fost predăti nemților, au suferit pogromuri criminale din partea Gărzii de Fier și deportări în masă în Transnistria, unde multe mii au murit.

Jugoslavia a oscilat la început între o orientare pro-occidentală și una pro-Axă. Apoi a fost ocupată și dezmembrată; a urmat un feroce război civil, un război din care comunismul ilegal, legat cu un complex mozaic tribal și național, a ieșit în cel din urmă învingător. Peste 10% din populația Jugoslaviei a murit din motive legate de război. Din punctul de vedere al ratei mortalității în cel de al doilea război mondial, ea ocupă locul al doilea, fiind depășită doar de tragedia din Polonia.

Împărțită în 1939 între URSS și Germania, Polonia a suferit, proporțional, cele mai mari pierderi umane și materiale dintre toți beligeranții din cel de-al doilea război mondial⁵. Ca un răspuns la teroarea de lungă durată a ocupației germane, societatea poloneză s-a retras în clandestinitate, și-a construit un set complex de instituții care conțineau o structură de partide politice, o administrație pentru ajutor social, supape culturale, numeroase publicații, cotidiene și periodice, un sistem scolar, o economie paralelă și o armată de voluntari clandestini.

Cehoslovacia, descompusă chiar înainte de izbucnirea războiului, a avut un segment al teritoriului integrat în Reich, un altul care s-a constituit ca un nou stat și încă unul căruia i s-a acordat statutul tranzitoriu de Protectorat, și care a fost pus sub o administrație "colaboracionistă". Dar această administrație "colaboracionistă" a respectat mult timp ordinele primite de la președintele Republicii care se afla în exil și conducea unui guvern pro-aliat în Londra, în timp ce liderul nou creatului stat-marionetă a început să încalce ordinele nemțesti din momentul în care s-a convins că acestea nu erau compatibile cu patriotismul slovac sau cu morală creștină. După vară lui 1942, Părintele Tiso a oprit deportările de evrei spre lagările de exterminare, și numai după ce Germania a ocupat Slovacia, în septembrie 1944, pentru a înăbuși Revolta Națională a Slovacilor, au reînceput uciderile. Totuși, o treime din evrei slovaci au supraviețuit războiului⁶.

Deja din aceste scurte prezentări putem observa că au existat într-adevăr multe și diferențiate drumuri nationale către socialism.

Cu atât mai mult pentru varietate. Dar aceeași poveste poate fi spusă în mai multe feluri. Ceea ce am schitat pînă acum se conformează unei prezentări relativ standard a experiențelor de război din Europa Centrală și de Est. Și totuși, cînd schimbăm ochelarii, ne putem concentra mai degrabă asupra materialului social al acestor societăți decît asupra rezultatelor politice, asupra vietii și proceselor materiale decît asupra fatadelor politiciilor și instituțiilor. Și dacă, mai departe luăm în considerare mai degrabă înțelesul tendințelor demografice decît acțiunile politice, și opinia publică mai degrabă decît

declarațiile guvernului, s-ar putea să avem o altă imagine a poveștii.

Permiteți-mi să-mi îndrept atenția în primul rînd asupra economiei politice a anilor de război, asupra vietii materiale unde chiar și o scurtă lectură a cîtorva teme importante relevă complexitatea problemelor.

Știm, bineînțeles, că sub dominația nazistă, economia acestei regiuni a suferit o distrugere largă răspîndită a infrastructurii. Dar acest rezultat al războiului pe care ni-l imaginăm intuitiv cu toții nu ar trebui să ne împiedice de la observarea atență a proceselor economice care s-au derulat timp de 5 ani cît influența nazistă a fost maximă.

Războiul reprezintă un stimul puternic pentru dezvoltarea economică. Ca atare, o parte semnificativă a zonei în discuție nu a constituit o excepție de la această regulă generală.

Probabil că cea mai dinamică dezvoltare a cunoscut-o producția de materii prime. În Polonia, extracția de antracit a crescut cu 50% în 1944 față de 1939, și cam la fel a crescut și producția de lignit în Cehoslovacia. Terenurile petrolifere din Polonia și-au mărit producția cu 60%, în timp ce în Ungaria industria petrolieră a fost de fapt creată în acei ani și a atins chiar un sfert din producția anuală a României din 1944. În Polonia și România, producția de gaze naturale s-a dublat. În Jugoslavia, producția de crom s-a triplat, în timp ce Ungaria a avut o producție de două ori mai mare (cromul stă la baza obținerii aluminiului și este totodată un substitut pentru alamă), iar producția de aluminiu din acei ani a crescut de peste 9 ori. Luînd ca reper anul 1939, indicele combinat pentru producția de electricitate în Bulgaria, Cehia, Ungaria și Polonia a atins cifra de 141 în 1944⁷.

De pildă, în Ungaria anii 1939-1944 au fost o perioadă de avînt al industrializării, finanțată în mare parte de capitalul german.

În numai 2 ani, din 1938 în 1940, dezvoltarea industriei manufacтурiere a depășit ceea ce realizase înainte în peste două decenii. În 1943, cînd producția atinge virful, produsul industrial era cu 38% mai mare decît înainte de război. "Septul crescuse cu 11% în timpul războiului, iar în momentul invaziei rusești (adică la sfîrșitul războiului) 18 milioane de chintale de cereale erau depuse în magazii publice"⁸.

La scară redusă, și Boemia și Moravia au înregistrat o creștere economică semnificativă în acea perioadă (mai ales între 1941-1944). Chiar și în regiuni mai înapoiate, cum era Slovacia, "regimul a reușit să rezolve problemele economice spre surpriza chiar și a celor care erau în favoarea regimului... situația din Slovacia este mai bună din punctul de vedere al salariilor reale și al asigurării de bunuri"⁹, seria un funcționar slovac comunist, Gustav Husak, într-un raport secret trimis la Moscova în iulie 1944. Pornind de la o bază scăzută în 1939, producția industrială în timpul războiului a crescut în Slovacia mult mai rapid decît în Protectorat. Pentru Bulgaria, indicele producției industriale totale arată o schimbare mai puțin puternică după creșterea semnificativă din 1938-1941, dar, cu toate acestea, el reprezintă 112 pentru 1945 (luînd ca reper 1939), iar printre moștenirile importante ale războiului în Albania ar trebui enumerate rețelele considerabile de drumuri și numeroasele poduri construite de italienii¹⁰.

În funcție de gradul de integrare sau de viitoare integrare în Reich¹¹, schema de dezvoltare pe ansamblu într-o zonă dată (dezvoltarea așa cum a fost ea) a urmărit intensificarea producției agricole și a favorizat producția de materii prime,

Anatomia comunismului

neglijind bunurile de consum și industria. Dar chiar și în ceea ce privește anumite părți din Polonia, care este cea mai devastată țară în timpul războiului – încorporarea în Reich a fost urmată de o politică de dezvoltare comprehensivă. În ceea ce s-a numit Warthegau (o zonă cuprinsă între fluviile Vistula și Oder), rata de angajări în industrie a crescut de 3 ori – de la 90 000 la 263 000 de muncitori – între 1940 și 1943¹².

Ca un indicator general al tendințelor, permiteti-mi să citez în final o afirmație prudentă a istoricilor economiei despre Bulgaria, care a fost cel mai puțin afectată în timpul războiului de ocupație și de activitatea militară, și unde "dezvoltarea agriculturii a fost mai puțin prielnică decât în alte țări care erau mai direct implicate în război"¹³.

Trebuie să recunoaștem în mod clar că au existat anumite procese ce s-au desfășurat în acea perioadă în Europa centrală și de est, procese care nu pot fi pur și simplu subsumate într-o noțiune de genul "ravagile războiului". Bineînțele că trebuie să privim cu rezerve această prezentare "roz". Intentionat am realizat o imagine unilaterală pentru a polemiza cu prezentările standard. Dar nu numai spiritul polemic m-a făcut să adopt o asemenea poziție, ci și convingerea că relatăriile conventionale pierd din vedere un proces care a durat cîțiva ani și a marcat societățile afectate de război.

La ce fel de înțelegeri am putea ajunge dacă am lua în considerare economia politică a anilor de război? În ceea ce privește schimbările structurale, de pildă, aş preciza că economiile din această regiune au trecut prin experiența unei autarhii crescînd și a unei decuplări de comerțul internațional, care includea întregul continent. O mare parte din potențialul economic al regiunii a fost explotat și a satisfăcut nevoile economiei de război a Germaniei. În teritorii aflate sub controlul direct al nemîilor, cum a fost cazul Poloniei, Bohemiei și Moravia, aceasta a fost o problemă simplă, care s-a rezolvat prin măsuri de ordin administrativ. Totodată, în Iugoslavia, România sau Ungaria au avut loc achiziții masive de capital făcute de către Germania, capital care aparținuse înainte Franței, Marii Britanii și Belgiei. În 1940, 44% din exportul României fusese în drumul Germaniei, în comparație cu numai 19% în 1937. În același an, 59% din exportul Bulgariei, 49% din cel al Ungariei, 38% din cel al Greciei și 36% din cel al Iugoslaviei ajungea în Germania. Participarea capitalului german în industria Slovaciei a crescut de la 40% în 1938 la 52% în 1942¹⁴.

Că atare, ar trebui să observăm că această zonă a luat parte în această perioadă la o nouă divizionare a muncii la nivel internațional, divizionare care era desemnată să sprijine ambii imperiale ale Reichului german. A fost o divizionare a muncii motivată ideologic, din moment ce rolul economic al diferitelor teritorii a fost în mare măsură determinat de doctrinele rasiale naziste sau, mai bine-spus, de idiosincraziile lui Hitler¹⁵. Mai mult decât atât, de-a lungul acestei perioade economiile locale au fost progresiv preluate de stat. Această etatizare a cunoscut cele mai izbitoare forme în țările care s-au aflat sub directă ocupare germană și atunci cînd proprietatea evreilor a fost supusă regimului de exproprieare. Dar în acest sens au fost luate măsuri în fiecare din țările din regiune.

Priu urmare, cel puțin cu cinci ani înainte ca Uniunea Sovietică să-și instituie dominanța în regiune, economiile locale au fost îndreptate în altă direcție decât Occidentul și au fost început-inceput preluate de stat. Si cum intervenția guvernului

într-o economie favorizează coordonarea și planificarea – așa cum randamentul Cehoslovaciei și Poloniei a fost stimulat de planificarea pe care a făcut-o Germania în cazul producției de cărbune și otel –, am putea presupune că se pot aplica la fel de bine tuturor țărilor din regiune concluziile pe care le-a tras o autoritate în materie de istorie economică a Balcanilor, că experiența Bulgariei din timpul celui de-al doilea război mondial a pus bazele cele mai importante pentru practica postbelică a planificării și centralizării¹⁶. Aparent, aceste concluzii se aplică, după cum atestă un alt autor, și cazului României, unde "dictatura regelui Carol al II-lea, pusă din nou în vigoare de cerințele Germaniei naziste, crease deja bazele pentru un sistem centralizat și planificat pe care comuniștii l-au putut exploata, și chiar au fost încurajați să facă de către Stalin"¹⁷.

Dacă ne-am îndreptat atenția de la cercetarea structurii instituționale a economiilor din regiune asupra comportamentului individual, ar trebui să luăm în considerare, de exemplu, efectul pe care trebuie să-l fi avut regimurile de exproprieare și preluările asupra locuitorilor din Europa Centrală și de Est. Asemenea acțiuni au demonstrat că drepturile asupra proprietății depindeau de bunăvoiețea statului și puteau fi distruse cu o singură trăsătură de penită. Bineînțele că acest lucru a subminat încrederea și a redus spiritul antreprenorial al acestor oameni din zonă care ar fi putut deveni capitaliști. Disciplina muncii și etica acesteia au dispărut (o scădere semnificativă a productivității a fost în general raportată în această zonă) în momentul în care oamenii și-au dat seama că efortul de război al Germaniei, unde fusese folosită munca lor, nu coincidea cu propriile lor interese pe termen lung (încă de la jumătatea lui 1942 se credea că Germania va pierde războiul) sau, chiar mai rău, le reducea propriile perspective de suprviețuire. Economii secundare, cu toată democratizarea pe care o implică, au prosperat ca niciodată. Într-o admirabilă carte, un critic literar a arătat cum polonezii, pe lîngă alte efecte ale ocupației germane, au trăit și experiența alienării muncii, în cel mai pur sens marxist¹⁸. Munca – ce reprezintă unul din principalele bulevard spre socializarea oamenilor în cooperare, care asigura legăturile între satisfacerea nevoilor individuale și efortul comun, un forum pentru căutarea unui stat și pentru mobilitatea socială – munca deci și-a pierdut dintr-o dată capacitatea de a stringe laolaltă materialul social. Produsul muncii era luat de nemți și folosit împotriva intereselor grupului care îl producea, grup pentru care procesul s-a alienat total cu timpul. Se intlege deci că ar trebui să observăm un proces complex de schimbări structurale, ca și o socializare care facilită etatizarea acelor economii care urmă să fie implementată cîțiva ani mai tîrziu în conformitate cu principiile socialismului științific.

NOTE

- * Un proiect al acestui eseu a fost publicat în "Politiciile și societățile est-europene" (2/1982) cu titlul "Consecințe sociale ale războiului: preliminar la un studiu privind implanarea regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Est". Ideile expuse în cadrul lui au fost folosite în vederea lansării proiectului actual, care a fost finanțat în etapele lui inițiale prin intermediul unei donații din partea Institutului American pentru Pace, și au fost incluse în programul de cercetare al institutului.
- 1. Pentru actorii individuali și colectivi care ar putea crede, într-o criză de vanitate, că își controlează pe deplin destinul se poate recomanda literatura sociologică referitoare la "funcțiunile latente" și "consecințele perverse ale acțiunilor sociale".

2. Vezi de exemplu Edward Tatarsky, *Președintele Edvard Benes, Între Est și Vest, 1938-1948* (Stanford: Hoover Institution Press, 1981), capitolul 4.

3. Ken Jowitt, *Central Moscow, Politicile și societățile est-europene*, 1:3 (1987), p.311.

4. Ea a avut ghinion în cele din urmă și, în toamna lui 1944, a reușit să obțină "această ambiguă distincție între a fi simultan în război cu Marea Britanie, Germania, Rusia și Statele Unite" (Marshall Lee Miller, *Bulgaria în timpul celui de-al doilea război mondial*, Stanford: Stanford University Press, 1975, p.1).

5. S-ar putea adăuga în paranteză că în timpul primilor 2 ani de război și înaintea uciderii în masă a evreilor de către naziști, cînd ocupațiile germană și sovietică se aflau în competiție, impactul ocupației sovietice, măsurat în numărul de morți civili, deportați și pierderi materiale, a afectat mult mai puternic populația locală; pentru amânunte, vezi lucrarea mea *Revoluția din străinătate. Cucerirea sovietică a fostului teritoriu polonez, actuala Ucraină vestică și Belarusia de vest* (Princeton: Princeton University Press, 1988), mai ales Epilogul.

6. Vezi Livia Rothkirchen, *Politica Vaticanului și problema evreiască în Slovacia independentă* (1939-1945), în Studii Yad Vashem, v. 6, Ierusalim, 1967, pp. 27-53.

7. Ediție M.C. Kaser și E.A. Radice, *Istoria economică a Europei de est 1919-1975*, vol.2, Oxford University Press, Oxford, 1986, pp. 398-417.

8. Stephen D. Kertesz, *Metodele cuceririi comuniste: Ungaria 1944-1947*, World politics, 3:1 (1950), p. 36.

9. Citat de Eugen Steiner, *Dilema slovacă* (Cambridge: Cambridge University Press, 1973), p. 55.

10. Kaser și Radice, *op.cit.*, p. 445-448.

11. Să trebue recunoscut cu toată sinceritatea că astfel de planuri privind teritoriile care nu au fost alipite imediat nu au fost elaborate în mod ferm. De exemplu, guvernatorul general al regiunilor poloneze din zona centrală a fost mai întîi desemnat drept Nebenland și un teritoriu al nimănui, aflat undeva la periferie și tratat în consecință. În timp, guvernatorul general a săltat în rang, având statutul mai important de zonă intermedieră, probabil între

Reich și altă zonă nedefinită, ceea ce a determinat totuși o strămutare a acestuia. Si deoarece în zona intermedieră se presupunea că vor fi implantati coloniști germani, s-a adoptat o atitudine ceva mai conservatoare față de resursele ei materiale de către administrația de ocupație.

12. Kaser și Radice, *op.cit.*, p. 431.

13. Kaser și Radice, *op.cit.*, p. 389.

14. Alan S. Milward, *Războiul, economia și societatea între 1939-1945* (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 1979); Steiner, *Dilema slovacă*, p.39

15. Astfel, Kaser și Radice, studenți la istoria economiei Europei de Est, au rămas descupanți, nepuñind să găsească altă explicăție faptului că Germania a încurajat dezvoltarea unei industrii de armament în Ungaria, rămnind în același timp calmă față de acțiunile românești cărora li s-a permis același lucru, desii Antonescu era aliatul cel mai de nădejde a lui Hitler și trimisese a doua forță militară ca mărime în războiul cu Rusia. Führerul, în calitate de fost supus al vechiului imperiu, speculează Radice, se pare că îi privea pe unguri ca fiind într-o anumită măsură rasa de stăpini, superioară atât slavilor, cît și românilor.

16. John Lampe, comunicare prezentată la conferința *Efectele comunismului asupra schimbării sociale și economice: Europa de Est din perspectivă comparativă* la Universitatea John Hopkins, Centrul Bologna, iunie 1986.

17. Vezi versiunea revăzută a articolelor lui D. Turnock, *Economia românească în secolul XX* (Basingstoke, Kent: Croom Helm, 1986) în Studii sovietice 40:1 (1988), p. 160.

18. Kazimierz Wyka, *Zycie na niby* (Varșovia: Ksiazka i Wiedza, 1959).

JAN GROSS (born in 1936) is a Professor of Sociology at the New York University. His books include *Polish Sociology under German occupation: The Generalgouvernement 1939-1944* and *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*.

All revolutions are failures, but they are not all the same failure.
George Orwell

9. Discursul politic al dialogului cu societatea ("a lărgirii democrației sociale", "a participării maselor la viața publică și la luarea deciziilor", cum apără în limbajul epocii) avantaja schimbările și pe "reformiști". Ceaușescu a focalizat dezbaterea în jurul "problemei naționale": unitate și independentă. Se poate face o discuție separată dacă tema i s-a impus lui Ceaușescu ca o presiune irezistibilă venită "de jos" (cum susține Katherine Verdery /1991/ sau a fost o decizie "de sus", în căutarea legitimității și suportului societății (Ken Jowitt/1971, Tismăneanu/1989 s. a.). Cert este că această poziționare se produce după august 1968. Până la acea dată, discursul grupului dirigent (Ceaușescu, Răduț, Bodnăraș, Maurer, Apostol, Bîrlădeanu) este un cocktail între cele două teme: naționalism versus internaționalism și reforme versus stalinism. Treptat, se configuraază și tema raportului partid – stat, dar ea nu face decât să fie fundalul celorlalte două teme. Toate cuvântările liderilor PCR prezintă această caracteristică. Deciziile anilor '60 au această amprentă, un zig-zag de schimbări bruse, măsură contradictorii etc. Citeva exemple: măsurile care dovedeau o anumită schimbare a cursului în anii '60 le corespund altfel, de întărire a controlului asupra societății: campania de cooperativizare a agriculturii, declanșată la sfîrșitul anilor '50 și încheiată în 1962, decretul de desființare a avortului și lansarea politicii nataliste în 1967, unirea funcției de prim-secretar de județ cu aceea de președinte al Consiliului Popular în decembrie 1967 etc.)

Influenta dezbatelor economistilor din blocul sovietic asupra necesității reformelor, dificultățile proprii, necesitățile impuse de reorientarea politicii externe (care cerea o dependență minimă față de URSS și CAER, deci acces pe piețele occidentale, deci mărfuri competitive, ceea ce însemna modernizarea industriei, deci schimbarea politicii economice) au impus și în interiorul PCR o dezbatere aprinsă și de lungă durată. Ea se încheie în linii mari în 1972, la Conferința Națională PCR, cu înghetarea reformelor. Atunci România începe un nou "salt înainte", care și propunea din nou modernizarea economiei, reducerea decalajului față de Occident, o rapidă urbanizare etc. Demisia premierului Ion Gheorghe Maurer în 1974 și acapararea funcției de președinte al României de către Nicolae Ceaușescu reprezintă deznodământul a zece ani de contradicții.

Esecul reformelor este reeditarea eșecului cursului NEP la sfîrșitul anilor '20, când politica reformistă inițiată după Răscoala de la Kronstadt se încheie. Stalin a transțat disputa optind pentru comunismul de război al perioadei 1917-21. El trece – folosind teroarea și informarea populației rurale – la masarea tărânimii în colhozuri; anulează libertățile comerciale acordate după 1921 etc. Argumentele erau de ordin: 1) politic – proprietatea privată generează autonomia economică și, în consecință, insubordonare, deci constituia principala sursă de instabilitate pentru regim; 2) ideologic – modernizarea URSS, amilarea decalajului între URSS și Occident, și realizarea modelului egalitarist al bolșevicilor; 3) economic – necesitatea concentrării resurselor pentru industrializare, ceea ce obliga la exploatarea agriculturii pentru acumularea capitalurilor și eliberarea forței de muncă. Aceleși argumente au functionat și la începutul anilor '70 pentru Ceaușescu: 1) politic – slăbirea controlului statului asupra societății și diminuțarea rolului conductor al partidului erau văzute ca o amenințare a monopolului puterii, și nu ca o soluție la probleme apărute în anii '60; 2) ideologic – modernizarea societății, "ajungerea din urmă a țărilor dezvoltate" (propuse de PCR în anii '40); "impunca", conform tiparului bolșevic, concentrarea energiilor, resurselor, capitalurilor etc. – o conducere unui singur partid nu este esențială... Polonia

Revoluția ca eșec (II)

STELIAN TĂNASE

că. Tot în plan idelogic, distanțarea de Moscova aducea în prim-plan alt mit: "al izolării României". Era de fapt reluarea problematicii construirii "socialismului într-o singură țară". Ceaușescu – pe fundalul invaziei Cehoslovaciei – impunea această temă după 1968, cîstigînd suficient capital politic și credibilitate pentru a menține o constantă presiune asupra societății pînă la sfîrșitul regimului său. În decembrie '89, după evenimentele singeroase de la Timișoara, el face apel, pe tiparul din august 1968, la imaginea consacrată a "patriei în primejdie", "a cuceririlor poporului amenințate de străini". Din punct de vedere 3) economic, reluarea politicii de industrializare pe tipar stalinist (care fusese și politica economică dintre 1948-60) era consecința constatării că decalajul față de Occident nu a scăzut, ci dimpotrivă. Pe de altă parte, regimul, contînd pe sprijinul societății, cîstigă prin instrumentarea politicii sale "naționale", nu se temea de o reacție negativă a populației în fața înăspirii dictaturii și săracirii, așa cum se înșimplă la Budapesta în aceeași an.

Regimul, care la mijlocul anilor '60 devine unul autoritar, redevine totalitar la jumătatea anilor '70. Controlul asupra societății se maximalizează, institutiile (ca și legile) sunt practic golite de conținut, atunci cînd nu sunt pur și simplu dizolvate. Treptat, ele ajung sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu, după faza intermedieră de a numi în capul lor fideli. Rosy Luxemburg descriește în polemică ei din 1918 cu Lenin și bolșevicii procesul de concentrare a puterii în *pattern-ul* bolșevic. Aceasta, puterea, trece de la societate la partid, de la partid, la Comitetul Central, și de la acesta la lider. Cazul României era încă un exemplu. "Descentralizarea", "conducere colectivă", "dezbaterea de către populație a problemelor societății" nu s-au impus. Mai devreme sau mai tîrziu, sistemul generează dictatura personală a secretarului general. Acest traseu inevitabil a fost urmat și de PCR, din faza conducerii colective și a criticii "cultului personalității" (1965) la dictatura personală a lui Ceaușescu (după 1975). Pe măsura derulării episoadelor acapărării puterii de o singură persoană, politica regimului capătă o natură tot mai autarhică, mai conservatoare, mai voluntaristă, mai lipsită de realism.

10. Gomulka/Ceaușescu. O comparație cu un alt lider revizionist plasat pe platforma comunismului național, Władysław Gomulka, e utilă. Pentru Ceaușescu, invazia Cehoslovaciei, urmată de discursul său din 21 august, au fost ceea ce pentru liderul polonez a fost revolta muncitorilor din 1956. Popularitatea, speranțele puse în Ceaușescu s-au dovedit – ca și în cazul Gomulka – neîntemeiate. El au fost plasări de evenimente într-o lumină care nu era a lor. Contemporanii au văzut în comportamentul și în discursurile celor doi din august '68 și octombrie '56 ceea ce nu exista. Cei doi lideri erau oameni de aparat, adepti ai controlului absolut asupra societății. Gomulka aducea modificări modelului stalinist în politica internă. Propunerile sale au vizat încă din anii '40 cîteva "ere/ii", ceea mai gravă fiind că vorbea despre o "cale poloneză spre socialism" (toleranță față de biserică și posesia proprietăților de către tărani). Gomulka spune într-un discurs: "Dictatura proletariatu lui a unui singur partid nu este esențială... Polonia

II. Gierek/Ceaușescu. Cei doi lideri comuniști aveau un *background* foarte diferit. Gierek, de origine muncitoarească, cu calificare înaltă, a petrecut mulți ani în Occident lucrînd ca miner; el facea parte din elita muncitoarească și era unul din puținii comuniști de la vîrf care nu era intelectual (cel puțin în Polonia). Ceaușescu provine dintr-o familie de țărani săraci și analfabeti. N-a reușit să acumuleze decît o instrucție extrem de sumară, redusă la cursurile de stalinism predate în închisoare. Această diferență a avut impact asupra celor doi lideri. Pentru Gierek, ideologia va fi ceva neglijabil, în vreme ce pentru Ceaușescu ideologia ("ideile despre societate") era esențială. El era un fundamentalist care combina puținele idei dobîndite în tinerețe – despre o lume de oameni egali, fără proprietate, condusă de un lider clarvăzător (ca Lenin și Stalin, poziție în care se vedea pe el însuși) – cu cunoștințele dobîndite din manualele de istorie de curs elementar, care glorifică istoria națională. Ceaușescu avea o viziune quasi-religioasă asupra existenței, dar golică de Dumnezeu. Gierek aparținea civilizației urbane și era occidentalizat, iar Ceaușescu celei tărânești și "răsăritene", universul lui fiind constituit exclusiv de relațiile de familie, clanul; legăturile de sine nu erau doar un mijloc de a-si consolida puterea, reprezentând chiar felul lui de a înțelege societatea, ca pe un mare sat împărțit și disputat de cîțeva familii. El percepdea orasul identic, ca un loc în care consătenii trebuie să se sprînje reciproc față de adversitățile lumii urbane. Amîndoi erau comuniști. Gierek facea carieră în aparat la nivel local, legat direct de mediul muncitoresc. În 1970, cînd accede la putere, el era prim-secretar în Silezia, regiune carboniferă și siderurgică. El așumase multi ani asemenea răspunderi limitate, fără să se afle vreodată la vîrf. Numirea sa a fost și o reacție a provinciei împotriva centrului. Ceaușescu, ieșit din închisoare în 1944, fără experiență industrială, fără studiile medii încheiate, face o carieră înăuntru aparatului, aflatindu-se de tinăr în cele mai înalte poziții. El se manifestă ca unul dintre duri colectivizări, rudimentar, omul de casă al lui Gheorghiu-Dej. Motivul pentru care el devine prim-secretar al CC al PCR este un calcul cronat făcut în 1965 de baronii partidului care fuseseră luați prin surprindere de dispariția lui Dej. Ceaușescu era din punct de vedere intelectual inferior tuturor membrilor Biroului Politic. În lipsa altor soluții și pentru a-i bari calea lui Alexandru Drăghici, ministru de interne, Ceaușescu a fost ales ca o soluție provizorie de ieșire din criza de succesiune, urmînd ca ulterior Bodnăras, Maurer și ceilalți să desemneze pe altcineva, probabil pe Gheorghe Apostol. A functionat regula definită de Mihail Vozlenski în *Nomenklatura*, după care totdeauna Biroul Politic îl desemnează pe cel mai slab, și nu pe cel mai capabil lider, tocmăi datorită suprapunerilor conferite celui care ocupă funcția de prim-secretar. El exemplifică cu Stalin, "cel mai mediocre dintr-o bolșevic", cu Hrusciov, cu Brejnev. Criza care l-a adus pe Gierek la putere era de un alt tip, nu una de succesiune, ci una structurală. Căderea lui Gomulka atacă bazele sistemului. Muncitorii se revoltaseră împotriva unui regim a căruia ideologie oficială era "clasa muncitoare, clasa conducătoare", iar Partidul comunist, partidul muncitorilor, forță conducătoare. O revoltă a muncitorilor era, conform dogmei, un nonsens. Dacă la Berlin (1953) și Budapest (1956) fusese vorba de o revoltă a populației, indistinție, împotriva dictaturii, dacă la Praga (1968) fusese o coaliție între intelectuali și oameni din aparat, la Gdańsk și în celelalte orașe poloneze în 1956 și 1970 conflictul ar fi deservit marxistă a "istoriei ca luptă de clasă". Împotriva cui se revoltă clasa muncitoare? Care era clasa hegemonică în societatea poloneză? Acest tip de conflict era cu totul diferit de conflictul identificat de regimul Ceaușescu. Aceasta se raporta exclusiv la problemele internaționale. Cele interne surveneau în măsura în

Anatomia comunismului

care condiționau imaginea lui Ceaușescu în străinătate sau amenințau regimul. Auncă făcea concesii extrem de limitate ("reîntregirea familiilor", soarta cătorva intelectuali etc.), căuta soluții. Astfel, în 1977, după grevele minerilor din Valea Jiului, revine cu ideea noului mecanism economic, blocat tot de el în 1972 și pe care, de altfel, nu-l va pune aplicare. În vreme ce Gierek avea o anumită înțelegere a problemelor muncitorilor, datorită originii și *background-ului* său (Neal Ascherson, *idem*, p. 106), Ceaușescu nu a înțeles nicioadă civilizația urbană, consecințele sociale ale industrializării. Cei doi lideri însă se ascamăna în soluția pe care au dat-o. O dată cu începutul anilor '70, ambele partide comuniste relansează politica de industrializare. Ea se baza pe împrumuturi massive făcute în Occident; calculul era ca acești bani să fie folosiți pentru a cumpăra tehnologie modernă cu care să se îmbunătățească calitatea mărfurilor până la un nivel care să le facă vândabile pe piața externă, iar cu profitturile realizate să se ramburseze datorile. România pleca în această campanie având suportul diplomatic al Occidentului. Cu această imagine nu a fost o dificultate pentru Ceaușescu să găsească credite. Polonia se afla într-o poziție strategică importantă, care de asemenea solicită prezența occidentală. Mai exista și conjunctura că o masă mare de capitaluri speculative căuta plasamente ceva mai sigure decât în lumea a treia și garantate de stat. Garanții pe care și Gierek, și Ceaușescu le-au dat. Cu creditele obținute, cele două partide s-au lansat într-o politică de industrializare accelerată, acompaniată de o centralizare a deciziei economice, de o mobilizare organizatorică și propagandistică a maselor, de instrumentarea măndriei naționale (pentru Polonia Timothy Garton Ash *The Polish Revolution 1984/13-7*, Neal Ascherson *idem*, p. 106-32; Jakub Karpinski *Countdown/1982*, p. 157-97; Jan Kubik *The Power of Symbols Against the Symbols of Power*, 1993, p. 25-31). În următorii ani, ambele țări ating rapid ritmuri de dezvoltare dintre cele mai înalte înregistrate pe plan mondial. Primele succese le măresc ambii și încrederea *leadership-urilor* în această politică. Ceaușescu accelerează în Conferința Națională din iulie 1972 industrializarea, renunțând la satisfacerea nevoilor populației și cerind eforturi suplimentare din partea acesteia. Gierek procedează la fel în 1971. Există și diferențe. Gierek își propune ca scop imediat să îmbunătățească nivelul de viață, iar această îmbunătățire să fie concretă, în așa fel încât să aducă un sprijin pentru regim. Frica de noi proteste a fost cauza acestei politici. Tot frica unei noi răscoale a generat și politica lui Janos Kadar. Solutiile lor au fost relativ diferite, dar frica avea aceeași natură. Revenind la Polonia și România, Gierek duce o politică care combină toleranță față de intelectuali (el nu ripostează în 1976 ca Ceaușescu un an mai târziu față de disidenți) cu represiunea limitată. Polonia nu este un stat polițienesc, cum regimul de la București devine repede în anii '70. Cultul personalității lui Gierek este scăzut, el preferind să cultive mitul partidului și pe cel al muncitorilor. Polonezii pot călători aproape fără restricții, agricultura rămîne privată și i se acordă înlesniri (în politică de preturi și prin stoparea cotelor). Biserică este considerată un partener puternic, cu care de altfel regimul este sălii să împartă influență. Ceaușescu centralizează deciziile înții la nivelul fideliilor lui, și apoi treptat în măniile sale și ale cătorva membri ai familiei. Nici o opozitie nu este tolerată. "Saltul înainte" în ce privește ambiiile de modernizare și reducere a decalajelor cu Occidentul îl corespunde un "salt înapoi" la stalinism în ce privește politica economică, istoria națională și propaganda. Aceste creșteri sunt blocate de criza petrolului din 1973-74, care înmulțește de către ori preturile la energie (impusă de țările producătoare), dublată de una a utilajelor (impusă de țările dezvoltate). Cu datorii externe deja consistente, golite în scurt timp de resur-

sele acumulate, ambele economii intră în criză. Ritmurile de dezvoltare scad, creșterea venitului național la fel. Magazinile se golesc, cozile devin un peisaj cotidian. Planurile triumfaliste din urmă cu cățiva ani rămîn o simplă retorică a discursului oficial. Aceasta criză nu va încreta pînă la prăbușirea celor două regimuri. Gierek pierde puterea în septembrie 1980, o dată cu grevele muncitorilor și apariția Sindicatului Solidarnosc. Acest episod îi inspiră lui Ceaușescu o nouă politică: plata înainte de termen a datorilor externe făcute la începutul anilor '70 (cca. 11 miliarde de dolari), și mai ruinătoare pentru societatea românească decât industrializarea și modernizarea încercate pînă atunci. Acest curs este însotit de o personalizare fără precedent a regimului, de o politică de devastare a României ("sistematizarea localităților urbane și rurale"), care duce la distrugerea cătorva mii de localități, inclusiv de situri istorice, de înrăutățirea vietii (o scădere a duratării vieții și o creștere a mortalității fără precedent în istoria modernă), lipsa oricărei investiții în infrastructuri, represiune și intoleranță la scară, naționalism fundamentalist, izolare pe plan extern.

12. Momentele decisive ale politicii duse de regimul Ceaușescu nu le găsim în Congres, ci în două conferințe naționale. Ele marchează schimbări importante în raport cu perioadele anterioare. Prima s-a desfășurat în 6-8 decembrie 1967 și este cel mai reformist punct din istoria PCR, cealaltă, din 19-20 iulie 1972, semnifică opusul: blocarea reformelor și reluarea cursului stalinist. Este momentul să analizăm natura politicii de "liberalizare". Ea a rezultat din atingerea limitei de dezvoltare intensivă. Acest tip de dezvoltare, copie a modelului stalinist practicat în anii '30. Ea a produs dezechilibre economice pregnante și nu a dat rezultatele scontate. Nici pentru țările care pleau de la o bază agrară (ca România și Bulgaria) sau semi-agrară (ca Polonia și Ungaria). Ele nu au reușit să se modernizeze și să micșoreze decalajele (nici față de Occident, nici față de țările socialiste deja industrializate în anii '40, Cehoslovacia și RDG, care, pornind de la economii echivalente ca nivel de dezvoltare cu țările occidentale, ajung după prima decadă, la mijlocul anilor '50, în poziții de inferioritate față de acestea). O dată cu revolta de la Berlin, raportul Hrușciov din februarie '56, revoltele muncitorilor din Polonia și revoluția de la Budapesta se impune necesitatea unor schimbări. Ele sănătățile de liderii regimurilor comuniste nu în termenii unei reforme structurale sau ai revenirii într-o formă sau alta la instituții capitaliste, ci ca modificări necesare conservării pozitiei hegemonice a partidelor comuniste. De aici și caracterul limitat al tentativelor de reformă. Ele au eşuat. Efectul lor real a fost că au amânat căderea comunismului prin confuzia și iluziile pe care le-au creat în societatea blocului sovietic discursul reformist. Alt efect a fost că au evidențiat imposibilitatea de a reforma în vreun fel sistemul. Abia după părăsirea acestor iluzii și abordarea teoretică a unor alternative în afara sistemului, perspectiva s-a liberat (Adam Michnik, *Noul evolutișism*, 1977). Transformarea acestor regimuri a părut o vreme posibilă, chiar și în două jumătate a anilor '80, în contextul crizii cejii mai acute. Tensiunea acestor reforme a fost focalizată pe chestiuni economice, dat fiind stringenta nevoie de performanță pentru a acoperi necesarul de hrană, locuri de muncă, locuințe. Planul și proprietatea au fost concepții cheie ale acestei dezbatări. Ele s-au conditionat reciproc. Proprietatea socialistă, creată prin naționalizare în două jumătate a anilor '40, constituia baza sistemului. Statul asuma atribuții economice, de gestionare a avutiei naționale. Direcția în care se făcea administrarea era dată de "forța politică conducătoare", partidul comunist. Aparatul acestui partid, la care se adaugă birocracia, era stăpînul tuturor proprietăților de pe teritoriul național: întreprinderi, clădiri, sol etc. Utilizarea acestor averi era discrețională, nu era limi-

tită de nici un fel de răspundere față de societate. Nici un organism nu verifică această gestiune. În consecință, efortul de industrializare era făcut cu mijloace primitive, în care nu existau indicatori economici, ci o enormă risipă. Toate aceste societăți cunosc mari campanii de efort național, inaugurarea de obiective-gigant care adesea nu sunt finalizate. La începuturile lor, aceste regimuri au avut suportul unei părți a populației. Reitorica modernizatoare, democratic-egalitaristă, dar mai ales oportunitățile deschise unor straturi sociale asigură acest suport. "Primul secol al stăpînirii comuniste în Europa răsăriteană a fost perioada progresului social rapid al celor dezavantajați social. Aceasta s-a petrecut în țări mai puțin avansate, ca România și Bulgaria, și, de asemenea, într-o măsură mai mică, în Polonia și Ungaria. Toate aceste țări aveau o numeroasă populație rurală, precum și muncitori radicalizați, care erau doritori, chiar nerăbdători, să se identifice cu noul regim. Pentru ei, instalația domniașă comunistă a deschis portile unei avansari rapide, prin oportunități educationale, ca și prin noile instituții ale puterii, înosebii politia și armata. Într-o mai mică măsură, acest lucru a fost valabil și în cazul Cehoslovaciei și Germaniei de Est, deși în aceste țări clasa muncitoare industrială a oferit cea mai bogată resursă de recrutare pentru regimul revolutionar." (Zbigniew Brzezinski, *The Great Failure*, 1988, ed. românească *Marele eșec*, Ed. Dacia, 1993, p. 109). Această perioadă de creștere rapidă și suport din partea unei părți a societății ia sfîrșit cam la mijlocul anilor '50, cind aceste regimuri intră într-o perioadă de instabilitate, pe care o surmontează printre-amestec de reforme și represiune. Care era natura acestor reforme? Înființă există un refuz complet de a reforma sistemul politic. Rolul conducător al partidului nu este contestat. El este un dat al sistemului, o dogmă inatatabilă atât doctrinar, dar și politic, dată fiind situația strategică a zonei. S-a încercat în schimb o reformare a economiei. O pleiadă de economisti

(va urma)

Cum funcționează "economia socială de piață"? (III)

VIRGIL I. IONESCU

Previously, the author has analysed the concept and the classical-liberal and ordoliberal theoretical basis of the "social market economy" and then he has indicated the ordoliberal principles of economic policy for the configuration of "social market economy" as a human Ordo. This last part of the study refers to the working of the "social market economy".

Premise

"Economia socială de piață" circumscrie terminologic nu numai o teorie economică generală (vezi *Sfera Politicii* nr. 11/1993) și nu numai un ansamblu de principii politico-economice (vezi *Sfera Politicii* nr. 15/1994), ci și o practică societății. Ca realitate societății, după cum arată analiștii săi, "economia socială de piață" s-a edificat pe teritoriul german în mod treptat. În acest sens au fost create anumite premise.

Cea dintâi a fost înfăptuirea unei reforme monetare. Potrivit legii monetare (Währungsgesetz), din 20 iunie 1948, ca și cele menționate mai jos, a intrat în vigoare pe "teritoriile reunite" (adică în zonele de ocupatie americană, engleză și franceză), marca imperială - Reichsmark (RM) - a fost înlocuită cu marca germană - Deutsche Mark (DM). Preschimbarea s-a realizat în proporție de 1:1, până la quantumul de 60 DM (prima dotare per capita). Prin legea emisiunii (Emissionsgesetz), promulgată tot în 20 iunie 1948, s-a consacrat pentru *Bank Deutscher Länder*, înființată încă din 14 februarie 1948, dreptul exclusiv de emitere a bancnotelor, iar nivelul circulației monetare a fost limitat la 10 miliarde DM. Legea conversiunii (Umstellungsgesetz) din 27 iunie 1948 a reglementat mutația în materie de solduri creditoare și creanțe. Astfel, soldurile creditoare în RM ale băncilor, ale instituțiilor administrativ-teritoriale, ale căilor ferate, poștei și ale statului au fost anulate; toate celelalte au fost preschimbate în DM, în raport de 20:1, dar numai 50% din noile solduri au fost date disponibile, restul rămânind pentru cîțiva timp blocate. Să consemnăm și că prin legea conturilor fixe (Festkontengesetz), din 4 octombrie 1948, soldurile creditoare în DM stabilite prin legea conversiunii au fost anulate fără compensare în proporție de 7:10, date disponibile în proporție de 2:10 și manevrabile sub formă de hîrtii de valoare în proporție de 1:10. Mai menționăm și legea privind principiile administrării economice și

politicii de prețuri după reforma monetară (Gesetz über die Leitsätze für die Bewirtschaftung und Preispolitik nach der Geldreform), din 24 iunie 1948; această lege a adăugat ordinii monetare o anumită ordine financiară și a creat condiții-cadru pentru functionare naturală a sistemului de prețuri. Au avut loc și unele împliniri și corijări. Astfel, la 12 august 1949 a fost promulgată legea bilanțului (Bilanzgesetz), prin care s-a reglementat contabilitatea în baza nouului etalon monetar DM și s-a instituit obligația întreprinderilor de a recalcua patrimoniul lor în DM. În anii următori a fost reorganizat sistemul bancar central, iar prin legea depunerilor vecchi (Altsparergesetz) au fost micșorate anumite prejudicii provocate de reforma monetară prin deviatorizare, în spatele cele ale deponenților de economii în RM la băncile comerciale. Prin toate aceste măsuri, relevă H.J. Thieme, reforma monetară din 1948 (inclusiv în virtutea principiilor economice sugerate de specialiști și incluse în ea) a creat un larg cadru:

- pentru abolirea treptată a gospodăririi administrative a bunurilor (cu excepția, temporară, a gospodăririi bunurilor necesare vieții și materiilor prime);
- pentru libertate în materie de prețuri (cu excepția, temporară, în privința prețurilor mijloacelor principale de subzistență și a materiilor prime, chirilor și tarifelor de circulație), ca și pentru controlul oficial, temporar, al tuturor prețurilor (sub amenințarea cu pedeapsă dacă cineva folosește lucrarea prețurilor în cazul unei oferte reduse de bunuri față de cerere);
- pentru organizarea piețelor (statal dirijate pînă atunci) după principiul concurenței, cu înfăptuirea sau supravegherea de către stat a monopolurilor;
- pentru controlul riguros al politicii monetare și de credit;
- pentru o slabire a stopării salariilor, corespunzătoare libertății partiale în materie de prețuri.

Ca urmare, conducerea directă a producției și repartiției de către stat a fost efilită și înlocuită treptat printr-o soluție

nare economică de piață. Posibilitatea intervenției statale s-a păstrat doar în vederea protejării celor slabii economicște, însă doar pînă la înfăptuirea penuriei și pînă la consolidarea ordoconcurrentei.

Artizanul reformei a fost, incontestabil, Ludwig Erhard, diplomat al unei școli superioare de comerț, doctor în științe economice al Universității din Frankfurt, cercetător consacrat în domeniul pieței, specialist remarcabil în domeniile bancar și finanțier, adept ai liberalismului social în anii studenției, opozant de temut al regimului național-socialist. Erhard a valorificat și experiența câștigată ca director al Administrației economice în zona de ocupare americană și în cadrul "teritoriilor economice reunite". În plus, s-a dovedit un organizator de excepție al unui complet de mari economisti, în frunte cu ordoliberalii, pus în slujba lichidării haosului economic și social în care se afla partea viabilă a națiunii germane și, totodată, în slujba reconstrucției societății germane perene.

A doua premisă a edificării "economiei sociale de piață" a fost *intrarea în vigoare*, cu data de 24 mai 1949, a Legii fundamentale a Republicii Federale Germania, adică a Constituției țării. Prin aceasta s-au așezat temeliile unei societăți democratice, căci au fost statomericile egalitatea în față legii, egalitatea în drepturi, libertatea credinței și a conștiinței, libertatea alegerii domiciliului, libertatea întrunirii și asocierii, alegerea liberă a profesioniștilor, a locului de muncă și a instituției de instruire iar, prin statuarea principiului diviziunii puterii, a principiului alternanței parlamentare între guvernanti și opozitie, a principiului competitivității electorale etc., s-a consacrat o structură statală care să fie pavăză împotriva concentrării necontrolate a puterii de stat.

Fundat dezbaterile publice în jurul viitoarei ordoeconomii nu ajunsese să le clarificare deplină, "economia socială de piață" nu a fost stipulată în Constituție. Dar consacrarea libertății economice, garantarea proprietății private și a dreptului de moștenire etc. denotau o decizie fermă în favoarea unui sistem economic deosebit de cel bazat pe conducerea centralizată a procesului economic. Pe de altă parte, constituția politică, lăsând o largă marjă creațivității legislative, a permis să se asigure, fie și din componente separate, conținutul unei veritabile constituții economice, cea a "economiei sociale de piață".

Adoptarea în programele sale, de către Christlich-Democraticen Union - CDU (Uniunea Creștin Democrată) - a noțiunii de "economie socială de piață", inscrierea acestei noțiuni pe primul loc între principiile de guvernare ale lui Konrad Adenauer (cancelar al RFG în perioada 1949-1963 din partea CDU), așezarea edificării "economiei sociale de piață" la baza programului economic al coalitiei de partide în perioada 1949-1957, accederea lui L. Erhard la postul de ministru al Economiei iar, după moartea lui K. Adenauer, la postul de cancelar al RFG (tot din partea CDU, în perioada 1963-1966), toate acestea au fost de bun augur pentru edificarea unei ordoeconomii care, după unificarea statală din 1990, a fost ratificată de voîntă întregii națiuni.

Ordoforme principale

"Economia socială de piață" funcționează, ca ordototalitate, prin ordoforme sale componente, care se înscriu într-un sistem societal global de ordoforme aflate în interdependentă și răspund următoarelor "teluri supreme": libertatea, dreptatea, armonia sau pacea socială, securitatea socială și bunăstarea. Numărul ordoformelor, societale ca și economice,

este imens. În literatură de specialitate sunt prezentate analitic doar cele principale.

Fiind o economie bănească, este firesc ca "economia socială de piață" să aibă în structura sa, la loc de frunte, *sistemul monetar*. Unitatea monetară este Deutsche Mark (1 DM = 100 Pfenige). Ea este liber convertibilă și deoarece, ca etalon monetar în schimburile internaționale, este dintre cel mai stabile, ocupă locul al doilea, după dolarul SUA, în ierarhia rezervelor valutare.

Sistemul monetar al RFG se află într-o legătură indisolubilă cu *sistemul bancar* al țării. În centrul acestuia se află Deutsche Bundesbank (DBBk), cu sediul la Frankfurt am Main. A fost creată printr-o lege aparte, din 26 iulie 1957, înlocuind *Bank Deutscher Länder*. Deși capitalul său de bază aparține statului federal, în exercitarea funcțiilor sale nu este subordonată directivelor guvernului federal. În fiecare land dispune de o centrală de land și de sucursale.

Deutsche Bundesbank este singura bancă abilitată în emiterea bancnotelor; ea este casă bancară a statului și efectuează operații bancare pentru *Bundesbahn* și *Bundespost*. Reglează circulația monetară și creditarea în economie și, totodată, se îngrijesc de buna desfășurare a schimbului de plăti în interiorul țării și cu străinătatea.

Din sistemul bancar al RFG mai fac parte și așa-numitele institute de credit - bănci de credit, centrale de virament, case de economii, pentru construcția de locuințe și altele, al căror număr se ridică relativ recent la peste 4.900 și aveau, împreună cu numeroasele lor oficii, peste 600.000 salariați.

"Economile individuale", detinind un loc-cheie în procesul economic ce se desfășoară în "economia socială de piață", un rol de seamă în funcționalitatea acesta revine *ordoreformelor juridice referitoare la întreprinderi* (Unternehmen); între acestea figurează: comerciantul individual, societatea comercială publică (OHO), societatea pe acțiuni (AG) și societatea în comandită pe acțiuni (KGa.A.).

Comportamentul întreprinzătorului se înscrie în plană unor multiple relații juridice, care, în plus față de regimul ordoreformei întreprinderii, mai include prescripțiile pentru cumpărători, regimul publicitar, răspunderea financiară și fiscală, regimul contractual etc. Statutul "comerciantului" și cel al "firmei" sunt riguroz reglementate, implicând garanție și responsabilitate personală.

O ordoformă esențială în configurația și funcționarea "economiei sociale de piață" este concurența. În RFG ea se prezintă ca o *concurență apt-functională* (funktionsfähige Wettbewerb), ceea ce, după părere noastră, echivalizează cu o transpunere a așa-numitei "concurențe perfecte analogice", sugerată de W. Euken, sau a așa-numitei "concurențe practicabile", sugerată de J.M. Clark. Sub formă normală, o găsim consacrată, inclusiv antitetic, în *Legea împotriva concurenței necinstituite* (das Gesetz gegen unlauteren Wettbewerb) și, mai ales, în *Legea împotriva restricțiilor concurențiale* (das Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen), care a fost adoptată abia în 27 iulie 1957, după lungi controverse politice. *Concurența apt-functională* este o ordoformă menită să asigure echilibru de putere pe piață. În "economia socială de piață" ea coexistă cu alte forme de putere pe piață, precum oligopolul, care poate perclita concurența, monopolul, care înfăptuiește concurența, și cartelul, care, ca înțelegere sau asociere între întreprinderi, poate genera restricții concurențiale, dă unătoare nu numai unei piețe individuale, ci chiar economiei țării.

În cadrul ordococoncurenței, privit în extenso, se află și *piața muncii* (Arbeitsmarkt); aceasta nu cade însă sub inci-

denta legii din 27 iulie 1957 (cea ce contrastează cu stipulațiile legilor anti-trust adoptate în secolul trecut în Canada și SUA). Ca ordoformă, piața muncii din RFG este reglată în *Legea fundamentală* (care consacră libertatea profesiunii și a locului de muncă, precum și alte libertăți ce vin în întâmpinarea accederii la muncă), în *legea asupra stabilității condițiilor de muncă*, în *legea promovării muncii*; legislația cogențiunii normează și ea aspecte ale pieței muncii (pentru detaliu, vezi *Sfera Politicii* nr. 8/1993).

O ordoformă principală și chiar esențială a "economiei sociale de piață" este și proprietatea privată; ea coexistă cu două ordoforme de proprietate considerate "înregitoare", anume proprietatea de drept public și proprietatea cooperativă. Aceste ordoforme joacă un rol important în taxonomia ordoformelor întreprinderilor și, în general, a unităților economice. Proprietatea de drept public este constituită pe trei palieri – federal, de land și comună; ea a crescut în 1990, ca urmare a unificării statale, dar se află în curs de efilare, prin convertire în proprietate de drept privat. În acest scop, pentru noile landuri a fost creat un oficiu de custodie (Treuhänderanstalt), iar procesul are loc printr-o injectare colosală de fonduri de investiții.

De ordoformele întreprinderilor și de cele ale proprietății se leagă strâns ordoforme de planificări, în cadrul căror copleșitoare sunt *ordoeconomiiile planificării civile*, care sunt legate oarecum de cele ale *conducerii prin mărime globale* (Global Steuerung), constituie la nivel macroeconomic.

În mod firesc, în "economia socială de piață" un loc principal ocupă *ordoforme financiare*, inclusiv cele *fiscale*, care se cuplă cu ordoformele monetare și bancare și se constituie drept cadre al unor importante relații bănești interne.

Mentionăm și ordoformele relațiilor economice internaționale, denumite global *ordoeconomie externă*, și care constituie cadrul comerțului exterior, cooperării economice internaționale, fluxului internațional de capitaluri, relațiilor valutar-financiare etc.

În legătură cu această relevanță, menționăm că marca germană face parte din *Sistemul Monetar European* (European Monetary System), înființat în 1979 în vederea stabilizării cursurilor de schimb ale monedelor ce aparțin țărilor Pieței Comune: reperul stabilizator al sistemului este ECU (European Currency Unit), unitate monetară europeană comună a cărei valoare se determină în funcție de un "cos" de 12 valute, în cadrul căruia DM detine o pondere de peste 30%. Desigur, s-ar mai putea invoca și alte ordoforme de integrare economică europeană sau ale desfășurării relațiilor mondo-economice care își pun amprenta asupra funcționalității "economiei sociale de piață".

Un vîs set de ordoforme conținătoarează *ordosocialul*. Legea fundamentală stipulează că RFG este un *stat social*, iar o impresionantă legislație normează parteneriatul social (în cadrul căruia cogențiunea ocupă un loc central), securitatea socială (cu numeroasele sale componente: asigurarea pensiilor, inclusiv a pensiilor suplimentare oferite de întreprinderi, asigurarea în caz de boală, în caz de accident, alocarea bănească pentru copii, despăguirea socială pentru victimele războiului, ajutorul social, protecția socială a femeii și a familiei, protecția muncitorului). Ordosocialul este simptomatic pentru configurația modelului german de economic de piață.

Așa cum s-a mai spus, ordoformele "economiei sociale de piață" se află în interdependență cu celelalte ordoforme ale societății. În primul rînd cu ordoforme juridice și politice; ca urmare, "economia socială de piață" se îngemănășă indisolubil cu statul de drept democratic. În fine, "economia socială de piață" se

sprinjă nemijlocit pe normele morale, pe învățămînt și cultură, de unde își însușește mijloacele necesare bunei sale funcționări.

Sistemul politico-economic

În funcționarea sa, "economia socială de piață" răspunde nu numai unor "teluri supreme", care au fost menționate mai sus, ci și unor "teluri economice globale", unor "teluri sociale", precum și unor "teluri structurale". Realizarea lor reclamă definirea unor obiective, iar pentru atingerea lor devine necesară utilizarea de către stat a unor instrumente și luarea unor măsuri. Astfel, în funcționarea sa, "economia socială de piață" se afirmă ca un sistem politico-economic. Actorii din cîmpul acestuia, în primul rînd guvernanci, sunt chemați în mod obiectiv să valorizeze ordoforme normate juridic sau moral, altfel spus, să asigure eficiență cadrului în care se desfășoară, în chip natural, procesul economic și societal, ceea ce devine verificabil și supus aprecierii prin raportare la gradul de realizare sau nerealizare a telurilor intrinseci ale ordo-totalității.

"Economia socială de piață" răspunde următoarelor "teluri economice globale": 1) stabilitatea nivelului prețurilor (implinind stabilitatea valorii banilor); 2) un nivel înalt de ocupare a forței de muncă (tinând către ocupare deplină); 3) echilibru balanței de plată; 4) creșterea economică proporțională și continuă. Această enumerare nu consacră nici priorități, nici ordine șerhnică.

Deși sistemul politico-economic al RFG s-a angajat *ab initio* în realizarea acestor teluri, ele au fost formulate oficial, pentru prima dată, în *Legea asupra constituiri unui consiliu de experti pentru avizarea dezvoltării economice globale* (Gesetz über die Bildung eines Sachverständigenrates zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung), din 14 februarie 1965, iar apoi, în *Legea privind promovarea stabilității și creșterii economice* (Gesetz zur Förderung der Stabilität und des Wachstums der Wirtschaft), din 8 iunie 1967.

"Telurile sociale" cărora le răspunde "economia socială de piață" constau în promovarea dreptății sociale, a securității sociale și progreselor sociale. Ele sunt indisolubil legate de "telurile economice globale", ceea ce este explicabil, în primul rînd, în virtutea rolului distribuirii și redistribuirii venitului național în realizabilitatea lor.

Cit privește "telurile structurale" hărăzite "economiei sociale de piață", ele se concentrează în ameliorarea "infrastructurii materiale și personale", în ameliorarea structurii regionale (implinind creația ordospatialului corespunzător procesului economic eficient) și în ameliorarea structurii ramurilor.

La coordonarea politiciei economice și financiare își dau concursul *Consiliul Conjurătural* (der Konjunkturrat) și *Consiliul Planificării financiare* (der Finanzplanungsrat) din partea puterilor publice centrale și locale, precum și Consiliul Expertilor (der Sachverständigenrat), alcătuit din 5 experti independenți, denumiți în limbaj popular "cei cinci înțelepti".

În luna ianuarie a fiecărui an, guvernul federal prezintă în Bundestag și în Bundesrat un raport economic avizat de Consiliul Expertilor. Raportul conține și o prezentare a obiectivelor politico-economice și financiare urmărite pentru anul în curs, precum și a politicii economice programate în perspectivă.

Așa cum rezultă din practica "economiei sociale de piață", politica economică având drept tel stabilitatea prețurilor se înfăptuiește prin anumite intervenții con-

certante. Legea care reglementează activitatea DBBk fixează acesteia sarcina expresă a realizării stabilității valorii banilor, ceea ce implică stabilitatea prețurilor în interior și stabilitatea cursului de schimb al DM (rețete, valoarea banilor în exterior). Deutsche Bundesbank activează consecvent și cu mare rigurozitate spre a influența adevarat masa monetară, folosind în acest scop un vast instrumentar politico-monetary (politica de scont, politica de lombard, politica rezervelor minime, politica de *open market* și altele) sau de domeniul finanțării (precum formarea capitalului de risc – Venture Capital – și altele (cele mai multe fiind preluate din practica bancară americană).

Deoarece prețurile stabile ar putea să nu rezulte din desfășurarea naturală a procesului economic, intervențiile politico-concurențiale vin și ele în întâmpinarea telului stabilității prețurilor. Politica de protecție a consumatorilor, complexă, fermă și plină de succese, are și ea contingență cu realizarea acestui tel.

În legătură cu telul ocupării înalte a forței de muncă, măsurile corelativ vizează, ca peste tot, stimularea creării de locuri de muncă prin investiții, dar, în plus, prin ample acțiuni de formare și reciclare profesională. În ultimii ani, "piatra de încercare" a sistemului economic a devenit diminuarea somajului, ceea ce angajează concertant politica de ordin conjunțural, inclusiv politica de stabilitate sau anti-criză, politica de creștere economică și cea de dezvoltare a relațiilor economice externe. Are loc o reevaluare a "costului muncitorului-oaspete". Un impediment suplimentar s-a constituit după unificarea statală, ca urmare a necesității lichidării, unui "somaj mascat" imens, de cîteva milioane de persoane, existent în fosta RDG.

Echilibrul balanței de plată se sprinjă în chip copleșitor pe o balanță comercială puternic excedentară, la care concurează creșterea productivității muncii și diminuarea costurilor de producție, iar, în ultimă instanță, competitivitatea crescindă a mărfurilor și serviciilor oferite.

Deși ritmurile economice nu mai sunt atât de înalte ca în vremurile când se vorbea despre "miracolul economic german", telul unei creșteri susținute a economiei rămîne constant, căci se consideră că, în condițiile realizării sale adecvate, greutățile și neajunsurile economice și sociale pot fi mai ușor contracarate.

În privința realizării telului dreptății sociale, politicii veniturilor îi revine un rol important, în cuplaj cu politica de prețuri. Decalajul între venituri este, în RFG, mai mic decât în alte țări dezvoltate, iar structura modularului conduce-execuție încurajează efilarea primei laturi și simplificarea celei de-a doua, ca și reducerea ecartului de remunerare între maiștru și muncitorul înalt calificat.

De politica veniturilor este strâns legată politica averilor. În instrumentarul acestia intră nu numai mijloacele fiscale, oarecum reactive față de discrete, ci și mijloace active, între care se numără participarea la capitalul întreprinderii, economisirea salarială și altele. Răspindirea avutiei vizează creșterea independenței economice individuale, constituind unui antidot al fluctuațiilor ce pot interveni în captarea de venituri certe de către populație, efilarea securității sociale.

Corelativ telurilor structurale, măsurile promovate au în vedere astăzii dezvoltarea așa-numitului *human capital*, prin *human investment*, cît și ameliorarea infrastructurii materiale.

În politica ordo-spatială se pune accent acasă pe egalizarea dezvoltării economice a noilor lende cu cele vechi, iar, de peste un deceniu, pe asigurarea echilibrului ecologic: se vorbesc chiar de "economie de piață ecologică".

Politica structurală la nivel macroeco-

nomic ia în considerare la o înaltă cotă exigentele progresului tehnic și științific, cele demografice, cele ale penuriei de resurse energetice și de materii prime, conturindu-se măsuri de domeniul politicilor industriale, agricole, energetice etc.

Politica bugetară și cea fiscală, prin destinația cheltuielilor și prin constituirea resurselor, este subordonată în mod expres telurilor economice globale, celor sociale și celor structurale. Datoria publică este relativ ridicată, dar de către timp a intervenit o reformă financiară semnificativă.

Sistemul politico-economic cuprinde și o bine conturată politică microeconomică. Ca în orice economie dezvoltată, întreprinderile vizează obținerea de beneficii; în cașt scop este utilizat un vast instrumentar tehnic și managerial, captat, în parte, din practica, evaluată critic, a întreprinderilor americane. Strategia contrară este răspîndită, iar procesul contrară întreprinderilor a evaluat progresiv, în posida sprijinului ce se acordă întreprinderilor mici și mijlocii.

Trebuie remarcat faptul că, în prezent, sistemul politico-economic al "economiei sociale de piață" își accentuează tenta internațională, astăzi ca urmare a adîncirii proceselor integratoriste în Piata Comună (din care RFG face parte), cît și a tentației de însușire a rezultatelor sale pozitive de către diverse țări europene.

În prezentarea făcută concepției și practicii "economiei sociale de piață" am adoptat ceea ce F. Bilger numește "obiectivitate simpatică", renunțând la analiza critică. Fără îndoială, "economia socială de piață" nu este lipsită de "umbre" și, după unii, nici de pericole. Ea este însă concepută ca un sistem deschis, cu spații libere. Simomatic actualmente este faptul că se are în vedere o reevaluare a socialului, spre a fi mai bine corelat cu dinamica produsului social, iar intervențiile "neconforme pieței" sunt reconsiderate. □

Bibliografie

- Alfred Müller-Armack, *Soziale Markt-wirtschaft*, în: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Bd. 9, Stuttgart etc., Gustav Fischer etc., 1956, p. 390-392; studiu dezvoltă "textul fundamental" – *Die Wirtschaftsordnung sozial geschen* și pe cel primordial – *Soziale Marktwirtschaft*, publicat în 1947 în "Wirtschaftsspiegel", la Wiesbaden.
- Fritz Ullrich Fack; Peter Hört, *Soziale Marktwirtschaft*, Freiburg und Würzburg, Verlag Ploets, 1990, passim.
- Udo Freier, *Chancen der Marktwirtschaft*, München, Management Presse, 1990, passim.
- Tatsachen über Deutschland, Frankfurt/Main, Societäts Verlag, 1993, passim.
- H. Jörg Thieme, *Soziale Marktwirtschaft*, Niedersächsischen Landeszentrale für Politische Bildung, Hannover, 1973, passim.
- Grundtexte zur Sozialen Marktwirtschaft, (Bd. 1), Stuttgart, New York, Gustav Fischer Verlag, 1981, passim; Bd. 2, Stuttgart, New York, Gustav Fischer, 1988, passim.
- Ludwig Erhard, *Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft*, Düsseldorf-Wien, Econ; Frankfurt/Main, Knapp, 1962, passim.
- Otto Graf Lambsdorf, *Zielsetzung. Aufgaben und Chancen der Marktwirtschaft*, Düsseldorf, Wilhelm Goldman, 1978, passim.
- VIRGIL IONESCU a graduate in Philosophy at Bucharest University, Ph.D. in economics at the Academy of Economic Sciences Studies of Bucharest. He authored studies and volumes on the history of Romanian economic thought and contemporary economic doctrines.

The Emerging Electoral Reform Debate

HENRY F. CAREY

In late May 1994, President Iliescu floated the idea of electoral reform to majoritarian system, as well as establishing a corporatist system of interest mediation. It was an interesting combination of proposals. The "century" of both authoritarian and democratizing corporatism has not been associated with the more pluralism British Westminster electoral system or the American one of single-member district presidentialism. With the exception of labor relations, the President has succeeded in creating a corporatist system of state directed NGOs,

though perhaps not that imagined by Mihail Manoilescu. The implication of the Presidential declaration is that he wants to close the loop on the more autonomous, interest-articulating NGOs, who are funded by foreigners. But he is not alone in advocating a change. The future studies Commission and some ruling party legislators have also advocated a majoritarian system. Is there something up Mr. Iliescu's sleeve? Or, are they misreading the experience from Western Europe, where most of the lessons have been learned?

The topic of what is the best electoral and governmental system for Eastern Europe was aptly considered a week later by Professor Mattei Dogan in his Key-note address at the Conference on National Reconciliation. This was the occasion of his first trip back to Romania after 47 years. One of the few comparative political sociologists who actually compares, the Director of the French National Center for Scientific Research argued for single-member district system with two rounds, the most recent French approach. The second round encourages voters to opt for moderates who might not be first past the post if there were only one round. All approaches have liabilities, and the risk with the Dogan proposal is that everyone's second choice, which could become first choice in the second round might not qualify. This deficiency is often remedied with the single-transferable vote method, which is presumably too complicated in the low literacy countries like Romania.

All things considered, the Dogan proposal is entirely sound, except for one matter. It is even easier to cheat in single-member districts. Instead of having to verify one national vote for parliament, this proposal would require 42 separate elections to verify.

The issues of electoral and governmental systems have been debated for a long time. All involve tradeoffs. In a sense, the debate is either sterile or philosophical because it often comes down to what the analyst's values are that he or she does not want to compromise. The two most classic, reform versus stability leads those of left of center to prefer PR parliamentarism and those right of center majoritarianism and presidentialism. But there is still room for analysis as the cases can be put to an empirical test.

The two most common criteria for evaluation, given the focus on Western Europe, has been democratic effectiveness, however defined, and democratic stability, most important of the regimes itself, but occasionally of the particular government. Arend Lijphart reminds us that unstable governments is not a condemnation of parliamentarism because Italy's instability has not harmed its effectiveness. Or so he thought. The massive clamor to throw the corrupt bums out after 45 years led to a major electoral reform, from PR toward majoritarianism. The result has been anything but miraculous and demonstrates that what looks better on paper may not necessarily turn out well. The Northern League may succeed in seceding. Indeed, I can foresee similar scenarios in Romania, if first past the post leads to a Transylvania-based party. The impulse toward regionalism there would have nothing to do with Hungary or Mayor Funar. The ethnoecentric texts would have forecast regional parties are more likely under PR. But study of countries like Pakistan and the Philippines show that first-past-the-post combined with personalistic parties can lead to fiercely strong, local parties like the MQM of Karachi and Hyderabad, the secessionist Jiyah Sindh in interior Sindh.

The lack of consensus in the first world about first world electoral and constitutional systems makes generalizing to the second world a perilous exercise. Suffice it to say, the ideal types of presidentialism, prime ministerialism, PR and majoritarianism do not exist anywhere. Let us also note that Westminster democracy, what Sartori calls premiership, is really a different system from multi-party systems, based on reinforced cleavages with limited opportunities to throw the

bums out. If you agree with Huntington that strong party systems are the most important, or others Almond and Powell, who emphasize moderate political cultures that aggregate interests inside parties, you obtain different implications for electoral and government systems. But we can imagine situations where the degree of polarization of a party system are entirely independent of either the electoral or government system. And, we have only spoken of the case of countries with significant political development, where interests are articulated, communicated and aggregated by institutions which people are not only socialized to obey, but are also worth obeying intrinsically.

I do not believe any of these systems are panaceas, but I can assert that PR of prime-ministerial dogmatism can be just as easily disconfirmed as majoritarian or presidential dogmatism. If we can agree that neither the electoral or governmental system is at best a necessary, but not a sufficient condition for democratic stability, we have, at best, a very complex argument, conditioned by ifs, buts, and as they abbreviate in Romania a.s.o. Given this convoluted web, perhaps the focus of the discussion would be better stated in terms of what each type of system requires to function and ask whether certain political cultures, and state and society structures suggest manifest weaknesses. For example, if we can agree that parliamentarism requires strong, autonomous parties, then we can agree that Romania's weak political and civil society is not an auspicious environment for parliamentarism. If we can agree that presidentialism requires stronger checks and balances based on rule of law, we would also reach the same conclusion. This is the point, why are we worrying so much about the type of system, rather than the quality of its institutions and the activity of its culture.

Many academics have worried greatly about the issue of whether or not initial constitutions or electoral laws are majoritarian, proportional, or consociational on the one hand, or presidential, semi-presidential, or semi-parliamentary, or parliamentary. One commentator, Arend Lijphard has advocated proportional representation in all cases, and Juan Linz parliamentarism. But there has not been a word expressed over whether and how any of these factors affect electoral accountability. Part of the reason is that these analysts have largely studied transitional regimes in South America, southern and central Europe, but not Central America or South-eastern Europe. The elections in Bulgaria, Romania, Albania, Moldova, Ukraine and the rest of the Soviet republics, and in Russia itself are all, to put it mildly, extremely suspect. In other words most of the Eastern Europe do not even have a functional electoral system. One group from the London Helsinki committee estimated that the turnout was well under the fifty percent required to ratify the constitution, but that most observers wanted Yeltsin to win, and failed to notice the short lines at polling stations. However, they concluded that the official 54.8% was actually 36.1%¹ (the specificity of the calculation is rather silly, but the 19% difference is instructive). Professor Mark Almond of Oxford University, who was part of the Helsinki group, has also visited other unverified elections in Eastern Europe, including Romania, whose elections he said were of dubious validity.

Majoritarianism promotes two party systems, so says "Duverger" law. This

promotes interest aggregation inside party leadership. But majoritarianism has not kept the Pakistani army and bureaucracy from deciding all foreign and defense policy questions and ensure that no money would be left over for education and health. The only domestic policies decided in Romania outside of the Cotroceni Palace and SRI headquarters are decided at IMF headquarters in Washington. It is certainly not the legislators, or their commissions. Majoritarian electoral reform would not change this situation in the least. This underscores the critical importance not to put the cart before the horse. Just because *Evenimentul Zilei* writes an editorial about electoral reform, aping Italy's majoritarianism in hopes of ending corruption does not mean Romania needs such a change. This best selling paper, managed by former communist editors and publishers never printed a single article raising suspicions of the absurd claim that the 14% nullification rate in the 1992 parliamentary elections resulted from confused Romanian voters attempted to stamp their ballots twice. In my two years of teaching in Romania, I was occasionally accused of considering Romania to be a "banana republic" but I would never claim that Romanians are so stupid.

Majoritarianism is theoretically preferable by aggregating interests inside parties, encouraging compromise and collective responsibility. PR showed its vile potential in Weimar as the greater of two evils. Romania has a two coalition system, but what it does not have is the rule of law or a functioning electoral system. To discuss majoritarianism, unless it raises the more basic issues, is a dangerous distraction. What Romania needs is electoral institutions and implementation. Indeed, it has no electoral system. In the six key indicators: registration, voting, counting, reporting, accounting, and reviewing the results, Romania ranks a distant last by far compared with Nicaragua, Haiti, El Salvador, the Philippines and Pakistan. Moreover, it is the *only* case whose electoral system actually became worse the second time round in terms of limiting non-partisan electoral monitors, and even came close to forbidding their participation at all. Interestingly, the country that had the most right to be offended by these comparisons, the Philippines, undertook the most dramatic improvements in its electoral system. And, not coincidentally, the Philippines is well on its way to become the next East Asian Tiger, with a stock market that rose 150% last year, first in Asia. But Filipinos took the criticism of its electoral system sincerely and took action. Not coincidentally, the non-permanent Romanian electoral commission had representatives at the May 1992 Philippine elections, but instituted not one of the Philippine electoral reforms in the Romanian vote in Sept. 1992.

Germany may have the best constitution on paper, for example, but some said the same about the Weimar constitution at the time. Germany's post-war success may little to do with its constitution and more to do with what both Lipset and Dahrendorf attributed to their attributed to the post-war German's sense of civic duty. Perhaps it was what Pavel Câmpeanu suggested at the same conference, a sense of guilt and shame, traits that are completely absent in Romania. If you will forgive me, this is the most shocking aspect of its political culture. The Orwellian refrain, "We were the victims pervades the speech of the ruling class". Or perhaps we should heed the economists

who attribute the German miracle to the relatively rare situation where Keynesianism worked because of the excess capacity that could respond to pump-primed demand, but without the Weimar temptation to print money.

Instead of just looking at Western Europe, which is an appropriate normative model, we should also examine other nascent democracies for causal relationships. Significant rigging occurred in Pakistan's majoritarian system and Romania's proportional representation. So, the electoral system alone cannot explain the difference. When I am in Pakistan, I feel that the country desperately needs PR to prevent its rule by feuds, who go into politics by cheating to gain greater economic advantages. The same motive can be attributed to most Philippine and Romanian politicians. It can be hypothesized that the business of politics in these three countries occurs regardless of electoral system, though the majoritarian systems in the Philippines and Pakistan encourages more free agents, where the centralized control fostered by PR requires the thieves to be disciplined by the chiefs in the Romanian presidency and intelligence agencies. However, Pakistan's state bureaucracy and army finds the lawlessness and corruption of the political class most convenient whenever it wants to change the government. Professor Dogan has called "mimic democracy" for pre-War Romania, which applies to Pakistan's bureaucratic establishment's president as the surrogate for the king. Now, Romania has a King in exile who has accused the ruling party of rigging elections, something his father and grandfather encouraged, and a King in Cotroceni who would manipulate the electoral system as necessary, regardless of its type. Corruption and rigging has purchased the loyalty of the political class of all three countries, though that loyalty is conditioned by continuous lawlessness. In and of themselves, state-controlled elections are more dangerous than machine elections based on patronage because of the fewer checks and balances on the former. But we know well that all these things are never equal.

Such analysis is further complicated by the fact that the distinctions between system types is not obvious. This is not just because there are semi-presidential systems in countries like Pakistan, Haiti, and Romania based on the Gaullist constitution. Professor Dogan teaches us that the differences between countries may be less than the differences inside countries. Stated differently, certain classes and sectors inside different countries may be more alike than different classes and sectors within a country.² If there are eight Spains to compare with four Finlands, and perhaps, three or four Romanias (not counting its intellectuals, which is a world onto itself), then there are at far more than just ideal types. The automatic majorities of Thatcher, Reagan and Iliescu and the paralyzed legislatures under Carter, Major and Chamorro not only indicate the trans-systemic similarities among systems based on whether there is a functioning majority or not.

What distinguishes the different types of rigging regimes, using the Romania and Pakistan as exemplars, is the different type of electoral system. Single-member districts make it difficult to count on continuous victories. So the Pakistani establishment utilizes the Roman "divide and rule", that is when the feudal lord politicians that monopolize all but a few urban seats are not doing it to themselves.

When there is establishment-manipulated, public dissatisfaction, "democratic" Pakistan exemplified pre-War Romania's mimic democracy. The king, in this case, the President, following the Army Chief's orders as to when to dissolve parliament and throw the bums out, by appointing a provisional government for up to ninety days, which rigs the election by hook or crook.

Occasionally this device does not work, as in mid-1993, when the third snap election in five years became a bit much, even for Pakistan's inactive society. With proportional representation, the pre-War Romanian model of mimic democracy is not possible because the King, in this case the President, is not willing, at least so far, to let the hardline opposition win the majority of parliament, which it really did in 1992, and which it would more clearly if there were real electoral laws. But PR allows the state to control parties, which maintain what is called in the West strict party discipline because the candidates are chosen centrally, that is the president's staff and intelligence agents pick the legislative candidates and order them how to vote, which is just about the only time are present, even during the current budget debate.

The electoral system could be significant, if Romania is like Pakistan, because Cotroceni and the SRI might not make the ruling coalition its rubber stamp with Westminster-type parliamentarism. Too many candidates would develop independent power base. In that case, Romania would become like pre-War Romania and present day Pakistan with the president dissolving parliament and forming governments based on coalitions of compliant parties in the opposition. Indeed that would have to be the Romanian establishment's strategy, if the European parliament requires the 1996 elections to

meet minimum standards of credibility, where fourteen percent nullifications cannot happen – regardless of what explanation one might want to give for it, the official version of Romanian stupidity or the result of sleight hand.

Either way, the real villain is parliamentarism. That will allow the state, represented by a "neutral president" to choose the cabinet based on who is willing to pact with it. His neutrality reflects the priorities of the worst legacy of British colonialism : the Pakistan army and civil defense or the worst legacy of Soviet imperialism, the *nomenklatura*. What would happen if Pakistan and Romania had presidentialism ? Well, in fact they already have it, but is the parliamentary facade that hides it in their semi-presidential regimes with parliamentary cabinets. What is Giovanni Sartori's preference require a civility among the political class that is usually lacking in aspiring democracies, and thereby can worsen rather than alleviate political polarization. Sartori would never consider Romania, Haiti, and Pakistan to be democracies or even aspiring democracies. They are systemically designed to prevent the formation of a real party system and autonomous public opinion information. □

NOTE:

1. BBC NewsHour, 5 May 1994.
2. *How to Compare Nations*, pp. 17-18.

HENRY F. CAREY is a Ph. D. candidate at Columbia University, Visiting lecturer at the Bucharest Polytechnic Institute, and Director of the Bucharest Social Centre.

Dificultățile obiective și subiective ale edificării unui sistem european de securitate și cooperare

IACOB PRADA

Se poate afirma că obstacolele pe care Europa le întâmpină în realizarea, într-o vizion unitară, a cooperării în domeniul securității multilaterale între statele care o compun și au originea în situația deosebit de complexă ce caracterizează comunitatea internațională de pe continentul nostru.

Această complexitate rezidă în manfestări combinate la nivelul diferitelor planuri ale moștenirii istorice, pe de o parte, și al realităților geo-politice, economice, militare, instituționale, strategice și socio-culturale actuale, pe de altă parte.

Prezentarea lor explicită și succintă poate fi făcută, în esență, potrivit ordinii de prioritate și în forma de mai jos.

1.1. Împărțirea Europei, de-a lungul perioadei postbelice, în două blocuri politico-militare opuse poate fi considerată ca fiind, poate, cel mai greu balast ce împiedică asupra încrederei, deschiderii și acurateții raporturilor dintre statele care o compun.

Așa de mari au fost acumulările de suspiciune reciprocă, încât ele și-au pus amprenta nu numai asupra mecanismelor de formare a imaginii despre fostul adversar, ci inclusiv asupra felului în care se consideră că poate fi perceptată propria imagine de către, deocamdată, prea de curînd noii parteneri.

Consecința primă o reprezintă evidența dificultate de comunicare, iar ceea ce derivată constă în prudență, uneori excesivă, ce caracterizează, în mai mare sau mai mică măsură, acțiunile statelor din ambele foste tabere. Deși miza – securitatea comună – este aceeași, iar valorile și normele în numele căror se exprimă poziții sănătoase și declarative împărtăsite, totuși meșajul nu are răsunetul scontat.

Aceasta se explică nu numai prin inertialitatea funcționării suprastructurilor socio-culturale programate să funcționeze în sensuri diferențiale de o jumătate de secol. Chiar presupunând că a fost dementiat resortul ideologic al mecanismelor propagandei adverse – ceea ce poate să nu fie întru totul adevărat – a rămas validă o suficientă parte din motivația în temeiul căreia se cultiva și încă se mai cultivă, ca un reflex conditionat, diferențele reale de valori și norme dintre "cele două Europe".

Aspectul merită a fi tratat cu atenție cu atât mai mult cu cît nu poate fi trecut cu vedere faptul că astfel de diferențe sunt generate de existența unor deosebiri infrastructurale rezultate din divizarea, în fapt, de secole a Europei în două părți, conform dinamicii intereselor și rapo-

In his study the author wants to put in the open the most important, in his view, objective and subjective difficulties of the nowadays attempt to build up an effective European framework of security and co-operation.

There are presented the cost aspects, resources and the rational steps that should be done in order to overpass the present problems.

turilor de forțe dintre centrele care au dominat vestul și estul continentului.

Observarea și analiza, chiar sumară, a efectelor pe care existența acestor fenomene le inducă asupra calității relațiilor internaționale europene poate conduce la următoarele concluzii:

– în incidența lor a înregistrat o curbă descendente, în general, în ultimii patru ani;

– în detaliu, după depășirea "lunii de miere" a raporturilor intraeuropene, pot fi decelate curbe ascendente privind anumite manifestări-cheie din comportamen-

tul unora dintre foștii adversari în domeniul politiciei de securitate;

– deși, comparativ, astfel de fenomene par să se situeze la un aproximativ același nivel de frecvență cu cele implicând raporturile dintre fostele state membre ale Tratatului de la Varșovia, acestea prezintă un grad de periculozitate sporit datorită faptului că pot fi interpretate ca semne ale recrudescenței foștii adversități vest-est;

– în parte, aceste procese pot fi apreciate ca fiind rezultatul acțiunii unor cauze care exced necesarului funcționării mecanismelor de autoprotecție națională;

statală;

– la originea excedentului cauzal al menținerii și, în cazuri sau zone aparte, al acutizării tensiunilor dintre centre de structuri de putere situate pe axa vest-est pot să se afle acțiuni interese, în mod deliberat inițiate și concertate.

Percepția existenței manifestărilor antagonice între interese divergente localizate pe axa vest-est dobîndește o consistență aparte mai ales în ceea ce privește raporturile dintre Rusia și țările Comunității Europene și, în subsidiar, între Rusia și noile democrații din Europa Centrală și de Est.

1.2. Pericolul (real) al perpetuării divizării Europei, ca urmare a menținerii inegalităților structurale, economice și sociale deja cunoscute și aparținței altora noi constituie un alt obstacol de fond al realizării unui sistem efectiv de securitate și cooperare în Europa. În virtutea faptului că cea mai păgubitoare succesiune a unui curs negativ este continuarea lui, menținerea în vigoare a unor din cauzele și condițiile care contribuie la perpetuarea unei divizări – și, în consecință, a opozitiei – între vest și est nu reprezintă altceva decât condamnarea, cu bună stință, a Europei la instabilitate și insecuritate.

De parte de a fi simplă, prin multitudinea aspectelor – de natură politică, militară, economică, umanitară, geografică, filosofică – pe care le incumbă, problema nu-și poate găsi formularea și cu atât mai puțin soluționarea în mod simplist.

Cum orice abordare a securității comune de pe pozițiile altor interese decât cele ale comunității general-europene este un atentat la securitatea fiecărei entități național-statale din arealul în cauză, poate fi apreciată ca fiind de la sine înțeleasă nu numai necesitatea convenirii unei baze de dialog la un nivel minimal, ci și obligativitatea de a se actiona în scopul obținerii de progrese în direcția afenuării și diminuării acestor diferențe, în chiar condițiile existentei și manifestării lor.

O astfel de întreprindere presupune:

– acceptarea existenței, ca pe un fapt de viață, a diferențelor manifestate atât între Europa Occidentală și Europa Centrală și de Est, cât și între statele aparținând ambelor categorii;

– analizarea și luarea lor în considerare de către statele și organizațiile internaționale intereseate în realizarea securității europene;

– convenirea, la nivelul comunității

europeene în sens CSCE, a unei strategii unitare, pe termen mediu-îndepărtat, de atenuare și eliminare a diferențelor generatoare de tensiuni printr-o judicioasă armonizare a intereselor particolare și colective de securitate.

Abordarea din această perspectivă a realităților europene implică renunțarea, de către ambele părți, la a recurge la soluții excesive și adoptarea unei strategii de înfăptuire stadală și progresivă a obiectivelor urmărite.

1.3. Existenta statelor neutre și nealiate în peisajul Europei contemporane constituie o realitate de care este necesar să se țină seamă. Propria experiență a acestora, uneori seculară, în ceea ce privește natura interferențelor dintre situația securității naționale și dinamica problematicii securității zonale și regionale este de așteptat să constituie un argument care să le determine să se manifeste inertial în raport cu abordările sau inițiativele cu vocație pan-europeană, cu caracter revoluționar.

Desigur, actualul proces de deschidere și transparență, prin care interdependența între interesele de securitate din spațiul euro-atlantic și-a pus amprenta asupra relațiilor politico-militare din arealul de referință, a influențat și influențează, mai ales în perioada post-Război Recă, participarea țărilor din această categorie la viața internațională. Exemplul elocvent îl constituie modul mai nuanțat, uneori de-a dreptul angajant, în care respectivele state s-au raportat la unele proceze de interes general-european, cu referință explicită la domeniul securității: adoptarea de măsuri de întărire a încrederei și securității, instituirea regimului de "Cer Deschis", participarea la Parteneriatul pentru Pace. O notă aparte o reprezintă antrenarea unor țări neutre și nealiate în inițiative zonale/subregionale vizând acțiuni concertate, la diferite niveluri, în domeniul securității comune.

Oricum, este de prevăzut ca, pe termen scurt-mediu, țările neutre și nealiate de pe continent să se raporteze, în continuare, la problema constituierii unui sistem general european de securitate mai curind prin prisma statutului lor tradițional, decât prin cea a încă incert asumatului și insuficient conștientizatului statut de membru activ al comunității internaționale. Este de presupus, prin urmare, ca – datorită rolului deținut în structura și echilibrul puterii (zonal și regional), al rolului și pozitionei lor geopolitice, a viziunii specifice asupra propriilor interese de securitate, precum și al modului în care respectivele interese ar putea fi soluționate în context continental – acestea să-și pună în continuare amprenta asupra formulei/formulelor de convenire și realizare a unui sistem european integrat de securitate și cooperare multilaterală.

1.4. Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), ca produs al Războiului Rece, încumbă, prin însuși felul în care a fost instituită, ideea existenței Europei ca un conglomerat de contradicții ireductibile, caracterizată de un ridicat potențial exploziv. Într-o lățime însă, societățile și interrelațiile europene au evoluat spectaculos, dar CSCE – instituție care și-a adus o contribuție de esență la declanșarea și derularea procesului înnoitor – nu a reușit să țină pasul cu această realitate internațională dinamică și complexă.

Temerile cu privire la dimensiunile consecințelor susceptibile să decurgă de aici au fost confirmate de proliferarea și

acutizarea contradicțiilor intereuropene, inclusiv transformarea lor în focare sau chiar zone de război.

Având în vedere faptul că ceea ce reprezintă balast în starea de securitate a Europei constituie consecințele acțiunii unor cauze multiple, s-ar putea spune că CSCE, ca organizație, are, de asemenea, rolul său în complexul causal care l-a generat nu atât prin ceea ce a făcut, cît mai ales prin ceea ce nu a reușit să întreprindă pentru prevenirea, atenuarea și/sau lichidarea tensiunilor generatoare de conflicte. Rol care, la rândul său, își are originea în slăbiciuni apartinând deopotrivă CSCE și cadrului internațional euro-atlantic-asiatic, cu toate elementele și relațiile ce îl compun.

Dintre acestea, CSCE-ului i-ar putea fi imputabil:

- extensia bruscă a numărului de membri, neprecedată și neurmărită de măsuri care să facă posibilă integrarea lor *de facto*, organică în organizație, menținându-i și chiar sporindu-i congruența funcțională;

- incapacitatea de a asimila noile aspecte cu care a fost confruntată datorită schimbării tonusului conținutului relațiilor internaționale de după 1989-1990 și largirii cadrului de cuprindere geo-politică și problematică;

- limitarea, în mare măsură și pentru o nepermis de lungă perioadă, la o dezvoltare organizatorică internă de tip extensiv, proliferării organismelor de la diferite niveluri nefiindu-i asociate preocupările corespunzătoare de delimitare a atribuțiilor acestora în vederea asigurării funcționalității CSCE ca întreg;

- capacitatea limitată de a formula și de a promova obiective, teorii și tactici proprii – în concordanță cu interesele general-europene în numele căror s-a constituit – în măsură să concentreze și să canalizeze în mod adecvat eforturile comunității euro-atlantice;

- neglijarea importanței pe care o are pentru asigurarea echilibrului și perspectivei raporturilor intraeuropene lipsa expertizei și/sau a reprezentării adecvate a intereselor și pozițiilor statelor Europei Centrale și, mai ales, ale celor din spațiul fostei URSS, exceptând Rusia;

- promovarea cu predilecție, în organismele sau prin documente CSCE, a acelor poziții și valori care corespund structurilor sau unor puteri occidentale.

1.5. Suprapunerea instituțiilor europene din domeniul cooperării și securității – sub aspectul competențelor și a sferei de cuprindere geo-politică și problematica spațiului euro-atlantic – a condus la diminuarea substanțială și numai aparent surprinzătoare a capacitații acestora de a influența în mod efectiv și eficient evoluțiile în planul securității și cooperării.

Efectele asupra stării și perspectivelor securității și cooperării general-europene ar putea fi sintetizate astfel:

- consum de resurse și energie în contestări reciproce și în încercări, deseori inopertune, de a afirma a unei înștiințări ce-să putea găsi alte forme, mai eficiente, de manifestare;

- irosirea unui moment deosebit de prielnic din evoluția Europei cind o abordare concertată, de pe poziții comune, a problemelor securității și cooperării europene s-ar fi putut solda cu rezultate spectaculoase, obținute într-un ritm ridicat;

- erodarea prestigiului respectivelor organizații sau centre de putere și, implicit, a capacitații de a influența unele evoluții deosebit de periculoase pentru stabilitatea, prezentă și viitoare, de pe

continent;

- oferirea de argumente – puncte de sprijin pentru pozițiile anticomunitare din Occident, concomitent cu apariția și accentuarea suspiciunilor în centrul și răsăritul Europei cu privire la credibilitatea procesului anunțat prin Carta de la Paris pentru o nouă Europă și Tratatul de la Maastricht;

- încurajarea curentelor nationalist-nostalgice din Rusia, înăsprirea pozițiilor acestei țări în planul relațiilor internaționale, în general, și în cel al raporturilor cu statele din "vecinătatea apropiată", în special.

1.6. Ambițiile imperiale și acțiunile corespunzătoare acestora – politica de super/mare putere și de promovare a zonelor de influență – și-au găsit continuitatea și după 1989, în forme și modalități diferite, în raport cu principali promotori și cu etapele parcuse de aceștia în ultimii 4-5 ani.

Situate diferit, potrivit cîstigurilor sau pierderilor suferite ca rezultat al încheierii Războiului Rece și confruntării ideologice V-E, marile puteri din spațiul euro-atlantic și-au adaptat din mers tonul și pretențiile privind rolul și locul în structurile internaționale de putere.

După o scurtă perioadă în care raporturile interoccidentale lăsau impresia de monolit, stridentele și diferențierile nu au înțîrziat să apară. Manevrind, anterior,abil în numele autonomiei europene în domeniul politicii externe și de apărare, Germania nu a ezitat, în scurt timp, să arate cît se poate de clar că este decisă să joace cartea propriilor interese. Sfîrșitul germane nu i-a fost dat un răspuns clar din partea Europei Occidentale. Consecința imediată și directă a acestei atitudini – confruntarea din spațiul fostei Iugoslavii – a găsit nepregătită inclusiv administrația americană și astfel a fost ratat momentul oportun pentru reechilibrare situatiei.

Corelații nu lipsite de sens și, se pare, inclusiv de temei conduc spre ideea redatării unei înțelegeri germano-ruse, cu astăzi mai periculoasă cu cît Rusia a ieșit, pe toate planurile, din perioada de expectativă. Actualizarea, în forme adeseori doar ușor nuante, a vechilor pretenții de superputere ale Rusiei, corroborată cu repătrunderea Germaniei în Europa Centrală și cu redefinirea, în general, a rolului acestei țări în Europa și în lume au complicat din nou situația de securitate și stabilitate de pe continent.

Consecințele și evoluțiile (succesive sau și concomitente), pe termen scurt-mediu, ale acestei situații ar putea fi:

- coordonarea acțiunilor germano-ruse pentru slăbirea pozițiilor NATO și ale SUA în Europa, în scopul revenirii la situația în care cei doi să aibă din nou precădere, dacă nu exclusivitate, în a hotărî asupra Europei Centrale și de Est;

- conștientizarea de către celelalte puteri europene a pericolului posibilului joc germano-rus și, în consecință, atenuarea rezervelor în sprijinirea pozițiilor SUA în Europa, în general, și în zonele centrale și de sud ale acesteia, în special;

- continuarea atenuării contradicțiilor dintre NATO și UEO pe fondul acceptării, de către ambele părți, a situației autonomiei europene în politica de securitate și apărare ca temei al funcționalității UEO ca pilon european al Alianței;

- revigorarea sprijinului statelor de pe continent pentru întărirea rolului CSCE în constituirea unui sistem de securitate colectivă în Europa;

- posibila ameliorare, în perspectivă mijlocie, a statutului țărilor din "vecină-

tatea apropiată" a Rusiei și a participării efective a acestora la procesul constituierii unui sistem european de securitate și cooperare (realizabilă însă abia după consumarea fazelor intermediare ale trecerii de la actuala recrudescență a ambiiilor ruso-germane la înfăptuirea unui nou echilibru în Europa).

1.7. Dubla natură a tranzitiei în care sunt angajate statele Europei Centrale și de Est constituie o povară în plus supratată de către acestea ca pret al astăzi de necesare realizării a unui sistem sigur și eficient de securitate europeană. Pentru a avea imaginea adevăratelor coordonate ale "notei de plată" pe care trebuie să o achite noile democrații este relevantă comparația cu situația în care se află, sub acest aspect, actualele membre ale Uniunii Europene.

Acceptând ideea că întreaga Europă se află în tranzitie, putem aprecia că realizările condițiilor minim necesare funcționării unui viitor sistem comun de securitate și cooperare îi corespund un cost minimal ce urmează să fie plătit de cei care, actualmente, se află cel mai bine plasați în procesul în cauză. Or, deoarece – în ansamblu lor – coordonatele construcției noii Europe sunt date de trăsăturile modelului occidental de funcționare a raporturilor internaționale și, implicit, costurile celei mai lesnicioase tranzitii.

Față de acest prim nivel, costurile pe care urmează să le suporte statele Europei Centrale și de Est se supratajează deatorită:

- tranzitiei de la sistemul economiei centralizate, de comandă, la cel al economiei de piață;
- procesului integrării în structurile europene.

In aprecierea disponibilităților – de alt ordin decât optional-politic – privind angajarea și parcurgerea cu succes a etapelor presupuse de construirea noii Europe comune, statele spațiului de referință se împart în două grupe distincte delimitate ca urmare a efortului, respectiv suprasforțului pe care urmează să îl facă. Aceasta grevează asupra capacitații lor de efort și, implicit, asupra auspiciilor edificării infrastructurii economice și sociale a sistemului cooperării și securității europene.

În ceea ce privește modul de structurare pe niveluri a costurilor tranzitiei, precum și felul în care perspectiva echilibrării balanței costuri-resurse influențează asupra înfăptuirii viitorului cadru al securității și cooperării se poate aprecia că:

- deși există voîntă politică pentru realizarea, într-o concepție convenită de comun acord, a cooperării și securității europene, dificultățile de natură economico-financiară corelate acestui obiectiv sunt foarte mari, mai ales privind participarea statelor central și est-europene;

- costurile preliminare ar putea fi sensibili diferențe, inclusiv privind statele occidentale, în virtutea concluziei că, deși se pleacă de la modelul vest-european, un viitor sistem de securitate și cooperare pe continent va purta, inexorabil, pecetea coparticipării și a celorlalte subregiuni ale continentului în toate fazele realizării lui, modificându-i inevitabil coordonatele inițiale, stadiile și finale;

- în virtutea caracterului unitar al securității europene și, implicit, a cointeresării – în fond – egale a tuturor statelor regiunii în asigurarea funcționalității sistemului securității comune, rezultă ca fiind firească inclusiv echilibrarea costului ce urmează a fi suportat de fiecare stat, prin redistribuirea supra-

(continuare în pag. 24)

(urmare din pag. 23)

sarcinii ce revine din start statelor Europei Centrale și de Est;

– în condițiile menținerii voinței politice necesare continuării integrării Europei în ceea ce privește politica de securitate și cooperare, se poate aprecia că ritmul și calitatea rezultatelor stadiale și finale vor fi determinate de structura și de dinamica echilibrării balanței costurilor;

– pe fond, progresele din domeniul cooperării economico-financiare, precum și din cel al garantării securității economice constituie trepte pregătitoare indispensabile pentru cele din planul securității și cooperării politice și militare;

– convenirea, la nivel politico-diplomatic, și planificarea integrării politiciei de securitate pan-europene pot antama orizontul pașilor ce urmează a fi efectiv înfăptuiți numai în raport cu realizarea, în prealabil, a infrastructurii economico-financiare a cooperării regionale;

– dificultățile pe care statele central și sud-europene le au în a găsi resurse interne pentru a asigura concordanța prefacerilor de sistem cu cele de integrare europeană se conturează a fi o restricție de fond în realizarea de *facto* a viitorului sistem de securitate și cooperare pe continent.

1.8. Inegalitățile structurale, economice și sociale dintre statele europene au fost generate și întreținute de evoluții suficiente de diferite și de durată pentru a conduce la actualele realități de neeludat. În mod concret, acestea se manifestă sub forma decalajelor sau diferențelor – unele de substanță – în ceea ce privește principiile de organizare, compunerea și funcționarea în fapt a organelor statului și ale societății civile, ale economiei și finanțelor, precum și în importante segmente ale sistemului de valori și norme, în însuși modul de a gândi al oamenilor.

Pentru a putea evidenția consecințele respectivelor inegalități asupra dinamicii din sfera de interes se cuvine a fi cunoscute unele aspecte care țin de hermeneutica fenomenului în cauză. Astfel, pentru modul în care s-au structurat, în plan geopolitic, diferențele/inegalitățile intraeuropene, de o importanță aparte este faptul că, în anumite perioade istorice, au fost trase linii de separație, mai mult sau mai puțin precise, care delimitau zonele de influență convenite între marile puteri. Impunerea pe prim plan, cu caracter de exclusivitate, a intereselor reprezentabile la astfel de niveluri și returnarea fără scrupule a perspectivelor evoluțiilor firești, de sine stătătoare, ale celorlalte state europe, transformarea lor în mase de manevră în jocurile sau confruntările de putere la scară continentalămondială au constituit un loc comun al relațiilor intraeuropene.

Subsistind, cum s-a menționat, în infrastructuri social-economice și în organizații suprastrukturale aflate într-un grad suficient de final de discordanță cu nivelul optional și al concepțiilor respectivelor populații privind viața socială, aceste inegalități au determinat și determină drame existențiale de proporții în statele Europei Centrale și de Est.

Întreținută, decenii de-a rîndul, în cercurile intelectualității și extinsă, la sfîrșitul deceniului IX, la nivelul categoriilor largi ale populației, conștientizarea propriei condiții a constituit unul din mobilurile de fond ale prefacerilor din 1989-1990 care au pus bazele noului curs de pe jumătatea comunistă a continentului. Pe lîngă faptul că implică refuzul acceptării consecințelor recurgerei, pentru viitor, de către marile puteri la aceeași soluții, con-

cluzia ce derivă dintr-o analiză succintă a trendului atitudinal și comportamental majoritar din centrul și răsăritul Europei evidențiază tipul de așteptări față de un viitor sistem de securitate european.

Occidentul, pe de altă parte, pare a nu obosi în a-și admira superioritatea și a privi mai curînd cu condescendență decît cu înțelegere dificultățile acute în care se adîncesc foștii adversari. Caracterul periculos al acestui mod de raportare la o realitate comună, constă nu atât în faptul că neînțelegerea are ca efect o insuficientă angajare a Occidentului în acoperirea decalajului față de Est, cît în acela că stă la originea neabordării unitare a problemelor securității și cooperării, pe multiple planuri, ale întregii regiuni. Această preocupare a mai bogătilor și indiscutabil mai protejaților lor parteneri pentru promovarea imediată și exclusivă a propriilor interese este interpretată în centrul și răsăritul Europei ca reflectare a aceleiași atitudini de suficiență și miopie care mai afectase și înainte dezvoltarea organică de pe continent. Consecințele stării actuale și perspectivele cooperării și securității europene pot fi formulate astfel:

– se manifestă mari diferențe între statele și subregiunile sau zonele europene în ceea ce privește percepția problematicii de securitate și concepția soluțiilor posibil a fi aplicate;

– acordul de principiu asupra unor modalități de rezolvare a situațiilor diferențiate asupra procedurilor, pașilor sau ritmului în care ar urma să se acționeze nemijlocit;

– eficiența aplicării deciziilor convenite în comun este amendată, uneori drastic, de dificultățile de a se acționa coordonat de către state sau organisme compatibile sau îndeajuns de compatibile sub aspectul organizării, dotării, conducerii; se manifestă, încă, importante rezerve și suspiciuni din partea ambelor categorii de

state, care se comportă mai curînd ca foste adverzare decît ca actuali parteneri;

– nu există, încă, o reală și suficient de însemnată bază economică europeană comună care să genereze interdependențele și solidaritatea necesare constituiri și, mai ales, funcționării *de facto* a sistemului de securitate și cooperare continental.

1.9. Coflictele locale, naționalismele și tendințele dezintegratoriste reprezentă, în același timp, consecințe ale instabilității europene și cauze care îngreunăză găsirea unei abordări unitare, ca structură și concepție, a securității pe continent.

Considerate ca făcînd parte dintre cele mai presante și mai răspîndite amenințări care grevează astăzi situația prezentă, cît și prognozele pe termen scurt și mediu din sfera securității și cooperării europene, acestea concentreză în mare măsură atenția și preocupările factorilor responsabili – organizații internaționale, state, organisme neguvernamentale – interesate de evoluțiile în cauză.

Considerate ca făcînd parte dintre cele mai presante și mai răspîndite amenințări care grevează astăzi situația prezentă, cît și prognozele pe termen scurt și mediu din sfera securității și cooperării europene, acestea concentreză în mare măsură atenția și preocupările factorilor responsabili – organizații internaționale, state, organisme neguvernamentale – interesate de evoluțiile în cauză.

Considerate ca făcînd parte dintre cele mai presante și mai răspîndite amenințări care grevează astăzi situația prezentă, cît și prognozele pe termen scurt și mediu din sfera securității și cooperării europene, acestea concentreză în mare măsură atenția și preocupările factorilor responsabili – organizații internaționale, state, organisme neguvernamentale – interesate de evoluțiile în cauză.

Eșecul în abordările de pînă acum nu poate fi pus exclusiv pe lipsa de expertiză – puțin probabilă – sau charismă în analiza și prognoza situației regionale/subregionale/zonale sau stabilirea, dozarea și administrarea remediarilor. Cu toate că este de admir existența unor dificultăți în ceea ce privește decelarea – cu acuratețea cerută de responsabilitatea demersului – între cauze, efecte și implicațiile colaterale ale oricărui conflict, acestea nu justifică dimensiunile contra-performanțelor la care s-a ajuns. Tergiversările, adoptarea unor poziții ambiguie sau aplicarea de standarde diferențiate, în funcție de jocurile

de interes, își au rolul lor, deloc de neglijat. Abia conștientizarea pericolului multiplicării focarelor de acest gen și, implicit, al scăpării lor totale de sub control, corroborată cu satisfacerea unora din interesele „presante” cu origine în Occident, a făcut posibilă trecerea, pe fond, la o abordare mai rațională.

Tardivă în ceea ce privește capacitatea de a mai repara un rău deja consumat, atitudinea preventivă are, totuși, valențe indiscutabile în cazul multelor situații tensionate – unele dintre acestea fiind caracterizate de un potențial exploziv chiar mai mare ca cel iugoslav – cu ale căror aspecte agenda europeană este suprasaturată.

Prezentăm, în continuare, cîteva puncte de reper ale unui posibil mod de integrare a lor în contextul edificării viitorului sistem de securitate și cooperare europeană:

– abordarea unitară a securității europene presupune și, în același timp, impune tratarea ansamblului problematic astăzi prin prisma consecințelor la scară continentală a tuturor sfidărilor la adresa securității comune, cît și prin cea a cauzelor subregionale/zonale care le determină;

– numai abordarea concertată, de către toți partenerii europeni, a întregului cîmp de divergențe și surse de conflict poate conduce la găsirea unor linii direcționale, cu valoare principală privind înțelegerea și tratarea, din perspectivă comună, a diferitelor genuri de amenințări;

– eficacitatea soluțiilor este determinată de măsura în care, în virtutea unei acceptări generale asupra intereselor europene față de soluționarea într-un fel anume convenit a situațiilor asemănătoare, se ajunge la ponderarea unanum acceptată de către părțile implicate a intereselor zonale divergente;

– pentru ca vizionarea regională asupra unei categorii de tensiuni/stări conflictuale să fie productivă, este necesar ca, în formularea și aplicarea soluțiilor la cazuri concrete din plan subregional/zonal, situațiile să fie atent și responsabil analizate de către cei implicați și interesați nemijlocit;

– calea spre acceptarea transferului de suveranitate presupus de organizarea securității europene ca un sistem integrat trece, în mod obligatoriu, prin purgatorul convenirii unor abordări unitare la nivel zonal, a divergențelor și disputelor dintre statele care au opinii și interese contrare, organizarea meselor regionale de securitate putînd fi cadrul favorabil reușitei acestor demersuri;

– durata consumării fazei pasionale a raportării țărilor la problemele de natură teritorială, etnică și confesională – în Europa Centrală și de Est, în special – este o variabilă care restricționează însoți timpu necesar edificării sistemului european de securitate;

– cooperarea zonală, inclusiv cea transfrontieră – cu toate rezervele, justificate sau nu cu care este privită – poate constitui un util cadru de exersare a raporturilor constructive, de edificare a infrastructurii viitorului sistem european de securitate. □

IACOB PRADA - born in 1946. Graduated in sociology, University of Bucharest, and military sciences, Military Academy of Bucharest. He also attended the National College of Defence. He was senior researcher in international relations and currently works with the Ministry of Foreign Affairs

Cartea de față, *Viața politică americană*^{*}, este rănită dintru început de lipsa "limbii politice" în România. Titlul original, *American Politics: The Promise of Disharmony*, este mult mai puțin ingrat și mai expresiv decât cel al traducerii în română. Referențialul pe care îl instituie este cel dincolo de evenimentialul și transzitivul vieții, dincolo de ceea ce are ca și conotație temporală termenul de **viață**. Efortul traducătorului, de altfel extraordinar și de lăudat, de a găsi un echivalent real pentru termenul de *politics* se lovește de diferența culturală pe care însuși autorul o demonstrează în cartea sa – cea între sistemul de gîndire asupra cetății în Europa transoceanică și în cea continentală. *Politics* s-ar traduce, mai precis dar și mai ermetic pentru cititorul mai puțin avizat de micle certuri ale specialiștilor, prin "sistem politic" sau mai bine prin *politic*, chiar dacă ar suna mai artificial și chiar prețios în română. Aceasta deoarece sensul cărții lui Samuel P. Huntington este de a descrie mecanismele și structurile intime ale specificității americane în marele gen politic european care este democrația.

Ideea de bază a acestei lucrări este fundarea ontologică a politicului american pe un principiu care înglobează întreaga concepție americană despre ceea ce numea Aristotel *politeia* – forma în politic – libertatea. Spun ontologic pentru că în acest orizont se plasează ideea americană de libertate. A fi liber este ceea ce îl diferențiază pe cetățeanul locuitor al celor 13 foste colonii engleze de restul lumii. Statul american își arc ca singură și ultimă origine voința locuitorilor celor 13 colonii de a fi liberi. Acel "NOI, poporul..." reprezentă voință concentrată a unor indivizi care proclamându-se liberi se proclamau în același timp națiune. Aceasta este ideea de bază pe care S.P. Huntington își construiește

demonstrația excepcionalismului american. Excepționalism american ce constă în fundarea societății pe libertate.

Huntington își continuă demersul analitic printre-o comparare a sistemelor politice ale lumii contemporane, încercând să găsească mecanismul intim prin care ideea de libertate este sau nu un "bun social", o valoare unanim respectată și practicată. Dacă peisajul libertății este considerat ca general acceptat, instituții și norme fundamentale îl consacră în toate societățile investigate de Huntington, mentalitățile și reprezentările sociale tind să-l nege. Comportamentul față de normele sociale – *libertate vs. datorie; individual vs. comunitate* – sunt total diferite între cele două mari puteri democratice ale spațiului euro-atlantic: Statele Unite și Germania. Cazurile pe care Huntington le ia în analiză, cele ale școlarilor și adolescenților, sunt relevante (vezi și figura I). Tânării americani se exprimă în termenii unui discurs volitiv individual "Eu vreau...", pe cînd cei germani se exprimă în termenii unui discurs de obedieneță față de voința comunitară (norma socială) "Eu trebuie...".

Libertatea individuală contra datoria față de stat (Apud D.J. Devine, *The Political Culture of the United States*, Boston, Little & Brown, 1972, p.193)¹

Enunțul întrebării: "Individual este în primul rînd dator să slujească statul și numai în al doilea rînd bunăstarea sa personală."

pentru un control prin stat a individului.

Dacă pentru Statele Unite lupta instituțiilor contra idealurilor (I.c.I.) a fost motorul rezolvării "dilemei americane", pentru țările celui de al "treilea val" din Europa rămîne o cale de parcurs de acum încolo. Sperăm că nu vom avea un Gunnar Myrdal est-european care să scrie despre vreo dilemă cehă, românească sau albaneză.

	Statele Unite	Marea Britanie	Germania	Italia	Mexic
Sînt de acord	25%	38%	41%	48%	92%
Nu sunt de acord	68%	55%	45%	32%	5%
Nu știu, etc	7%	7%	14%	20%	3%

Cazul societăților ca Rusia, China sau Japonia este și mai diferit. Chiar dacă ele sunt "societăți consensuale", consensul nu se realizează central pe libertate, ci pe ierarhie, pe supunere și ordine.

Ceea ce caracterizează societatea americană este "anti-power ethics", poziția morală de opozitie față de putere ca și instituție. Dacă ceva repugnă total americanului este ingerența statului în sfera libertății sale. Aceasta ar explica și puterea modelului american față de modelele europene în discursul politic al forțelor democratice în Centrul și Estul Europei, pornind de la conceptul havelian de "putere a celor fără de putere" pînă la programele unor partide politice ca FIDESZ în Ungaria. Ieșirea din coșmarul totalitar face ca pentru democrații din această parte a lumii discursul de tip etatist-populist al gaullismului sau chiar cel al creștin-socialilor să fie suspect, iar pentru foștii comuniști, discursul statului paternalist să devină o instanță legitimatoare

În încheiere aş exprima o mirare – cea a absenței din referințe a doi autori clasică: Raymond Aron, cu *Essais sur les libertés*, și Max Weber. Nu suspectez vreo necunoaștere din partea lui Samuel P. Huntington, dar locul lor ar fi fost impus de premise și demonstrație. Încă o lipsă, cea a editorului, care ar fi putut aduce mul cititorului român este cea a unei bibliografii finale a lucrării și nu numai existența aparatului critic. Abundența trimiterilor, dar și interesul extrem pe care o asemenea carte îl poate trezi dincolo de substanța ei proprie ar fi fost ajutat de un asemenea instrument.

NOTE:

1. Huntington, *Viața politică americană*, p.67.

Dan A. PETRE

* Samuel P. Huntington, *Viața politică americană*, trad. Mihai Radu Solcan, București, Editura Humanitas, 1994.

CĂRȚI HUMANITAS pentru cititorii *Sferei Politicii*

Editura HUMANITAS

propune cititorilor acestei reviste o selecție din recentele sale cărți de sociologie, politologie și istorie.

- *Capitalism contra capitalism* de Michel Albert
- *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu* de Katherine Verdery
- *Concepțiile politice ale secolului XX* de Fr. Chatelet și Evelyne Pisier
- *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu* de Andreas Hillbruber
- *Despre libertate* de J.S. Mill
- *Originile intelectuale ale leninismului* de Alain Beçancon
- *Originile totalitarismului* de Hannah Arendt
- *Revolta maselor* de Ortega y Gasset
- *România. Tipologie și mentalități* de Claude Karnouh
- *Spațiul rasismului* de Michel Wieviorka
- *Viața politică americană* de S. Huntington
- *Zvonurile* de J.-N. Kapferer

În pregătire

- *Despre democrație în America* (vol. I și II) de Alexis de Tocqueville
- *De la Cezar la Churchill* de Fr. Bluche
- *Între Orient și Occident* de Neagu Djuvara
- *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I* de Titu Maiorescu
- *Istoria românilor* (ed. 1994) de Vlad Georgescu

Cărțile Humanitas pot fi procurate de la cele 13 librării Humanitas din capitală și din țară, de la difuzorii particulari sau comandîndu-le direct la

EDITURA HUMANITAS – Cartea prin poștă, Piața Presei Libere 1, 79734 București.

SEMNAL

MAX DEMETER

PEYFUSS

Chestiunea aromânească

București, Editura
Enciclopedică, Seria
Biblioteca Enciclopedică de
Istorie a României, 1994, p.
141, lei 1.750.

Lucrarea, premiată de *Südosteuropa Gesellschaft*, tratează într-o manieră sistematică originile chestiunii aromânești în secolul al XIX-lea și avuturile aromânilor până la pacea de la București, care a încheiat cel de-al doilea război balcanic.

**NICCOLO
MACHIAVELLI**

Prințipele

București, Editura Minerva,
Seria Biblioteca pentru toți,
1994, p. 142, lei 700.

Celebra lucrare prin care se opează autonomizarea politicului în raport cu moralul, lectură esențială pentru oricine este interesat de domeniul, este oferită din nou publicului românesc.

**RICHARD F.
HASSING**
ANCA N. HASSING
Problemele republicanismului democratic
Cluj, Biblioteca Apostrof,
1994, p. 135, lei 1.000

O prezentare a textelor cuprinse în celebrele *The Federalist Papers*, care au stat la baza Constituției americane de la 1787, cu analiza și prezentarea detaliată a studiilor din *Federalist 10* și *Federalist 47-51*.

Rugăm editurile ce lanseză volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimîtă semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate

SEMNAL

Despre o amintire?

O realitate cotidiană a perioadei dictaturii ceaușiste care a intrat mai puțin în sfera de interes a cercetătorilor din științele umane, dar care prezintă evidente aspecte psihologice, sociologice și chiar politice, a fost reprezentată de fenomenul cozilor. Acestui fapt i-a fost dedicată un consistent studiu sociologic*, a căruia redactare a fost întreprinsă în anii 1986-87 de către domnul Pavel Câmpeneanu și prin care s-a încercat realizarea unei analize metodice a unui anume tip de cozi, cel al cozilor pentru hrana.

Modul în care "sistemul de distribuție" a fost transformat într-un "sistem de restricție", astfel încât o caracteristică a situației de război să devină o permanentă în timp de pace, antrenând într-o curbă descendenta nivelul de trai al românilor, ilustrează nu numai modul în care factorii extra-economici (planul) au intervenit în problemele producției, dar și o anumită orientare politică.

Obiectivele studiului întreprins de domnul Pavel Câmpeneanu nu își propune elaborarea unei teorii sociologice a cozii, ci un mod de a demonta mecanismele care au dus la transformarea producției într-un fenomen care nu mai are nici o legătură cu cererea, ci devine un principal obstacol în întărirea ei și, totodată, se dorește un document sociologic care să pună la dispoziția cercetătorilor din științele umane cîteva elemente pentru aprofundarea unui asemenea fenomen. Pe de altă parte, autorul a urmărit să racordeze teoria sa privind societățile staliniste la un fapt concret. Principalele impidențe de rezolvat și care erau determinante de contextul politic al perioadei în de inexistența unor date empirice pe care analiza s-ar fi putut baza, ca și de imposibilitatea consultării unei bibliografii pe problemă (inexistență atunci în România), care însă a fost completată în 1990, în urma unei vizite de studiu efectuată în Statele Unite ale Americii.

Dintre diferitele tipuri de coadă care există, autorul s-a limitat la analizarea "șirului format în fața unităților comerciale care vînd hrana" (p. 11).

Originile cozii sunt legate de planificarea producției, care nu are absolut nici o legătură cu nevoile societății, ci se supune unor scopuri extra-economice, astfel încât apare ca o consecință firească penuria. În acest sens, producerea bunurilor de subzistență întreține penuria prin trei procedee: insuficiența produselor solicitate de populație, excesul în producerea bunurilor mai puțin cerute în defavoarea celor care erau cerute pe piață și producerea unor obiecte de o calitate inferioară. În acest fel își face apariția un paradox specific epocii ceaușiste, existând pe de o parte mari stocuri de produse nevândabile, iar pe de altă parte cozi.

Principală temere a celor care se așeză la o coadă nu este legată de lipsa banilor necesari achiziționării unui anumit bun, ci faptul de a nu mai putea obține, datorită numărului redus, obiectul respectiv.

Deși pare o realitate relativ simplă, coada prezintă o complexitate care se poate constitui în obiect de studiu pluridisciplinar, pusind fi analizată din variu perspective.

In perspectivă istorică, coada este legată de "revoluția consumului", care își are originea, după unii autori, în secolele XV-XVI, iar după alții, doar din secolul al XVIII-lea.

Abordarea economică a fenomenului presupune luarea în considerare a "dezarticulării endemice dintre ofertă și cerere" (p. 20) și se concentrează asupra modului în care penuria influențează comportamentul economic.

Sociologia poate și ea beneficia de pe urma studiului cozii, care i-ar putea oferi astfel o perspectivă asupra "comportamentului mulțimilor" (Leon Mann).

Producând evidente stări de iritare și de oboselă psihică, care sporesc valoarea investiției pe care oamenii o fac în achiziționarea produselor, coada poate deveni de asemenea un obiect de studiu pentru psihologie.

Dacă în domeniul științelor umane nu a fost elaborată o teorie asupra cozii, matematicile au produs o teorie a sirurilor de așteptare, care introduce în analiză caracteristici precum fluxul de intrare, meca-

nismele de servire, disciplina de așteptare și numărul punctelor de servire.

În fine, antropologia se poate apela asupra studierii comportamentelor culturale presupuse de consum sau de restricționarea acestuia.

Însă, pentru a putea face o analiză a fenomenului este necesară o definiție normativă, prin care să se ofere un punct de pornire pentru cercetare. Împotriva teoriei lui Mann, care încearcă să explice coada în termenii teoriei sistemelor sociale a lui Parsons, Pavel Câmpeneanu consideră coada ca pe un fenomen ce se situează în afara universului sistemic și care mai degrabă "este pusă în slujba dezagregării societății existente decât a agregării unui microsistem alternativ" (p. 25).

Definiția propusă dintr-o perspectivă sociologică pentru coadă, anume că aceasta ar fi "un sir de așteptare, care poate fi definit drept o grupare umană intermitentă, constituită și ordonată în mod spontan, având ca funcție concurență în incertitudine a tuturor participanților pentru obținerea unui bun (sau serviciu) a cărei ofertă este inferioară cererii" (p. 26) se dovedește a fi foarte productivă.

Principală funcție a cozilor este aceea de a produce o reducere a cererii pînă la nivelul minim pe care îl prezintă oferta, astfel încât distribuția penuriei să fie convertită în rivalitate.

Penuria este astfel organizată pe trei nivele: pe un nivel central, oficial și public, care combină distribuția economică prin schimb, cu schimbul conflictual, care este generat de cozi; un nivel ilegal și clandestin, legat de fenomenul bursei negre, care restabilește legea economică a cererii și ofertei; și un ultim nivel, ilegal dar oficializat, al magazinelor cu circuit închis, care exclud cumpărătorii obișnuiți și care permite distribuția prin intervenția unor conștiințe extra-economice (interdicția de a cumpăra).

Este evident că puterea politică, deși nu intervine direct în transformarea penuriei în rivalitate, tineă acest fenomen sub un oarecare control. "Ea furnizează disputei obiectul (mărfurile), mijloacele (banii și timpul liber), cadrul (comerțul de stat) și substanta (penuria)." (p. 26). În acest fel, puterea are un avantaj important, în sensul că cetățenii, ocupati cu rivalitățile provocate de lupta pentru obținerea hranei, nu au timp să-și manifeste rivalitatea în raport cu guvernancii.

În descrierea cozii, Pavel Câmpeneanu distinge două tipuri de relații: relațiile exogene (cele pe care coada le întreține cu societatea și economia și cele pe care le întreține cu vinzătorul) și relațiile endogene, respectiv cele pe care persoanele ce compun coada le au între ele (relațiile de concurență, ierarhizare, normative și auxiliare).

Concurența este dependentă de faptul că bunul vizat de către participanții la coadă este accesibil în cantități insuficiente. Reuniți fiind de un raport de concurență, participanții la coadă "sînt purtătorii unor propensiuni spre conflicte personale" (p. 30). Rezultatul acestui tip de concurență este tocmai pasivitatea în raport cu fenomenul politic. Este adevarat că există cazuri în care conflictul poate să iasă din sfera relațiilor endogene și să fie transferat în sfera celor exogene, însă în acest caz obiectul conflictului nu îl constituie puterea politică, ci unitatea de distribuție (vinzătorul).

Ca orice competiție, coada presupune egalitatea de șanse a celor care participă la ea, de-ierarhizînd prin aceea că ea implică un tip de inegalitate unică, care înlătura toate celelalte inegalități și nu creează ierarhii.

Cum concurența în achiziționarea hranei naște violentă, și cum această violentă poate să pună la un moment dat în pericol ordinea, coada presupune și un aspect normativ prin care sunt controlate prin reguli tendințele spre degenerare în violentă.

Lucrarea domnului Câmpeneanu este o foarte interesantă și incitantă analiză a unui fenomen pe care îl dorim a rămîne o simplă și dureroasă amintire.

Cristian R. Pîrvulescu

*Pavel Câmpeneanu, *România: Coada pentru hrana*, Litera, București, 1994

Ultima carte* a profesorului clujean Andrei Marga atrage de la bun început atenția prin structura sa inedită: alcătuită din articole consistente, publicate deja în reviste prestigioase (*Tribuna, Familia, România literară*) și din prelegeri-conferințe universitare, lucrarea își afilă coerența în ceea ce autorul însuși numește proiectul unei "necesare noi filosofii a Europei răsăritene", elaborată în "cadru unui dialog cu tradițiile europene și în perspectiva filosofică a unui pragmatism critic" (p. 5).

Cele trei secțiuni ale volumului (*Philosophia, Universitaria, Res Publica*) atacă astfel chestiuni extrem de precise (de la receptarea unei anume filosofii la reforma instituțională, de la cărti despre modernitate la identificarea dialogului cu politica însăși etc.), dar căutând mereu să releve punctele de sprijin ale unei filosofii pragmatiche care e înțeleasă ca o "filosofie universală, ce ar putea avea un impact fecund pe un teren pe care concurează acum zgomotos și steril vestigiile dezarticulate ale hegelianismului sclerozat, neoromantismului prăfuit și herderismului degradat" (p. 24).

Analizele consacrate naționalismului și gîndirii naționaliste ca herderism degradat se leagă deci în mod imediat de această perspectivă critică: tratamentul rezervat gîndirii herderiene e admirabil, chiar dacă invocarea în acest context al unui punct de vedere cum e cel "clasic" al lui Isaiah Berlin ar fi clarificat și mai bine mutația răsăriteană a naționalismului.

Andrei Marga caută, pe de altă parte, să ofere o imagine că mai "curată" a pragmatismului: atât în eseu despre spiritul american, cât și în cele referitoare la imaginile și simplificările pragmatismului în spațiul european și la receptarea pragmatismului în gîndirea românească, profesorul universitar clujean formulează judecăți precise, ce îndepărtează unele din obscuritățile adăugate de ignoranță spiritului originar al filosofiei americane. Edificarea teoretică ramîne totuși într-o fază preliminară; cu alte cuvinte, volumul nu e unul de filosofie pragmatistă, ci unul *"despre"* aceasta. Se simte însă – la tot pasul – că profesorul Marga ar putea face o analiză teoretică mult mai elaborată și "autonomă". E totuși posibil ca preferința domniei sale pentru tratarea unor chestiuni punctuale ce privesc decizii imediate ale structurării instituționale de pildă, să fie mult mai aproape de intențiile de durată lungă ale autorului, mai cu seamă dacă acceptăm punctul „au de vedere potrivit caruia "singura modernizare e cea a instituțiilor" (p. 18). E vorba, de bună seamă, de occidentalizarea instituțiilor, opțiune clar exprimată de autor și care e ilustrată – în partea a doua a volumului – cu date seducătoare despre Universitatea Babeș-Bolyai și Institutul de studiere a modernității.

Mi se pare demn de remarcat faptul că Andrei Marga citează cu insistență autori ca Habermas și Dahrendorf, de la care pare a se revendica aproape entuziasă. și mai interesantă este însă opțiunea sa liberală: "liberalismul este astăzi soluția singulară pentru probleme de viață oriunde în societățile evolute și ramîne mereu atraktiv" (p. 115) și – mai precis – opțiunea necelivocă pentru un "liberalism substantiv și finalităț" (descriș în comentariul cărții lui William Galston) ce "nu se multumește să proclame principii, ci preia și condițiile aplicării lor" (p. 121). Faptul că Andrei Marga pledează pentru o asemenea variantă liberală, pe care o consideră preferabilă unui "neutralist liberal", face inteligibile citarea unui autor ca Walter Lippmann, un gazetar și filosof american care, inițial pragmatist

Între pragmatism și liberalism

convins (cu o teză despre James), s-a ralat "sectei" liberale în momentele cele mai dramatice ale anilor '30. Andrei Marga se revendică însă de la un Lippmann tîrziu, cel din *The Public Philosophy* și nu cel care scria *The Good Society*, carte cu un destin singular, ce a reprezentat de fapt adevărul punct de plecare al *neoliberalismului* în formula sa clasică, rezultată din dialogul autorului american cu ceilalți mari liberați ai secolului nostru (Heyek, Mises, Michael Polany, Aron, Rueff etc.) la Colocviul parizian din 1938. Lippmann este cel care a inspirat formulele celebre ale *interventionismului juridic* (distinct de *interventionismul economic*), o perspectivă pe care profesorul Marga nu o pune în joc, deși i-ar conveni – cred! – de minune. Poate că – îmi îngădui să fac această conjectură – un contact cu ideile timpurii ale neoliberalismului ar disipa unele din strîndele volumului de față, căci sintagme de felul "organizarea Estului" fundată filosofic nu par a fi... liberale! (profesorul Marga recunoaște de fapt că "în lumea modernă, puternic diferențiată și, de aceea, complexă, nici o conducere, fie ea și competentă, nu poate prelucra, singură, fără lacune, toate datele problemei" (p. 123), dar, cu toate acestea, invocă "organizarea acțiunii" și "reconstrucția filosofică a proiectului modernității" ca fundament al acestei organizări, nedistingând prea clar între ceea ce reprezintă "fabricarea" instituțiilor și evoluția "naturală" a societății). Rămîne în acest

fel neclar răspunsul la o chestiune pe care o consider centrală în dezbaterea filosofică liberală: chiar dacă nu contrazice "terapia de soc" (așa cum crede – corect – și profesorul Marga), un liberalism pozitiv (cu accente pe organizarea instituțională) poate fi oare alcătuită înainte de o teorie liberală despre societate? Altfel zis, acentele "pozitive" pot fi puse înainte de cele "negative"? Poți oare descrie "instituțiile bune" înainte de a identifica regulile ce nu pot ordona o "societate bună"?

Cartea profesorului Marga e cu totul remarcabilă: scrisă alert, cu trimiteri sauante și pline de judecăți echilibrate, texte din *Explorări în actualitate* reprezintă un model de seriozitate și distincție inteligențială. Într-o vreme în care termenul de liberalism a ajuns o etichetă propagandistică aplicată – ignorant – fantasmelor ideologice (inclusiv celor denunțate de către Andrei Marga ca expresie ale unui herderism degradat), încercarea de a "face ordină" teoretică binevenită. E, altfel zis, o investiție pe termen lung, adică expresia unei gîndiri pragmatiste. *Explorări în actualitate* ar putea fi, într-o atmosferă mai puțin zgomotoasă decât cea actuală, "cartea anului". Ea va fi, mult mai probabil, o carte a anului viitor.

Cristian PREDA

* Andrei Marga, *Explorări în actualitate*. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1994.

SEMNAL

CLAUDIO MAGRIS
Danubius

București, Editura Univers,
Seria Spectrum, 1994, p. 447,
lei 3.600

Apărută în 1986 în Italia și înconjurată cu premiu Bagutta, cartea specialistului în civilizația Imperiului habzburgic analizează într-o manieră eseistică istoria și cultura țărilor pe teritoriul căror curge Dunărea.

**SORIN M.
RĂDULESCU**

Homo Sociologicus.
Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană
București, Editura Șansa,
1994, p. 301, lei 4.500

Un studiu de sociologie care tratează problemele devianței, ale raportului dintre ordinea socială și ordinea normativă, dintre rațional și irațional în acțiunea umană pornind de la o serie de teorii clasice în domeniul.

MICHEL WIEVIORKA

Spatiul rasismului
București, Editura
Humanitas, Seria Societate
civilă, 1994, p. 212, lei 2.900

Director al Școlii de Înalte Studii în Științe Sociale de la Paris, Wieviorka pleacă, în cartea sa, de la constatarea că în Europa prejudecățile rasiste se exprimă din ce în ce mai deschis și propune un cadru teoretic coerent care să permită înțelegerea legăturilor dintre racism și mutațiile din societățile europene contemporane.

MALCOLM PEEL

*Introducere
în management*
București, Editura
Alternative, Seria
Management, 1994, p. 192,
lei 6.000

Plecînd de la bogata experiență a autorului în probleme de management, cartea, care se constituie într-un ghid practic pentru cei interesati într-o mai bună performanță în afaceri, oferă sugestii și îndrumări pentru conducerea și motivarea oamenilor, pentru o mai bună organizare și planificare și pentru modalități de exploatare cu succes a informațiilor.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politică, istorică să trimită semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate

SEMNAL

Karl Jaspers, Filosoful și conștiința culpei

Un secol agitat: două războaie și o experiență totalitară care le unește, au pus Germania în fața propriei imagini, iar un filosof al existenței nu se putea sustrage reflectiei fără a abdica de la ceea ce credea că îi este menirea. Karl Jaspers (1883-1969), își începe studiile în orașul natal, Oldenberg, iar în 1901 intră la Universitate, frecventând pentru început cursurile Facultății de Drept, de unde se transferă la Medicină. În 1913 obține abilitarea în învățământul superior psihologic. Această disciplină îi va servi pentru a se familiariza cu problemele existenței și pentru aprofunda studiile de filosofie de care era foarte atras, pentru ca în final, în 1921, să devină profesor la catedra de Filosofie a Universității din Heidelberg. Reorientarea sa către filosofie manifestă-

tase deja prin publicarea, în 1919, a cărții, deja celebră în epocă, *Psychologie der Weltanschauungen* (Psihologia concepțiilor despre lume).

Insuficiența metodei istorice și academicismul științific din universitățile germane îl determină să cerceteze singur și să-și găsească propria-i cale spre absolut. În acest travaliu i-au fost mentorii Platon, Plotin, Cusanus, Bruno, Spinoza, Kant, Schelling, Hegel și, deasupra tuturor, Kierkegaard și Nietzsche, fără de care nu ar fi fost posibilă aprofundarea problemei existenței în condițiile în care kantianismul domina filosofia germană de la începutul secolului XX, tip de analiză care lui Jaspers îi apărea ca fiind substanțial privată de semnificații. Urmează apoi întîlnirea cu Husserl, de la care împre-

mută rigoarea metodologică, și de asemenea, întîlnirea cu Max Weber, din 1909, care îi indică necesitatea unei filosofii care să se inspire din înțelegerea semnificațiilor concret istorice ale realității.

Ceea ce însă l-a inspirat în mod decisiv a fost lectura operei lui Kierkegaard, care l-a orientat spre filosofia existențială. În 1932 apare opera sa principală, *Philosophie* (Filosofie), operă care a fost precedată de apariția, în 1931, a lucrării *Die geistige Situation der Zeit* (Situată spirituală a epocii), în care au fost analizate principalele probleme spirituale ale timpului său, și care poate fi considerată ca o premisă în elaborarea lucrării *Die Schuldfrage* (Conștiința culpei). Alte lucrări ale lui Jaspers: *Vernunft und Existenz* (Rațiune și existență), 1935; *Descartes und die Philosophie* (Descartes și filosofia), 1937; *Die Idee der Universität* (Idee de Universitate), 1946; *Nietzsche und das Christentum* (Nietzsche și creștinismul), 1946; *Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit* (Rațiune și antiratiune în epoca noastră), 1950; *Philosophie und Welt* (Filosofia și lumea), 1958; *Lebensfragen der Deutschen Politik* (Problemele vitale ale politicii germane), 1963; *Hoffnung und Sorge* (Sprijin și grija), 1965.

În perioada totalitarismului național-socialist, Jaspers a fost supus persecuțiilor regimului. După război, a fost profesor la Universitatea din Basel.

Gîndirea lui Karl Jaspers a fost la început o reacție la metodologia pur descriptivă de tip husserlian și la scientismul istorist sec al lui Dilthey, de care era marcată cultura germană a timpului său. Academicismul universitar de atunci nu facea posibilă o viziune substanțială a supra vietii, a semnificațiilor și scopurilor acesteia, pe care Jaspers o considera de neconceput. Filosofia este înainte de toate problematizare, iar problematizarea pune în discuție acțiunea practică, respectiv singularitatea și subiectivitatea. Meditația filosofică nu este o simplă activitate indiferentă de gîndire, ci este un proces formativ bazat pe o participare activă a *da-sein-ului* și a *sein-ului*. Filosofia este o activitate ce clarifică, luminează raporturile ființei, care dă posibilitate justificării gîndirii Ființei și Existenței în raport cu acțiunile fiecăruia.

Poate filosofia să mai aibă un sens într-o lume disputată astă de libertate, cît și de totalitarism, se întreba Jaspers în 1958 în *Philosophie und Welt* (vezi Sarcina filosofiei în prezent, în *Filosoful-regre?*, Humanitas, 1992). Filosofia nu se reduce la lumea universitară, ea se află peste tot acolo unde omul devine, prin intermediul gîndirii, conștient de sine. Filosoful nu poate fi doar un spectator pasiv, ci trebuie să analizeze cu luciditate "lumea libertății și lumea totalitarismului" cu astă mai mult cu cît cele două sînt rezultate ale gîndirii filosofice. Filosofia ar putea deci orienta lumea spre un deznodămînt sau altul.

Dacă însă totalitarismul este un regim al teroarei, iar îndoiala nu își are locul cînd adevărul este unic și absolut, filosofia nu mai poate face nimic? Jaspers crede că și în aceste condiții, sau poate mai ales atunci, sarcina filosofiei este de a fortifica puterea de rezistență împotriva cinismului propagandei și a constrînge-

rilor ce pot transforma în adevar ceea ce este mai absurd.

Nici "lumea libertății" nu este lipsită de riscuri. Dar conștiința neputinței care se manifestă în acest caz este diferită de ceea ce se întîmplă în totalitarism, căci "în această neputință, libertatea rămîne via" (p. 82).

Cum libertatea presupune existența tuturor tipurilor de spiritualitate, inclusiv a celor ce o pot distruga, cu sau fără premeditare, și într-o astfel de lume filosoful își are rolul său. El trebuie să combată aceste devieri prin arme spirituale. Iar dacă libertatea se va realiza, ea nu este prin aceasta mai puțin expusă la riscul eșecului, dacă nu va fi toleranță.

Die Schuldfrage (Conștiința culpei) a apărut în 1946, fiind urmarea unui curs tînuit de Jaspers în iarna lui 1945-46 consacrat sentimentului culpabilității și a stărilor de spirit pe care consecințele războiului le-au produs asupra germanilor.

În volumul *Texte filosofice*, apărut la Editura Politică, 1986, a fost inserată și o selecție din lucrarea mai sus amintită, care cuprinde secțiunea principală, și anume descrierea diferitelor tipuri de culpe și interpretarea lor în funcție de contextul german de după sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Pornind de la premissa că, păstrînd proporțiile, textul prezintă actualitate și pentru situația din România și din Europa răsăriteană în general, de după prăbușirea comunismului, am considerat că ar fi interesant să prezintăm unele fragmente inedite din *Introducere* și din capitolul *Scuze posibile*, care relevă multe similitudini cu stările și dezbatările de idei din ultimii cinci ani.

În acceptiunea lui Jaspers pot fi distinse patru tipuri de culpe: criminală, politică, morală și metafizică. Culpa criminală are în vedere "acțiuni care pot fi dovedite în mod obiectiv și care încalcă anumite legi clare" (Karl Jaspers, *Texte filosofice*, 1986, p. 36). Acest tip de culpa are ca instanță de judecată tribunalul. Culpa politică are rezonanță în aprecierea activității oamenilor politici dar, în virtutea apartenenței la un stat, ea implică deopotrivă și cetățenii deoarece "fiecare om este co-responsabil pentru modul în care este guvernă" (p. 37). În acest caz, voînta celui care învinge are caracter de instanță supremă. Culpa morală are în vedere raportarea acțiunilor întreprinse de un individ (inclusiv cele politice și militare) la propria sa conștiință. În fine, culpa metafizică pleacă de la "solidaritatea oamenilor ca oameni", care incumbează un timp de responsabilitate în raport cu orice act produs în lume și despre care individul are într-un fel sau altul cunoștință. Acest tip de vinovătie se revendică de la atitudinea pasivă și o asemenea stare nu poate fi înțeleasă "adevărat din punct de vedere politic, juridic sau moral" (p. 38). Caracterizînd cele patru tipuri de culpe identificate, în fragmentele selectate, Karl Jaspers își continuă demersul analitic și asupra tipurilor de scuze pe care germanii le invocau în apărarea lor.

Culpabilitatea germană

KARL JASPERS

Despre marile noastre divergențe

Cea mai mare problemă a noastră, în Germania de astăzi, este dificultatea de a intra în dialog. În tot ceea ce am trăit, dorit, stimat și realizat pînă acum suntem deosebiți pînă la extrem unii de alții. Sub acoperirea unei comunități impusă de o forță străină se ascunde o realitate diversă, plină de posibilități care pot acum să se manifeste.

Un schimb de cuvinte între noi nu poate să aibă vreun sens decît dacă vrem să recunoaștem că trebuie să pornim de la divergențele noastre extreme, fără a le considera ca definitive. Trebuie să învățăm să vedem dificultățile datorate situațiilor și atitudinilor noastre foarte diferite și să le împărtășim. Trebuie să înțelegem că dacă actuala noastră atitudine este diferită, acest lucru se datorează faptului că am fost crescuți altfel, avem alte experiențe și am fost marcați de alte evenimente.

În linii mari, noi, germanii, nu avem astăzi în comun decât elemente negative: apartenența la un popor învins, pus la bunul plac al învingătorilor, lipsa unui teren comun care să ne poată uni, disperarea; în esență, fiecare trebuie să își rezolve singur problemele și totuși oricine dintr-o noii se află într-o neputincioasă disperare. Avem în comun tocmai lipsa comunității.

În liniștea dominată timp de 12 ani de discursuri uniforme ale propagandei oficiale, am adoptat atitudini interioare foarte diferite și am evoluat interior distinct. La noi, la germani, nu există un acord spiritual, ierarhii valorice sau dorințe comune. În toți acești ani, ceea ce am crezut și am considerat ca adevărat și a dat un sens vietii noastre a fost așa de diferit încât și acum fiecare se transformă, prin forță împrejurărilor, la fel de diferit. Toți ne schimbăm. Dar nu urmăm cu toții același drum, căușind un teren nou, capabil să ne unească iarăși – adevăratul comun. Într-o astfel de catastrofă, oricine poate renaște fără să se temă că își pierde onoarea. Dureroasa renunțare care ni se cere este departe de a fi același lucru pentru toți, întrucât ceea ce înseamnă renunțare pentru unul, pentru altul este cîștig. Sîntem separați prin felul în care am fost deceptionați. Dacă astăzi divergențele izbucnesc, aceasta este consecința faptului că timp de 12 ani nu a fost posibilă nici o discuție publică, și pînă și în viață particulară tot ceea ce însemna opozitie se limită la discuțiile dintre cele mai intime, impunîndu-se și între prietenii o anumită rezervă. Public, există doar mo-

dul național-socialist de gîndire și de exprimare, răspîndit peste tot; de acolo își extîrpea forța de sugestie, iar pentru tineret sfîrșea prin a fi de la sine înțeleas.

Acum, că putem din nou să vorbim liberi, ne regăsim ca și cum am veni din lumi diferite și totuși cu toții vorbim germană, ne-am născut în această țară și aici suntem în patria noastră. Această diversitate, această apartenență la lumi diferite nu trebuie să ne descurajeze. Vrem să ieșim unii în întîmpinarea celorlalți, să ne vorbim, să încercăm să ne convingem unii pe alții.

Să enumărăm cîteva dintre divergențele noastre fundamentale. Mai întîi, aprecierea noastră asupra evenimentelor a fost diferită pînă la excluderea oricarei conciliere. Unii au trăit din 1933 prăbușirea totală provocată de experiența indignității naționale, alții au trăit-o din 1934, alții din 1938, odată cu pogromurile împotriva evreilor, mulți din 1942, cînd era probabilă înfrîngerea, sau din 1943 cînd aceasta a devenit sigură, alții doar în 1945, cînd ea s-a produs. Pentru primii, 1945 însemna eliberarea deschizătoare de noi posibilități, pentru alții au fost cele mai dure zile fiindcă marcau sfîrșitul așa-zisului imperiu național.

Unii au căutat, într-o manieră radicală, originea răului și au suportat consecințele. Doreau, din 1933, ca fortele occidentale să atace și să cucerească Germania. Fiindcă vedea și ei: de cînd se recaseră porțile închisorii, eliberarea nu mai putea veni decât din afară.

Vîitorul sufletului german depindea de această eliberare. Dacă nu se dorea distrugerea acestuia pînă la capăt, trebuia ca eliberarea să se realizeze cît mai repede de către statele surori, de concepția occidentală, inspirîndu-se din interesul comun al Europei. Această eliberare nu a avut loc, situația a continuat pînă în 1945, pînă la cea mai groaznică distrugere a tuturor bunurilor noastre materiale și spirituale.

Dacă această concepție nu ne este deloc comună. În afară de cei ce vedea în național-socialism vîrstă de aur, existau adversari ai regimului, convinși că o victorie a Germaniei hitleriste nu ar fi atrinut distrugerea sufletului german. Vedea mai degrabă într-o asemenea victorie mari șanse pentru viitor, fiindcă credeau că o Germanie victorioasă s-ar debarașa de partid, fie imediat, fie la moartea lui Hitler. Nu adăugau credință în vechiul principiu după care orice forță politică nu se poate menține decît gratis forțelor care au creat-o; nu credeau că prin natura lucrurilor teroarea imediat după victorie nu ar fi fost strivită; că, după victorie și după dizolvarea armatei, Germa-

nia ar fi suferit un eșec. Ea ar fi fost însubordonată SS-ului ca un popor de sclavi, pentru a exercita o dominație mondială sterilă care distrugea orice libertate, în care tot ceea ce era german ar fi fost sufocat.

O altă diferență fundamentală între noi este modul în care această suferință ne atinge. Chiar dacă ne este comună tuturor, este extrem de diferențiată sub aspectele particulare. Apropiați sau prieni au murit sau au dispărut. Locuințele sunt în ruină. Proprietatea este distrusă. Sigur, fiecare are probleme: restricții, dureri fizice, dar este ceva cu totul deosebit de a avea încă locuință sau de a mai putea trăi încă după ce bombardamentele au distrus totul, de a supraviețui suferințelor și pierderilor de pe front și de acasă sau din lagărele de concentrare; de a socoti numărul celor persecuțiți de Gestapo sau numărul profitorilor regimului, chiar dacă le-a fost teamă în tot acest timp. Aproape oricine a pierdut prieni sau părinți; dar modul în care i-a pierdut – pe front, în bombardamente, în lagăre sau în timpul asasinatelor în masă ordonate de regim – antrenează atitudini interioare foarte diferite. Milioane de mutilați de război caută un mod de a trăi. Sute de mii sunt scăpați din lagăre. Milioane sunt evacuați și obligați să ducă o viață rătăciitoare. Cea mai mare parte a populației masculine a trecut prin lagărele de prizonieri, unde au avut experiențe contradictorii. Mulți au fost față în față cu inamicul, s-au întors și nu mai pot uita această realitate. Nenumărați oameni sunt aruncăți prin denazificare pe alt drum decât cel pe care merseră pînă acum. Sărăcia este variată, cea mai mare parte a oamenilor nu o înțeleg decât pe cea care îi atinge personal. Oricine are tendință să interpreteze pierderile și suferințele lui drept sacrificii, dar sacrificii în favoarea cui? – iată un mod diferit de interpretare, care naște o nouă separație între oameni.

Oricine a pierdut o credință și astă atrage după sine noi divergențe. Doar credința religioasă sau filosofică bazată pe o transcendentă se poate menține de-a lungul acestor catastrofe. Vechile valori s-au spulberat. Național-socialismul, crezînd că nu se mai poate agăta de himere, se folosește de absurdități și mai mari; naționalistul pendulează neputincios între depravarea nazismului care iese la iveala și situația reală a Germaniei.

Există diferite lucruri ce țin de natura și mărimea vinovăției noastre. Nimeni nu e innocent. Ne vom ocupa mai tîrziu de această problemă. Dar nimeni nu e scos din sfera umanului din moment ce își ispășește greșeala. Poate fi oportun ca în funcție de trecutul său un asemenea om să stea deoparte și să renunțe; e adevărat că unii, nu prea mulți, ar face poate mai bine să tacă pentru moment.

Possible scuze

Atât noi, cât și cei care ne doresc binele, avem la îndemnă idei menite să ne ușureze vinovăția. Nu este vorba aici de a aboli semnificația pe care i-am dat-o atunci cînd am încercat să o definim... Dar ne putem situa pe acel punct de vedere care, sugerînd o judecată mai clementă, permite sesizarea și caracterizarea cu un plus de precizie a naturii culpabilității la care ne vom referi.

1. Terorismul

Sub regimul nazist, Germania era o închisoare. Vinovăția ce decurge din faptul că s-a lăsat închisă este de natură politică. Și, o dată zăvorîte porțile, nu se mai putea ieși din închisoare. Din acest

moment, nu mai putem vorbi despre responsabilitatea și vinovăția celor închiși fără să ne punem întrebarea dacă, în general, se mai putea face ceva.

Este nedrept să faci responsabili în bloc pe detinuții de crimele temnicierilor. La aceasta se poate răspunde: cele 15 milioane de muncitori străini au lucrat la fel de bine pentru război ca și muncitorii germani; rămîne de dovedit ce au făcut pentru a sabota producția de război. În ultimele săptămîni, cînd Germania se prăbușea, muncitorii străini par să fi depus o mai mare activitate în acest sens.

Este imposibil să se fi trecut la o astfel de acțiune fără să existe o organizare prealabilă și conducători. A cere populației unei țări să se răzvrătească împotriva unui stat care practică teroarea înseamnă a cere imposibilul. O asemenea revoltă nu se poate produce decât sporadic, fără o reală coeziune, rămînind anonimă și ignorată și murind în tăcere. Există cîteva exceptii, cînd circumstanțe speciale au permis să se transmită pe cale orală și pe o arie limitată date despre eroismul fraților Scholl și al profesorului Huber de la München.

În asemenea condiții, este cel puțin socant să se aducă acuzații. Franz Werfel, a publicat imediat după prăbușirea Germaniei un articol nemilos, care acuza într-un popor german, dar amintește în același timp de sutele de mii de oameni uciși în lagăre pentru că rezistaseră prin cuvintele lor. Ei sunt martirii anonimi care, prin dispariția lor fără vreo eficacitate, au demonstrat, o dată în plus, că era imposibilă o răzvrătire. După cum se știe, pînă în 1939 lagărele de concentrare au fost o problemă de politică internă germană, chiar pînă mai tîrziu ele fiind populate de germani.

O oarecare doză de fariseism se poate observa în acuzațiile aduse. Unii au scăpat fugind de primejdile dar, în final, fugind spre mai bine, în comparație cu suferințele, moartea din lagăre și teama ce domnea în Germania, trăind în străinătate fără să susțină constrîngerea terorii, chiar dacă au încercat suferința emigranților. Acum ei consideră faptul de a fi emigrat drept un merit. Și cînd folosesc acest ton, credem că avem dreptul să ne apărâm.

Au existat voci care s-au ridicat împotriva aparatului teorii arătînd consecințele sale. Dwigt Mac Donald, în revista *Politics* din martie 1945, arată că teroarea și culpabilitatea pe care o presupune atinge punctul culminant cu alternativa: a ucide sau a fi ucis. Mulți dintre comandanții desemnați pentru execuții și asasinate, spune el, au refuzat să participe la aceste acte de barbarie și au fost împușcați.

Hannah Arendt, în articolul "Culpabilitatea organizată" (*Jewish Frontier*, ianuarie 1945), sublinia că teroarea a produs un fenomen uimitor, a făcut ca poporul german să participe la crimele sefilor, supușii devenind complice. Într-o mai mică măsură, au existat oameni despre care nu s-ar fi crezut niciodată, cetăteni onorabili care își făceau conștiințios meseria, care au început cu aceeași conștiințiozitate să asasineze și să comită crime în lagăre dacă li se ordona.

2. Culpabilitate și cauzalitate istorică

Vom face acum distincția între cauză și vinovăție. Cind spui cuiva de ce s-a petrecut ceva și că era inevitabil, involuntar, ești gata să te scuzi. Cauza este oarbă și aparține determinismului, culpabilitatea este vizibilă și aparține libertății.

(continuare în pag. 30)

(urmare din pag. 29)

Ne-am întors în urmă să procedăm aşa şi cînd ne referim la evenimentele politice. Cauzalitatea istorică pare să absolve poporul de orice responsabilitate, de unde sentimentul de uşurare ce ne încearcă cînd credem că recunoaştem în catastrofă efectul inevitabil al cauzelor determinante.

Mulţi au tendinţa să-şi asume şi să-şi sublinieze responsabilitatea cînd se referă la comportamentul actual pentru a-i sublinia arbitriul, împotriva limitărilor, condiţiilor şi diverselor exigenţe impuse. Pe de altă parte, în caz de eşec, au tendinţa să nege orice responsabilitate, invocînd pretenţie necesităţi absolute; ei nu fac altceva decât să vorbească despre responsabilitate, dar nu au dovedit că ştiu ce este ea în realitate.

Am auzit spunîndu-se în aceşti ani: dacă Germania cîştiga războiul, partidul ar fi cîştigat şi lui i-ar fi revenit meritul; dacă Germania pierde războiul, poporul l-a pierdut si el este vinovat de acest lucru. Or, natura cauzalităţii istorice este la fel ca distincţia dintre cauză şi responsabilitate. Ea nu se poate aplica acolo unde acţiunea umană este unul din factori. În măsură în care deciziile şi actele determină cursul evenimentelor, cauza este în acelaşi timp culpabilitate sau merit. Ceea ce nu ţine de domeniul voinţei şi liberei decizii reprezintă totodată o sarcină pentru om. Ce va rezulta din datele culturale depinde de modul în care omul le concepe sau le foloseşte. Astfel, cunoaşterea istorică nu este în nici un caz în măsură să permită înțelegerea cursului evenimentelor ca fiind absolut necesar. Aceste cunoştinţe nu favorizează niciodată o previziune, cum face, de exemplu, astronomia, sau considerînd trecutul nu poate descoperi nimic absolut ineluctabil nici în evenimente nici în comportamentul oamenilor. Ea vede, în aceste două cazuri, doar marja de posibilitate, mai bogată şi mai concretă în măsură în care se referă la trecut.

Această cunoaştere, a cărei viziune asupra realităţii istorico-sociologice este imaginea istorică formată, devine, la rîndul său, un factor în sirul evenimentelor şi sub acest aspect ieşie din sfera responsabilităţii.

Între elementele aflate în afara domeniului libertăţii, şi prin aceasta, strâne de culpabilitate şi de responsabilitate, vom cita înainte de toate condiţiile geografice şi contextul istoric internaţional.

2.1. Condiţiile geografice

Germania are frontiere descoperite pe toate laturile. Dacă vrea să se menţină ca stat, trebuie să devină puternică din punct de vedere militar; în vremurile în care a fost slabă militar, a fost victimă statelor din vest, est, nord şi sud (Turcia). Datorită situaţiei sale geografice, Germania nu a cunoscut tîrha unei vieţi lipsite de ameninţări, precum Anglia sau America. Anglia însăşi a trebuit să-şi permită decenii de decădere militară şi pierdere supremaţiei în materie de politică externă pentru a-şi consolida politica internă, deşi nu a fost niciodată cucerită, evident, după 1066. O ţară ca Germania, care nu este conturată de frontiere clare, a fost forţată să dea nastere unor state constituite militari pentru a menţine unitatea poporului, rol ce a revenit multă vreme Austriei şi Prusiei.

Aspectele specifice şi caracterul militar al statului care îşi asuma această funcţie într-o epocă sau alta, se impunea restului Germaniei ca un element resimtînd drept străin, greu de disimulat în condiţiile în care statul dominator – în fond –

rămînea eterogen, iar lipsa de forţă a statelor germane le determina să se orienteze cu precădere spre exterior.

Nu a existat nici un centru de gravitaţie cît de cît durabil, ci doar trăsături asemănătoare, mai mult sau mai puţin efemere, iar consecinţa a fost că nici unul din aceste puncte nu a putut fi recunoscut şi adoptat ca nucleu decât de o parte a Germaniei. Astfel, nu s-a constituit un centru spiritual care să-i unească pe toţi germanii; literatura şi filosofia noastră clasăcă nu au devenit încă proprietatea poporului german, ci doar a unei pătuiri subşirii de intelectuali cultivaţi, care, de păsind frontierele statelor germane, s-au extins, ca şi limba germană, pe o arie vastă, fără însă a se ajunge la recunoaşterea unanimă a valorilor clasice ale culturii germane.

S-ar putea spune că situaţia geografică a impus forţat, pe de o parte militarismul cu consecinţele sale (spirit de supunere, servilism, lipsa sensului libertăţii şi a spiritului democratic), iar pe de altă parte caracterul provizoriu – în mod necesar caracteristic al oricărei forme de stat. A fost nevoie de circumstanţe favoabile şi de personalităţi exceptionale pentru ca vreun stat să se fi putut menţine vreme mai îndelungată, după cum a fost suficient un singur şef irresponsabil pentru a duce Germania ca stat la pieire.

Oricînd de adevărată ar fi baza acestui tip de reflecţii, este esenţial ca ea să nu fie considerată o necesitate absolută, fiindcă instaurarea unui tip de structură militară şi existenţa unor şefi de stat mai mult sau mai puţin înțelepţi nu depinde sub nici o formă de asezarea geografică.

Într-o situaţie geografică similară, românii de exemplu, au obţinut cu totul alte rezultate graţie energiei, solidarităţii şi înțelepciunii politice de care au dat dovadă: unificarea Italiei şi realizarea Imperiului mondial, este drept, cu preţul pierderii libertăţii. Studierea Romei republicane relevă lucruri interesante, demonstrând cum progresele știinţei militare şi imperialismul au condus un popor democratic la pierderea libertăţii şi la dictatură.

Admiînd că asezarea geografică este un factor care lasă cîmp deschis libertăţii, se invocă ideea conform căreia natura înconjurătoare a decis caracterul unui popor, iar acest lucru ieşie din sfera culpabilităţii şi responsabilităţii.

Or, aici este vorba de ignoranţă sau de un mijloc detinat să permită false judecări de valoare, fie prin exaltare, fie prin denigrare.

Probabil că există ceva la baza vieţii noastre materiale determinat de natură şi care produce anumite efecte pînă şi în cea mai înaltă spiritualitate, dar despre acest lucru nu ştim aproape nimic. Există, de asemenea, intuiţia, rod al impresiei immediate, deopotrivă evidentă şi înşelătoare; ea se impune pe moment, dar nu durează mult, şi nici o "ştiinţă rasială" nu a ridicat-o la rangul de veritabilă cunoaştere.

De fapt, cînd vrem să descriem caracterul unui popor, recurgem la aspecte istorice în mod arbitrar izolate; dar ele sunt deja produsul evenimentelor şi, prin aceasta, al circumstanţelor care l-au determinat. Ele sunt doar un grup ce alcătuieşte un tip, însă acest tip nu e decât unul din multe altele. În funcţie de situaţie, este posibil ca acest caracter să aibă trăsături foarte diferite şi care au rămas ascunse pînă atunci. Persistenţa unui caracter fundamental determinat de natură, alături de alte multe trăsături, este probabil, însă nu se cunoaşte nimic în acest sens.

Nu avem dreptul să respingem în felul acesta responsabilitatea, însă trebuie, ca oameni, să fim deschişi tuturor posibilităţilor oferite.

2.2. Contextul istoric internaţional

Situarea în lume, evenimentele internaţionale, atitudinea celorlalte ţări faţă de Germania au pentru eî mai multă importanţă decât situaarea sa în centrul Europei, fără graniţe naturale care să o apere, expusă în vîtoare mai mult decât alte ţări. Din acest motiv, spusele lui Ranke despre preminenţă politică externe asupra celei interne sunt valabile pentru Germania, şi nu pentru istorie în general.

Nu voi expune evenimentele politice ale ultimei jumătăţi de secol sau atitudinea de după 1918, de la prima victorie a aliaţilor asupra Germaniei, chiar dacă aceasta ar explica ce s-a petrecut. Voi lăua în consideraţie un eveniment mondial de natură morală, spirituală. Poate că am dreptul să fac afirmaţiile de mai jos, deşi, cine are dreptul oare, să spună că ar putea detine, în această problemă, veritabile cunoştinţe?

Germania este ţară în care s-a produs explozia ce era pe cale să izbucnească în tot Occidentul sub forma unei crize spirituale şi a credinţei. Acest fapt nu ne diminuează nicidcum vinovătia, căci explozia s-a produs aici, în Germania, şi nu în altă parte, iar aceasta ne scapă de o izolare absolută, fiind un exemplu pentru ceilalţi.

Contextul istoric mondial este destul de dificil de determinat. Scădereea eficacităţii religiei creştine şi biblice în general; lipsa credinţei, de unde căutarea surrogatorilor; transferurile sociale impuse de noile tehnici şi metode de lucru, conducînd, prin forţă lăutarilor, la apariţia organizaţiilor socialiste în care masa obţine drepturi inerente altcumva, condiţiei umane. Şi aceste transformări continuă încă, indiferent de situaţiile concrete existente, cuvîntul de ordine este "schimbare", se spune: ceva trebuie să se schimbe. Atunci, cei asupra căror apasă cel mai mult starea actuală, cei mai conştienţi de nemulţumirea lor au tendinţa să recurgă la soluţii premature, pripite, înşelătoare, care zăpăcesc.

Lumea întreagă a fost antrenată în această mişcare şi Germania, cedînd pas cu pas acestui vertigo, s-a cufundat în prăpastie.

3. Culpabilitatea celorlăţi

Cînd nu simîn spontan nevoia de a te privi în ochi şi de înţelege propria-ti culpabilitate, eşti tentat să acuзи pe acuzator. Îl întrebî, spre exemplu, dacă nu cumva este la fel ca şi cei pe care îi acuza sau dacă nu poartă şi el o parte din vină pentru cele înfăşurate. Tendinţa de a riposta pe moment există la noi, la germani, care nu ne-am înţeles încă. În timpul catastrofelor, este în interesul fiecăruia dintre noi să fie lucid. Nu vom putea începe o viaţă nouă pornind de la fundamentul fiinţei noastre decât dacă vom căuta să ne situăm noi înşine sub imperiul unei lucidităţi fără rezerve.

Nu avem însă nici cel mai mic drept să vedem altfel lăutarile cînd ne referim la statele care au eliberat Germania de sub jugul hitlerist şi care iau decizii ce pun în cauză întreaga noastră evoluţie viitoare.

Trebuie – şi este dreptul nostru – să vedem cu luciditate ce anume din comportarea altora ne-a îngreunat situaţia internă şi externă. Sigur, acţiunile lor din trecut, precum şi cele viitoare, sunt parte integrantă a acelei lumi de care depindem şi în care trebuie să ne croim drum. Să evităm iluziile şi să apreciem just lumea.

Nu putem să ne lăsăm purtat nişte de un refuz ogb, dar nici de o aşteptare mai puţin oară.

Cînd vorbim despre culpabilitatea celorlăţi, termenul ne poate deruta. Dacă prin condiţia lor au dat curs anumitor evenimentele, culpabilitatea lor este una politică, însă vorbind despre acest tip de vinovătie nu trebuie nici o clipă să uite că se situează pe un cu totul alt plan decât crimele lui Hitler.

Două elemente ni se par esenţiale în această problemă: acţiunile politice ale puterilor victorioase în 1918 şi maniera în care aceste puteri au asistat la formarea Germaniei hitleriste:

a) Anglia, Franţa şi America au fost fortele victorioase în 1918. De ele, şi nu de învinşi, depindea cursul istoriei. Învingătorul îşi asumă o responsabilitate pe care o poartă singur sau de la care se susţrage şi, dacă face acest din urmă lucru, este vinovat în faţa istoriei.

Este inadmisibil ca învingătorul să se retragă pur şi simplu din acest joc şi să vrea să fie lăsat în pace, mulţumindu-se să privească la spectacolul lumii. El este cel care are forta să intervină pentru a împiedica un eveniment ce prevăzeste consecinţe funeste. Nefolosind această forţă, cel care o detine se face vinovat din punct de vedere politic. Dacă se mulţumeşte doar să aşternă acuzaţii pe hîrtie, el se sustrage de la datorie. Iată deci că putem reproşa puterilor învingătoare această lipsă de acţiune fără ca aceasta să ne absolve de culpabilitate pe noi.

Putem continua acest tip de rationament referindu-ne la Tratatul de la Versailles şi la consecinţele sale, la faptul că se oferea astfel Germaniei posibilitatea să alunecă spre un tip de stat care pregătea naţional-socialismul. Se poate reproşa Aliaţilor că au tolerat înaintarea japonezilor în Manciuria, o primă acţiune de violentă care, în caz de reuşită, trebuia să creeze un precedent; că au permis în 1935 campania mussoliniană în Abisinia. Se poate acuza politica Angliei care, la Geneva, la Societatea Naţiunilor, a lăuat decizii înainte de a-l împiedica pe Mussolini şi care au rămas literă moartă; ea nu avea, în acel moment, nici forţă, nici voinţă necesare pentru a-l desfiinţa realmente pe dictatorul italian şi era incapabilă să ia cealaltă decizie, de a se alia cu Mussolini pentru a-l înfrunta pe Hitler şi a asigura pacea. În momentul acela Mussolini era dispus să meargă alături de puterile occidentale împotriva Germaniei; în 1934 chiar a ordonat mobilizarea, tinînd un discurs (pe care s-a grăbit imediat să-l uite) plin de ameninţări împotriva lui Hitler, atunci cînd acesta voia să invadze Austria. Această politică de compromis a avut drept consecinţă alianţa lui Hitler cu Mussolini.

La această întrebare ar trebui să răspundem: nimeni nu ştie care ar fi putut fi consecinţele unor astfel de decizii. Şi totuşi: englezii fac o politică "morală" – fapt ce figura chiar şi în calculele naţional-socialismului ca reprezentând o slabiciune a Angliei. Din acest motiv, englezii sunt excesiv de scrupuloşi în luarea deciziilor, chiar dacă ele sunt eficace din punct de vedere politic. Ei vor pacea şi utilizează toate pîrghiile pentru a o menţine înainte de a recurge la mijloace extreme; doar dacă nu mai este nici o ieşire se hotărăsc să intre în război.

b) Există solidaritate naţională, solidaritate europeană şi solidaritate umană. La rîndul ei, responsabilitatea de a asista la acţiuni fără a face ceva pentru a le împiedica se impune în grade şi raporturi diferite, ce merg de la calitatea de cetăţean pînă la cea de om.

Pe drept sau pe nedrept, cînd uşa inchisori care a fost Germania s-a închis,

noi am sperat în solidaritatea europeană.

Nu ne imaginam încă ce consecințe dramatice și ce crime se vor petrece; ve-deam însă că am pierdut libertatea și că s-a deschis cîmp liber arbitriului celor de la putere. Vedeam nedreptatea, exilul, între-zaream prea puțin din cele ce s-au întîmplat în anii următori. Știam despre existența lagărelor de concentrare sărăcăștem însă ce atrocități se petrecu acolo.

Sigur, cu toții eram vinovați, în Germania. Vinovați că ne-am lăsat supuși de o astfel de situație politică, vinovați că ne-am pierdut libertatea și că am fost constrinși să trăim sub despotismul celor grosolan și incuiți. Dar în același timp aveam dreptul să ne spunem, pentru a ne ușura, că fuseseam victimele unei mașinării combinate: violarea voalată a dreptului și acte de violență. Speram ca o nouă ordine europeană să nu mai tolereze asemenea crime din partea unui stat.

Nu pot uita o discuție pe care am avut-o în mai 1933 cu un prieten care urma să emigreze și care acuza trăiește în America. Plini de nerăbdare, evaluan sănsele unei posibile intervenții militare a forțelor occidentale: dacă mai așteptam un an, credeam noi, Hitler cîștiga și Germania, poate chiar și Europa, era pierdută. Eram atînși pînă în străfundul ființei noastre și poate de aceea eram foarte lucizi în ce privește anumite probleme, iar în altele orbi de-a dreptul. Aceasta era starea noastră de spirit, trăind următoarele evenimente cu spaimă. În primăvara anului 1933, Vaticanul încheiau un concordat cu Hitler, negociat de von Papen. Aceasta a fost prima mare confirmare a regimului hitlerist, un enorm cîștig pentru prestigiul lui Hitler. La început, acest lucru a părut imposibil, însă a devenit fapt și ne-am cutremurat de groază.

Toate statele au recunoscut regimul hitlerist, au fost chiar vocile care și-au exprimat admirarea.

În 1936, la Berlin, s-a celebrat Olimpiada, și lumea întreagă s-a grăbit să participe. A trebuit să admitem – cu mînie și cu durere – că fiecare străin care venea aici ne abandona sortii și realiza la fel de puțin ca și germanii acest lucru.

În 1936 Hitler a ocupat Renania, sub privirile tolerante ale Franței.

În 1938, o scrisoare deschisă a lui Churchill către Hitler apare în *Times* și care conținea, între altele, fraza următoare: "Dacă Anglia ar fi trebuit să susțină o nenorocire națională comparabilă cu cea a Germaniei din 1918 măsării rugătă Dumnezeu să trimită un om cu o voință și un spirit egal cu al dumneavoastră".

În 1935, Anglia, prin intermediul lui Ribbentrop, a încheiat pactul naval cu Hitler. Aceasta însemna pentru noi că Anglia lăsa poporul german în voia destinului în schimbul menținerii păcii. Îi eram indiferenți; ea nu-si asuma încă responsabilitatea europeană și nu numai că asista fără să intervină la creșterea răului de la noi, ci încheia și pact cu ei. Ea i-a lăsat pe germani să se cufunde într-o dic-tatură militară bazată pe teroare. Este adevărat, presa engleză protestă, dar nu face nimic, iar noi, în Germania, eram neputinciosi. Ar mai fi putut încă să ne restabilească libertatea fără prea mari sacrificii, dar nu a făcut-o, iar lucru acesta a avut și pentru ea consecințe și a costat-o mari sacrificii.

În 1939, Rusia încheia pactul cu Hitler. Doar atunci, în ultimul moment – a devenit pentru Hitler războiul posibil și cînd a început, toate statele neutre au stat deoparte. Lumea nu era deloc unită pentru a înăbuși, într-un esfert concertat, această flacără diabolică. În lucrarea sa despre Germania, apărută în Suedia, Röpke a caracterizat în felul următor și-

tuația generală din perioada 1933-1939:

"Catastrofa mondială de acum reprezintă prețul enorm pe care lumea trebuie să-l plătească fiindcă a vrut să rămână surdă la toate semnalele de alarmă care din 1930 pînă în 1939 au anunțat, în tonalitate din ce în ce mai stridente, infernal, dezlîntuirea forțelor satanice ale național-socialismului însă împotriva Germaniei înșesi, apoi împotriva restului lumii. Înspăimîntările fapte ale acestui război corespund întocmai celor pe care lumea le-a lăsat să se producă în Germania, prin simpla menținere a unor relații normale cu național-socialiștii și organizând împreună cu ei sărbători și congrese internationale.

Astăzi, fiecare ar trebui să știe că germanii au fost primele victime ale invaziei barbarilor, care i-au scufundat în abis. Ei au fost primii doborâti de teroarea și hipnoza colectivă. Tot ceea ce au avut de suferit mai tîrziu țările ocupate a fost înainte de toate aplicat germanilor însăși având, bineîntele, soarta cea mai grea dintre toți: aceea de a servi prin forță sau seducție drept instrumente pentru noi cuceriri și opresiune".

Cînd ni se reproșează că am asistat – sub teroare – fără să facem nimic la crimile și consolidarea regimului, se spune un adevăr. Dar avem dreptul să ne amintim că și alții – fără să fi fost sub teroare – au lăsat la fel de pasivi să se întărescă, încurajînd fără să vrea chiar, o problemă despre care credeau că nu-i privește, numai fiindcă se petreceau în alt stat.

Trebue să admitem că suntem singurii vinovați?

Da, dacă este vorba despre cine a început războiul; cine a realizat organizarea teroristă a tuturor forțelor ce aveau drept tel unic războiul; cine, ca popor, a trădat și a dezonorat propria ființă în interiorul statului său; și mai ales, cine a comis atrocități unice în felul lor. Dwight Mac Donald spune că au fost comise atrocități din toate părțile, însă există anumite trăsături proprii germanilor: o ură paranoică fără semnificație politică, cruzime manifestată în provocarea suferințelor, ajutată de un întreg arsenal pus la dispoziție de tehnica modernă și întrucînd toate instrumentele de tortură ale Evului Mediu. Și totuși, erau doar cîțiva germani, un grup mic cu o marjă limitată de oameni în stare să colaboreze în ascunzătării acțiuni ce le erau ordonate. Antisemitismul german nu a fost nici o clipă o acțiune a poporului; în timpul pogromurilor germane, populația a stat deoparte și nu au existat acte spontane de cruzime împotriva evreilor. Masa poporului a tăcut și s-a retras atunci cînd nu-a exprimat timid indignarea.

Trebue să admitem că suntem singurii vinovați?

Nu, cel puțin atunci cînd se dorește să se facă din noi, în bloc, ca popor și ca specie, poporul rău în mod absolut, poporul vinovat în sine. Împotriva acestei opinii generale noi putem invoca fapte.

Ascunzătării demersuri nu vor începta să reprezinte ușă pericol pentru atitudinea noastră morală, decât dacă vom ține minte cîteva lucruri demne de repetat:

a) Oricare ar fi culpabilitatea ce se poate impăta altora și pe care și-o impătuă ei însăși nu tine de crimile comise de Germania lui Hitler, ci de un compromis și o greșeală politică. Este mai puțin important dacă în timpul războiului adversarii Germaniei au folosit lagăre de prizonieri ca lagăre de concentrare și au comis fapte pe care Germania le inițiază. Nu vom aminti aici nici unul din evenimentele posterioare armistițiului, nimic din suferințele îndurante de Germania înainte și după capitulare.

b) Dezbaterile noastre pe tema culpabilității au drept scop înțelegerea propriei vinovății, chiar și atunci cînd vorbim despre culpabilitatea celorlalți.

c) Afirmația că ceilalți nu sunt mai buni decât noi este exactă, însă devine falsă dacă se referă la acest moment, fiindcă acum, în ultimii 12 ani, ceilalți au fost, chiar dacă ne supără acest lucru, într-adevăr mai buni decât noi.

Un adevăr general nu trebuie să servescă pentru a pune semnul egalității între el și adevărul particular de acum, cel al culpabilității noastre.

4. Culpabilitatea tuturor?

Se spune în mod curent, făcîndu-se referire la greșelile politice ale Aliaților, că ele decurg din necesități politice inevitabile. Noi răspundem că tocmai în aceasta constă vinovăția comună tuturor oamenilor.

Ne amintim de acțiunile altora, nu pentru a ne ușura propria culpabilitate, ci pentru că noi în calitate de oameni laolaltă cu toți ceilalți suntem îngrijorați de soarta umanității; această grijă a devenit din ce în ce mai prezentă în conștiința noastră, în calitatea sa de realitate universală. Dar nu numai astăzi: rezultatele tehnicii din ultimul secol au făcut ca omenirea să se găsească pusă în fața sarcinii de a realiza ordinea universală și are două alternative: de a clădi sau de a compromite această ordine.

Faptul că suntem oameni ne dă dreptul să ne preocupăm de tot ce înseamnă condiția omului; suntem animați de nevoie de a rămîne legați sau de reînnodă legăturile cu oamenii în calitate de oameni.

Ce ușurare ca îngrijorătorii să nu fi fost oameni, ca și noi, ci stăpînitori ai lumii ușindu-se pe sine! Atunci, înțelepî și prevăzători, ar fi făcut reconstrucția printr-un program eficient de reparări de război, ar fi trăit o viață exemplară pentru a ne da exemplu, conform unui ideal democratic, convingîndu-ne zi de zi de realitatea aceasta, să ar fi înțes într-o discuție în termeni rezonabili, cu franchele și fără gînduri ascunse, rezolvînd rapid și eficient orice problemă survenită. Nu ar fi existat nici înselătorii, ipocrizii, nu ar fi fost nici o diferență între discursurile oficiale și opinile personale. Atunci s-ar fi oferit un model de educație poporului german, gîndirea s-ar fi dezvoltat la maximum în întreaga masă a populației și am fi putut astfel asimila cea mai bogată tradiție. Ne-ar fi tratat cu securitate, cu dreptate și chiar cu bunătate și dragoste, iar bunăvoie ar fi pus stăpînire chiar și pe sufletele celor nefericiți sau rătăciti.

Dar ceilalți suntem oameni ca și noi și în mîni viitorul omenirii. Noi, ca oameni, cu toată viața și posibilitățile ființei noastre, suntem legați de tot ceea ce fac și de toate consecințele acelor lor și ne prevedem pe noi în calitate de oameni să înțelegem ceea ce vor, ce gîndesc și ce fac.

Astfel, purtînd toate aceste îngrijorări în noi, ne punem următoarele întrebări: suntem mai fericiți celealte popoare fiindcă destinul lor le-a fost mai favorabil? Poate că fac aceleasi greseli ca și noi, dar fără să fi avut aceleasi catastrofale consecutive care pe noi ne-au azvîrlit în prăpastie?

Ar respinge orice avertisment de la noi, corupții și nefericitii, și nu ar înțelege poate nimic, găsind că este cel puțin o arroganță ca germanii să-si facă probleme despre cursul istoriei care depinde de ei, și nu de germani.

Cu toate acestea, ne obsedeză o idee cu forță unui coșmar: dacă vreodată s-ar instaura o dictatură precum cea hitleristă

în America, nu ar mai exista nici o speranță de revenire la normalitate pentru o bună bucată de vreme.

Noi, în Germania, am putut fi eliberați din afară, însă o dată instaurată dictatura, o eliberare din interior este imposibilă. Dacă lumea anglo-saxonă ar fi cucerită – aşa cum am fost noi – din interior de o dictatură, nu ar mai exista "afară" sau "eliberare". Această libertate a fost cucerirea celor din Occident și a durat secole sau chiar milenii. Ar începe un regim de despotism primitiv cu mijloacele tehnicii moderne. Sigur, omul nu încetează să fie liber, însă această consolare ar fi foarte îndepărtată, spunînd, odată cu Platon, că într-un timp infinit, posibilul – aici sau acolo – se va realiza. Astăzi vedem cu îngrijorare afirmîndu-se sentimente de superioritate morală, dar cel care se simte sigur în fața pericolului este deja pe punctul de a fi doborât. Destinul Germaniei ar putea servi ca exemplu pentru toți, și această experiență să fie înțeleaptă! Nu suntem o rasă mai rea decât altele, oamenii au peste tot calități asemănătoare, peste tot există minorități de violenți și criminali care, dacă au ocazia să pună mâna pe putere, dau frâu liber brutalității.

Devenim neliniștiți văzînd că de siguri pe ei sunt îngrijorătorii doar fiindcă responsabilitatea pentru evenimentele viitoare stă în mîinile lor. Ei trebuie să știe cum să împiedice o nouă catastrofă sau, dacă vor să o provoace, vor fi la fel de vinovați ca și noi. În acest moment, ei sunt obligați să-si asume o responsabilitate și mai mare pentru ceea ce fac, fiind vorba de întreaga omenire. Dacă răul va da naștere la rău, îngrijorătorii vor sfîrși prin a se afla în aceeași situație ca și noi, numai că, de data această, va fi vorba de omenirea întreagă. Miopia gîndirii umane, mai atât atunci cînd ia forma opiniei publice mondiale, care năvălește ca un val, este extrem de periculoasă. Instrumentele lui Dumnezeu nu sunt totuști cu Dumnezeu pe pămînt. Sfîrșirea răului cu rău ar genera un nou dezastru.

Mergînd la originea proprietății noastre culpabilității, sfîrșim prin a ne regăsi în fața condiției de om. În formă sa germană, aceasta a îmbrăcat un caracter specific, înpăimîntător, de culpabilitate actuală. Vinovăția este însă virtuală în orice om, ea este însăși rațiunea condiției sale. Se spune, vorbindu-se despre culpabilitatea germană: toată lumea este vinovată – aşa cum răul se află peste tot –, toți au parte la lor de vină și de responsabilitate că el a izbucnit în Germania.

Ar fi însă o sustragere și o scuză falsă din partea noastră, a germanilor, dacă am încerca să ne atenuăm vinovăția făcînd apel la condiția de om în general; o asemenea gîndire nu ne usurează vina ci ne-o adîncestă. Problema păcatului originar nu trebuie să ne servească drept scuză pentru cazul specific german, și nu trebuie ca mărturisirea păcatului originar să devină baza unei false mărturisiri collective a culpabilității germane, în așa fel încît printre confuzie nesinceră una să o înlocuiască pe cealaltă.

Nu vrem să acuzăm pe alții și să-i considerăm vinovați alături de noi, prin contaminare, dar ne gîndim cu neliniștea celui ce a ieșit din prăpastie și care revine dacă, în cazul în care alții ar fi avut o asemenea experiență, noi, cei de bunăcredință, ne-am fi putut baza pe ei.

Acum începe o nouă epocă istorică și forțele îngrijătoare sunt responsabile de evenimentele viitoare. □

**Prezentare și traducere
Daniela PîRVULESCU**

Societatea românească a început tranziția spre democrație pornind de la un regim totalitar, neostalinist și personalizat. Demararea proceselor de democratizare în celelalte țări ale blocului sovietic s-a făcut pornind de la regimuri autoritare. Între regimurile autoritare dure ("dictaduras") amintim Cehoslovacia, Bulgaria, RDG, Polonia și Ungaria erau "dictablandas", dictaturi ameliorate, *soft*, unde exista o marjă de autonomie a societății și unde exercitarea anumitor drepturi politice, civice, intelectuale era tolerată. România (alături de Albania) este exemplul tipic de regim totalitar represiv, care nu îngăduia activități autonome, manifestarea unor grupuri de interese diferite de cel al nomenklaturii, libertăți intelectuale, unde exercitarea dreptului de asociere era pedepsită sever etc. Aceste diferențe au marcat procesul de tranziție. Este evident astăzi, la cinci ani de la prăbușirea comunismului ca sistem, că unde caracterul represiv al regimului a fost mai scăzut, s-au format în perioada anterioară colapsului regimului forțe politice capabile să preia puterea și să conducă tranziția. Acest fapt a făcut ca parcursul să fie mai scurt, ca societatea să se apropie în termen relativ scurt de standardele democratice (Robert Dahl - *Polyarchy: Participation and Opposition/ 1971*, p. 3-20). În România, căderea vechiului regim s-a produs o dată cu revolta unei părți a populației urbane. Grupul de interese al nomenklaturii din eșalonul 1 al puterii (clanul Ceaușescu) a folosit violența împotriva societății. Societatea, neorganizată, fără să fi creat structuri alternative, fără să fi exercitat pînă atunci o presiune politică asupra regimului, a recurs la revoltă pentru a schimba regimul neostalinist. Tot ce a urmat este consecința acestei situații. Colapsul regimului Ceaușescu fără preexistența altrei structuri de putere a generat un regim care a recurs el însuși la violență pentru a se stabiliza în perioada care a urmat. În România, schimbările sociale, instituționale, politice au o mai mică anvergură decât în Ungaria, Polonia, Cehia, Slovacia și ex-RDG. Procese pe care societatea poloneză sau cehă le parcurgeau în anii '70-'80, societatea românească le parcurgeau după 1989.

Timothy Garton Ash nota că revoluțiile din 1989 au fost un "amestec de protest popular și negocieri între elite" (*The Magic Lantern/1990*, p. 20). În țările blocului sovietic, la sfîrșitul anilor '80 pe fundalul "doctrinei Sinatra" (declarații de neintervenție au fost formulate începînd cu 1987, cînd invazia Cehoslovaciei este denunțată de Gorbaciov și Ševardnadze), raportul de forță între regim și societate se schimbă. Lipsa suportului Armatei Roșii în caz că regimul ar fi amenințat a slăbit și izolat poziția lui Honecker, Husak, Jaruzelski, Jivkov, Kadar. A urmat o perioadă de căutări pentru un nou contract social și, în principal, pentru a înlocui suportul sovietic cu unul intern. Soluțiile erau două: 1) naționalismul, modelul Dej-Ceaușescu sau 2) reforme economice, dublate de altele politice. Această situație a produs disensiuni la vîrf. "Unitatea de monolit" a Politburo-urilor s-a transformat într-o confruntare între moderati și radicali, între dogmatici și reformiști, între generații, între cei compromiși și cei veniți mai tîrziu la vîrf. Acest fenomen a slăbit controlul asupra societății. În noua situație apar grupuri politice, civice (*Transitions from Authoritarian Rule*, edited by O'Donnell, Schmitter, Whitehead, Part IV, p. 6-15). Iar opozitia limitată (care nu contestă "rolul conducerilor al partidului") din interiorul partidelor comuniste este amplificată de aceea din afara lui (care contestă acest rol și cere democrație de tip occidental). Opoziția anticomunistă și liderii

STELIAN TĂNASE

Începutul

comuniști moderati izolează supraviețitorii brejnevisti, sprijinindu-se reciproc. În 1987, Gustav Husak demisionează, în 1988 e rîndul lui Janos Kadar. În 1986, o amnistie este dată în Polonia și grupuri de opozitie se organizează repede și la scară mare. Vizita lui Gorbaciov la Sofia, conflictul Mladenov/Jivkov și obișnuita imitare docilă a politicii moscovite de către Todor Jivkov slăbește dicțatura; în această nișă se organizează grupuri alternative. Colapsul regimului est-german (cel mai apropiat ca orientare de cel de la București în acel timp) este precedat de evoluțiile din anul 1989 (exodul est-germanilor prin Ungaria spre Austria) și de poziția bisericii evanghelice protestante.

Înainte de a pierde puterea, conducerile comuniste au început negocieri în speranța să amîne scadența și să obțină

liderilor dogmatici la vîrful respectivelor regimuri comuniste. La Praga, demisia a survenit în 24 noiembrie, după mari manifestații de stradă, aproape simultan cu reunirea mai multor grupuri în Forumul Civic. În RGD, la 9 noiembrie, o dată cu decizia de a deschide Zidul de la Berlin, mulțimea invadează străzile, producînd colapsul regimului. Trebuie observat că mulțimile acestea nu sunt echivalente cu societatea civilă sau cu cea politică. Ele sunt niște mulțimi și atît, cu caracteristiciile acestora, și nu se substituie în vîreun fel societății politice. Aceasta din urmă este nivelul "structurat", "organizat" al societății în scopuri politice. Nu toate segmentele societății civile au asemenea scopuri, cea mai mare parte nu. Unei societăți civile puternice nu-i corespunde obligatoriu o societate politică de același grad. Si invers (vezi Călin Anastasiu,

evoluția respectivelor societăți. Societatea civilă a jucat, comparativ, un rol mai restrîns. Structurarea societății politice a fost determinantă, de pildă, în Cehoslovacia, unde preexistența grupurilor organizate începînd cu 1977 a depășit handicapul fragil și limitatei societății civile, a slabiei autonomiei a societății în raport cu statul/partid. Așa se explică paradoxul că unei dictaturi dure i-a urmat "a successful transition", care contrazice destule clișee cu privire la anul revoluționar 1989, mai ales cele legate de societatea civilă versus regimul politic.

În concluzie: natura regimurilor comuniste încăntate de extincție a determinat modul în care s-a efectuat transferul puterii, a marcat caracterul, amploarea și *timing*-ul tranziției. Acolo unde au existat grupuri alternative (ca rezultat al unei politici mai puțin represive), și conducerile comunistă erau dezbinată, negocierile au fost principalul mijloc prin care comuniștii au cedat puterea adversarilor lor politici. Acolo unde grupările alternative au apărut prea tîrziu pentru a se structura, mișcări pașnice de stradă au determinat retragerea silnită, dar fără violență, a liderilor comuniști. Acolo unde aceste grupuri nu au apărut în vîreun fel și unde "unitatea de monolit" a conducerii partidului s-a păstrat pînă în ultima zi (România), nu s-a pus problema unei negocieri pentru a transfera puterea altui grup (și din motivul că acestea nu existau); iar cînd mulțimea a ieșit în stradă cu sloganul "fără violență" (ca la Praga și Leipzig), regimul a dat ordin armatei să tragă. Consecințele acestei situații istorice prin care România a început procesul de tranziție o dată cu colapsul unui regim totalitar, stalinist, și nu după un regim autoritar, și că schimbarea s-a produs după o revoltă singeroasă, și nu după înțelegeri între diferite grupuri politice, sunt astăzi vizibile. O tranziție lentă și contradictorie, un regim politic semistabil (după ce a traversat o perioadă, 1989-91, de instabilitate cronică), prezența multor elemente de continuitate cu regimul trecut.

România traversează astăzi o transformare limitată, care în linii mari amintește de Primăvara de la Praga sau de politica lui Kadar în anii '80. Ceea ce depășește aceste limite se datorează mediului politic extern, care garantează libertatea de informații, de asociere etc. Alternativa la tolerarea acestora fiind izolare tării. Esecul economic al comunismului, deprecierea totală a ideologiei comuniste fac imposibilă – cel puțin pe o durată de timp previzibilă – revenirea comunismului în formele lui tradiționale. El se poate exercita numai sub forma unor regimuri autoritare, dezideologizate, în *pattern*-ul unui "etatism" care să apele: 1) "interesele naționale", în dauna celor individuale; 2) "statul și ordinea" împotriva haosului; 3) naționația împotriva "pericolului exterior"; 4) majoritățile împotriva minorităților; 5) pe cei "mulți și săraci" în dauna "îmbogățitorilor". România post-'89 prezintă, în proporții diferite, într-o formă sau alta, aceste caracteristici. Ele merită o analiză minuțioasă, care trebuie făcută.

garanții privind securitatea personală. S-au format grupuri, formațiuni de opozitie la nivel național: Solidarnosc, Neues Forum, Civic Forum, Opoziția unificată în Ungaria (reunind opt grupuri), Ecoglasnost. În Ungaria și Polonia negocierile au reușit să asigure transferul puterii în mod pașnic. Mulțimile nu au ieșit în stradă pentru a determina demisia guvernului. În Cehoslovacia și RGD negocierile au eşuat din cauza supremăției

Sfera Politicii, 4/1993 și Daniel V. Friedheim, *EEPS, Fall, 1993*). Definiția pe care o propun este: societatea politică cuprinde grupuri organizate din punct de vedere formal în scopuri politice, cu programe, lideri și structuri interne, avînd o recunoaștere publică a legitimității lor într-unul sau mai multe segmente ale societății. În colapsul comunismului din 1989 și ce a urmat, societatea politică din fiecare țară a jucat un rol determinant în

STELIAN TĂNASE (born 1952), writer. He graduated from the Faculty of Philosophy of the Bucharest University. He published two novels. Founder of 22 weekly magazines in January 1990. Vice-President of the Chamber of Deputies of the Parliamentary Foreign Affairs Committee. Editor of *Sfera Politicii*.